

Васқин. Халық йәл пәлбәмәш.

Н. Мар. г.
3-471

ВАСКИН В. П., СИДУШКИН С. А., ХАЛАПСИНА М. И.,
ЭПИНА З. И., КОВАЛЬОВ З. М.

ХАЛЫКЙÄЛ ПÄЛЫМÄШ

КЫРЫК МАРЫ ШКОЛЫШТЫ
3-шы ин ТЫМЭНЬМЫ КНЬИГÄ

И.О.244

МОСКЫВА

УЧПЭДГИЗ

1932

BACI

H

KA

11
ВАСКИН В. П., СИДУШКИН С. А., ХАЛАПСИНА М. И.,
Мар. Г. ЭПИНА З. И., КОВАЛЬОВ З. М.

3-471

КАЛЫКЙÄЛ ПÄЛЫМÄШ

КЫРЫК МАРЫ ШКОЛЫШТЫ
3-ШЫ ИН ТЫМЭНЬМЫ КНЬИГÄ

Г.П.Б. в Литр.
Ц. 1933 г.
Акт № 291

Инв. № 1839

У Ч П Э Д Г И З
МОСКЫВА 1932

17-я

ИЗДАТЕЛЬСТВО НАТОНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО НАТОНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО НАТОНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО НАТОНА

Ответств. редактор *Алекеев З. А.* Технич. редактор *Рожин Вл.* Книга
сдана в набор 25/VIII 1932 г. Подписана к печати 17/XI 1932 г.
Учгиз № 3244 Уполч. Главлита Б-25233 Заказ № 1090 Тираж 2.000 экз.
П. л. 11¹/₂. Бумага 82×111 см. 59584 тип. зн. на 1 бум. л. Бум. листов 5750

17-я тип. треста „Полиграфкнига“ Москва, Шлюзовая наб., 10.

К
лык
кэлэ
шты
Тиді
прэд
пыт
дә
гәл
нок
соц
I
квы
Бірг
пиш
жы
тым
гәм
кэлэ
тыш
воп
рәл

вап
нәм

цәл
—
пы

тәр
ли

жу

дә

АНЦЫЛ ШАМАК.

Коммунист партыи ЦК-н 1931 ин 5/IX шковлә гишән лыкмы постановләнъиштѣ шковлән пашаштѣш акситѣвләм кэлэсѣмѣ. Ик акситѣшѣжѣ ти постановләнъиштѣ-школыштыш худан тымәнъмѣ (худан палымаш) гишән кэлэсѣмѣ. Тидѣ пиш лачок ылеш. Тымәнъшѣ Ёрвезѣвлә тымәнъмѣ прѣдмѣтвләм пыт палэн ак шоктѣп, палэн шоктымашым пыт кэралѣш шотлыдѣлыт, тидѣн вѣрѣш халык ло пашам дѣ вѣс пашавләм вѣлѣ пѣтариѣш, тѣн пашаѣш шотлаш тѣнгалѣнѣт. Сѣдѣндон Ёрвезѣвләм шковләштѣ пыт йаралынок тымдыдѣлнѣ. Ёрвезѣвлән палымашѣштѣ пыт агылгѣнѣ, социализм паша ѣштѣш пыт йарал нѣнѣ ак лиѣп.

Кырык мары школывләштѣ, ѣшкѣ йѣлмѣдон лыкмы кнѣигавлѣ моло укѣят, ти акситѣжѣ эчѣ когон кайѣш ылыы. Ёрвезѣвлә дѣ тымдышывлѣ ѣшкѣ йѣлмѣдон сирѣм кнѣигам пиш чѣдѣ лыдын кѣрдѣт ылыы. Общѣствовѣдѣнъѣ кнѣигажѣ эчѣ иктѣт укѣ ылыы. Кымшы илән общѣствовѣдѣнъѣ тымәнъмѣ кнѣигѣ лыкмашна пиш кэрал ылѣш. Мѣ ти кнѣигам ЦК партыин школы гишән лыкмы постановләнъиштѣ кэлэсѣм паштѣк ѣштѣм программдон сирѣннѣ. Программыштыш тѣн вопросвләжѣм кнѣигашкѣнѣ пыртѣннѣ-манына. Ик вопросымат кодыдѣлна-манаш лиѣш, цилѣ лимѣ сѣмѣнѣ кэралжѣм пыртѣннѣ.

Ѣшкѣ йѣрнѣ ылшы матѣриалвләмат: Шѣрѣмѣт пайарны вѣштарѣш кѣрѣдѣлмашѣм, кѣзѣт социализм паша ѣштѣмашнѣм дѣ эчѣ молымат пыртѣннѣ.

Йуж тѣмѣжѣйлән программышты шѣдѣм гѣц утларак цѣшѣш матѣриалым сирѣннѣ. Шамак толшы: партыи гишән — 5 цѣшѣм вѣлѣ программ кэлѣсэн; мѣ утларак матѣриалым пыртышна.

Общѣствовѣдѣнъѣ кнѣигѣ кырык мары йѣлмѣдон пѣ тари вѣлѣ эчѣ сирѣмѣ. Тѣдѣндон шуку сѣмѣнѣ акситѣвлә лин кѣрдѣт.

Тѣдѣндон ти кнѣигам лытшы тѣнглѣ акситѣвлә гишән журналѣш, газѣтѣш моло сирѣштѣ.

Сидушкин С., Халапсина М. И., Эпина З. И., Козальов З. М дѣ Васкин В. П.

ТЫМДЫШЫВЛАЛАН.

Кньигәнә Наркомпросын у программ сэмдон сирѳмѳ. Тэнгә гѳнѳѳт кыды статьявлѳжѳ когорак тѳ лѳлѳрѳк ылыт.

Тымѳнѳмѳ годым ти кньигѳштѳ сирѳмѳм цилѳ цѳроттон лыдын кѳѳш акѳл. Пѳйтѳри тымдышылан ѳшлѳнжѳ кньигѳм анчал лѳктѳш кѳлѳш, вара ижѳ ѳрвѳзѳвлѳлѳн лыдаш пумыла.

Мѳнмѳн шанымна тѳхѳнѳ: лѳлѳрѳк статьявлѳжѳ тымдышыланат ѳрвѳзѳвлѳдон бѳсѳдѳ видѳш ѳарал лит.

Ти кньигѳ ѳлѳц класышты лыдынат, тоны лыдынат тымѳнѳш лиѳш.

Бригадывлѳдон пѳшѳ ѳштѳмѳштѳ, ѳрвѳзѳвлѳлѳн лыдаш пумѳш, пѳйтѳри тымдышылан программ сѳмѳнѳ заданьывлѳм ѳѳмдѳлѳн шѳндѳш кѳлѳш. Ти заданьывлѳ ѳлѳц вара лыдаш пуаш лиѳш.

Ѳлѳмѳш анцылтѳнок миѳ. Кньигѳштѳ сирѳмнѳ ѳлѳмѳш кѳц пачѳш кодын миѳ. Сѳдѳндон Партии дѳ социализм ѳштѳмѳш айыртѳмѳштѳ тымѳнѳмѳ годым кѳзѳйтшѳ ѳлѳмѳш сѳмѳнѳ газѳтвлѳ гѳц уроковлѳм тѳмѳн миѳш кѳлѳш. Тымѳнѳшѳвлѳ ѳжоракын ыгылышты — манын статѳям лыдын лѳкѳмѳкѳ, статѳйашты кѳлѳсѳмѳм ѳадыш-ѳадыш вѳс пачаш анчѳн лѳктѳш кѳлѳш. Тѳнѳм ижѳ тымѳнѳшѳвлѳ ѳажон пѳлѳш тѳнѳлѳйт.

Тымдышывлѳлѳн партиян постановльѳнѳвлѳм со пѳлѳн шалгаш кѳлѳш. Тѳнѳм ижѳ кѳзѳйтшѳ ѳлѳмѳшѳм тымѳнѳшѳвлѳлѳн анчыктѳн пуаш лиѳш.

Сирѳшѳвлѳ.

I. 1905 И ИАКТЭ РОВОЧЫЙДОН ХРЭСАНЫЙН РЭВОЛЬУЦИ ПАШАШТЫ КРЭДÄЛМЫШТЫ.

Пайарны (помэшык) кидышты хресаньейн ёлымыжы.

I.

Шүдй-шүдй вёслёй и пэрви Российёшты кёзёйт-шй гань ёлымаш агыл ылын. Тёйнэм Российёшты кого халавлä шäхäл ылыныт: шуку халыкшок солавоктэн ёлэнёйт. Шуку хресаньжок пайарны кидышты ылын, пайарнылан пашälэн ёлэн: шагалэн, үдэн, киндйжым — шачышыжым цымырэн; акситэшйжы йиш кёц йиш йарвэрём дä ёшкэ хозанлыкыштыш тыгыды хädёрём — мёйнэрём, киндём, пайым, цёвём, мыным, эчэ шуку молымат пайарнылан намалын, йужнам оксалаат тёлэн. Пайарнын пёртыштät, кудылоштат хресань пашälэн ёлэн. Пайарнывлä кидышты — лун, шүдён, кыдыжыдоны тйжэмёнät хресаньвлä ёлэнёйт. „Крепостная нёволья“ ёжэп тидй ылын, пайарныжылан — „крепостнойэ право“ ёжэп ылын. Пайарнылан ёштым пашä (баршчина) хресаньлэн пиш лälй ылын. Кэрäl лимы йёдэ пашашты гёц кёрён, хресаньвлäm пайарны ёшкэ пашашкёжы поктылыктэн канда ылын. Кым кэчй, йужнамжы кут-шым кэчät, арняшты хресань пайарнылан пашäm ёштэн ёлэн.

Хресань тёйнэм пиш кого йасы, орлыкышты ёлэн. Арвä йарышан сыкырым качкын. Вольык шотэшät тидём уштälйт, сэрнал шомы йёдэ туп кач саван ваштырдон лывцэнёйт.

II.

Кудыло пашаштыш хресаньвлә — ма попаза, — пайарнылан бштәнйт: качкаш шолтәнйт, волькым анчәнйт, лашашым йагыштәнйт, пум шәлбштынйт, киндәм күэштынйт, эчә шуку молымат бштәнйт.

Изирак пайарнын кудыло пашә бштышы көк — кым эдәм ылын, когорак пайарныжын лун, шүдынәт ылыныт. Граф Разумовскин ик имәнйәштөк 261 эдәм ылын. Нынб лошты: 10 цора, 7 тыгыр-йалаш ыргызы, 17 тыгыр мышшы, 18 мырызы, 11 музык шактышы, 13 охотнык, 40 вольк анчышы. Качкыш — йушы йәмдәлбшәт, әпшәтәт, ыргызат, лицылбшәт бшкым-жынок ылыныт.

Кудыло пашаштыш хресаньлән иктын гыцәт бләш йасы ылын. Пайарнын, пайарны марйажын сынцә анцылнок кашмылаат, шудалмат, мышкындат, лывшат, розгат шырәнок тькнән. Кыды пайарны кидбштыжы блен шоашат ак ли ылын. Москыва лишнбш Салтыкова пайарны марйа тәхән ылын: тиды бшкә кудыло пашаштыш хресаньвләжым колымәш шиеш ылын. Изи самыньешок итырвандыдон, польәнәдон шин. Тәнгә шүды эдәмәт утланым авырәм нәлын. Коклы ик канә тидын вьлкы кугижәлән хресаньвлә вуйым шинйт. Кугижә со бнәнбидә, бшкымбштым вәлә вуйнамәтәш лыктын. Коклы кокшы гәнәшты ижы Салтыкова пайарны марйа вьлкы хресаньвлән йавым пумага паштәк кугижә анчән — ланцылән ләктәш сльәдствим бштәш шүдән. Тьдын паштәк тидым судыш пуәнйт. 38 эдәмб бшкә китшбдон Салтыкова шин пушмывләжым судыштыжы бнәндәрәнйт, мол пушмывләжым судлан бнәндәрән кәртәлйт.

Тәнгә хресаньбм пи гыцәт худан урдәнйт. Ньимань праваат нынбн укә ылын.

III.

Ныр паша да кудыло паша ыштыш хресаньвлә гыц пасна, пайарнылан киндым, пайым, кыцкым, шышэр-тарык хадьрым, мьньэрым, мыным, урдым кэквләм, эчэ шуку молымат, лывы оксала тұлән ылбш хресаньвлә ылыныт. Сола халә тұлән ыләнйт. Пайарны сола гыц мьндьрнйрак ылын гынъ, тьдйн докы тэл корнын тирьин (овозьдон) шывштәнйт.

Пайарнылан тэнгә оброк тұлән ылбш хресаньвлән ылмашышты мол хресанььндоц куштылгырак ылын. Игыц ишкы шукурак тұлән миәнйт кьнбат, нинь тұлым гыц пасна пайарнылан пашажым ыштыдәлйт. Кышты шанәнйт, тышты ылән, пашалән каштыныт; тәрэш пырән пашаләнәт, торгәйәнәт кәрдынйт, молымат ышлән ыштән кәрдынйт. Цилә тұлбшашлыкым пайарнылан тұлымкы, вэс тұлымкы ьжәп йактә ышкәдурәшышты пайарным уштәок ыләнйт, мол хресаньлә йыдын --- кәчын лүдйн, цьтйрән, орлык ужын ылбдәлйт.

Й а т м а ш: Пайарны кидышты хресаньвлә кыцә ыләнйт?

Хресаньвләм пайарны ышкә суйән.

Хресаньын ньимажат укә ылын: ышкәжәт, пурлыкшат ышкымжын агыл ылын, цилә пайарны кидышты ылын. Пайарны мам шүдән, тьдым ыштән.

Цилә пашашты изи самыньәшок (вуйнаматәшок) хресаньым пайарны ышкә суйән. Кугижән суд, суйыш вләжәт, пайарны судыш йыхнән кәртәлыт. Пайарны суйымым кугижән чиновныквлә ылмашыш шоктышашлык ылыныт. Закон сәмынь пайарны суд әдәмым пушташ вәлә суйән кәртә, молым цилә суйән: савән ваштырдон лывшаш, цэрот шотәок салтакәш пуән колташ, Сивирьш воксәокәш ыләш, әль ләлы (каты-

ргы) пашаш колташ. Махань вуйнаматэш, кум, кыцэ суйаш, — пайарнын ирйк ылын. Йужшы пайарнывлэ суйымвлэм чотыш нэлйн миэнйт, кныгаш сирэнйт. Ик тэхэнь кныгашты нэгэ сирымь:

„407. Мәнмән эдэмвлэлән Крысин Лъэксэлән стөл вылкы качкыш-йушым лыктым гишән, Павыл Маты-

1-ш кар. Помэшйк хрэсэньвлэм суйа.

вэлән цэрот паша гыц карагмашэшйжы пай качкышым арня пуаш укэ“.

„477. Сыравач кычылтшы Фролова Томналан стөл вылкы худа патылым качкаш лыкмашэшйжы киндём шым кэчы пуаш укэ“.

„510. Хыналаш кэмь годым кў шэргэм кышаныш ак пишты, аль шоткам выргэм итырайаш сага ак нэл, — выргэм чиктышымат, цэротышты ылшы лакэйжымат (цорам) савән ваштырдон, нымат ыжәләй-бидэок выц тйжэм гәнә лывшалаш“.

Ти пайанынок и йьдэ цилэ хрэсэньжы ковэйи-
шашлык ылыныт. „Кү ак козэйи, — лывштон, кү
пёрцашым ак подыл, — саван ваштырдон жалайыцэок
вьц тьжэм гәнә лывшалаш“. („Вчэра и завтра,
Ковальэнскин кньига гьц).

Хрэсэньым жалайэн кү лывша, лывы ситалык
лывшэн ак шокты, тьдём ёшкымжым цярәдирэш
шившыл пиштэн лывштон шүдй гәнә лывшалаш шү-
дёмьы ылын.

Лывшэн пиштёмьк, арня вэлэ йасыланаш лиэш
ылын, уты йасыланышым пукшыдэлыт, эчэ штрафым
тьдй гьц нәлёньт.

Йуж пайарнывләжы гьц эчэ когоракын тькнэн:
санцалан ваштырдон лывшыктәнйт, кәпым имдон
пышкыктәнйт, эдәмьм колымэш шоктәнйт; колымык
рогожадон вьдьмәлэйн купыш шуэн колташ шүдәнйт.

Пайарны вьлкы хрэсэнь иктыләнәт вуйым шин
ак кэрт ылын, шүдёмәт агыл ылын. Кугижән закон-
жок тэхэнь ылын.

П а ш а: Пайарны судым Совет суттон тәгәштәрьдә.

Бьдёр нәлмәш, марылан кәмәш — пайарнын ирьк.

Бьдёрьм нәлнәт, марлан кәнәт, — пайарны гьц
йат. Пайарны гьц пасна ик ашкылымат ит ташкал, пай-
арны шүдьдэ попат ак вәнчәйьи. Йужнам пайарны ёшкә
сүәнжымәт ёштән. Млойэцым, бьдёрьм, икты гьцәт
йаттэок лу мыжырын поплан вәнчәйьиктән. Шамак ко-
лыштыдымым вэс солаш, лывы иктә пәшәш колтән.
Йаратым бьдёрьм нәләш, йаратым млойэцлән кәаш
шанашат укэ ылын.

Хрэсэньвләм нәлмәш — выжалымах (торгәйьимәш).

Пайарны кидьштёш хрэсэньён цилә ёлымәшьжы,
сәмняжәт, цилә пәшә ёштёмьы, цилә пурлыкшы ёш-

кѣмжѣн агыл, пайарнын ылын. Кыцэ атья—авашты, тьоташты, тѣнгэок тьэтѣаштат, ыныкавлѣштат пайарнынок ылыныт.

Пазарышты, йармыгавлѣшты хрѣсѣньвлѣм кѣрѣток выжалѣныт — нѣлѣныт. Цуцан — цуцан кѣлдѣн поктыл толыт ылын, нѣлшѣвлѣжѣ вольыклаок кычылт анчѣн айырѣныт, нѣлѣныт. Хѣдѣрлѣок, хрѣсѣньѣн ѣкшѣ икань агыл ылын. Йужнам пи игѣ гѣцѣт шулдѣш хрѣсѣньѣм

2-ш картѣин. Хрѣсѣньвлѣм выжалат.

выжалѣныт. Ик пайарны хрѣсѣнь ѣдѣрым 25 тѣнгѣш нѣлѣн, йажо ырлык пи игѣм 3.000 тѣнгѣш нѣлѣн.

Хѣдѣр, пи, ышкал, имньи чотѣш эдѣмвлѣм выжалѣныт—нѣлѣныт. Выжалышашлык кишѣн анцыцок цилѣлѣн кѣрѣт газѣтѣш увѣрым сирѣныт:

„Кудыло пѣшѣштѣш мастарвлѣ, уратан эдѣмвлѣ: 2 ыргызы, кѣм ыргызы, цѣш мастар, качкыш — йѣшѣ йѣмдѣлѣн мыштышы дѣ 2 кучыр выжалышашлык

улы. Тишток куштылгәш кыцкымы 3 йрвэзы имны, 1 ожы, 2 алаша, 50 лоэц пивлә выжалышашлык улы“.

„Тыгыр — йалаш ыргән мыштышы, качкыш — йушым йәмдылән кэртшы бдыр выжалышашлык улы. Тишток шэргакән йиш кыц йиш күвлә дә йажо вырлык ушкуж, выжалышашлык ышкал улы“.

Й а т м а ш в л а : 1)Кыцэ вара эдэмвләм выжаләп кэрдынйт?
2) Күвлә эдэмвләм выжаләнйт?

Хресаньын тоныш йлымашыжы.

Хресаньлән йал кит мычкы йләш пиш йасы — ләлы ылын, йшлән йләш пөртшымат олмыктән кэртэ.

3-шы кар. Пайарны кидышты ылыш хресаньвлән йлымашышты.

Кныига сирышы Радышев тынамшым тэнэлә сирэн:
„Ныл стэньажы пэлә йактэ сыц вэлэ, потолокшат сэдок. Вэршок кыжгыц льявйрән сэдыражы шэлык ара вэлэ. Трувадымы камакажы. Ирок йыде пөрт циц

шыкш лăктын шынцеш, охоньца вӑреш окняштыжы хан цуц сотым анжыкта, 2-3 шун коршок ӑтӑдӑржӑ, тавардон локсыц ӑштӑмӑ стӑлжӑм празнык йӑдӑ вӑлӑ, нӑжӑн мышкыт. Саснажы, пӑрӑзыжӑ пӑртӑшток цилӑн иквӑрешок амалат. Изи сарта тылжы калӑа тылла цуц йылалта“.

„Хрӑсӑнвлӑн мам мӑ кодӑнна? — манын сӑгӑрӑлӑн Радьщӑв.—Иктӑ гӑцӑт карандашлитӑмӑ воздухым“ — ӑшкӑок тишӑк кӑлӑсэн. „Сынцӑгӑрӑток хрӑсӑнӑм пушташ ак лиӑт, изин-ольӑн, мӑрцӑктӑн курымӑтӑм кӑтыртӑт!“ — манын.

Российӑштӑ хрӑсӑнӑн тӑхӑн ӑлӑмӑшӑжӑ ылын. Тидӑ кызаматышты цӑплӑн шӑнцӑктымӑ дон икток ылын.

Тӑнгӑ пайарны кидӑштӑ хрӑсӑн ӑлӑн.

Пӑшӑ: Пайарнывлӑ готшы хрӑсӑнвлӑн ӑлӑмӑшӑм кӑзӑйтшы ӑлӑмӑштон тӑрӑштӑрӑдӑ.

Пайарнывлӑ кыцӑ ӑлӑнӑт.

Пайарнын воксӑок вӑс ӑлӑмӑш ылын. Ик пайарнынок 1000—10000 га, кыдыжын тӑлӑцӑт шукурак зӑмльӑ ылын. Пайарны ӑшкӑ нӑма пӑшӑм ӑштӑдӑ, тӑдӑн вӑрц хрӑсӑнвлӑ ӑштӑн миӑнӑт. Пайарны кит колтӑн, чымӑдалок ӑлӑн кӑрдӑн; кӑчвлӑжӑм йагылтылын, тӑгӑр вӑшт анчылт шӑнцӑн, йамаквлӑм, манӑш — манӑшвлӑм колыштын. Пайарнывлӑ нӑмат пӑшӑлӑн йарыдӑлыт, цилӑ пӑшӑ гӑц ӑкшӑнӑт. Кнӑигӑ сирӑшы Гончаров Обломов пайарны гишӑн сирӑн: „Тидӑлӑн курымштыжы ӑдӑр нӑлӑш ӑжӑп литӑ, курымжы ӑдӑр нӑлтӑок ӑркӑшок ӑрӑн“.

Кӑнгӑжӑм пайарны ӑшкӑ имӑнӑйӑштӑжӑ ӑлӑн, тӑлӑм шукужок халашты ӑлӑн. Качкыш — йӑшӑм, мол кӑрӑлӑмӑт тидӑлӑн халаш хрӑсӑнвлӑ шывштӑнӑт. Халаштат, солаштат пӑршӑ цӑц цилӑ утымӑш

ылын: прэзы пайжы, сасна пайжы, кэкшы, кыцкыжы, мөржы, пелэдышыжы, мыньэржы, цилә бшкымын, хресань кит мыч лишы ылын. Пөрт көргыжы йырваш шпальэрдон сырмы, стэньа йыде тыгырвлә, потолыкышты кого, шэргакан лъустыр, мрамырын стөлжы; имэньаштыжы садывлә, парнык, оранжерейвлә, имнылан, мол вольыклан пасна кудывичы, кэк урдым кылышвлә, эчэ шуку молат ылын. Пайарны йалын каштэок йлэн кэрдын, кыш шаналтэн — имнын кыдалыштын, сагажок кучыр да цоравләжы кыдалыштыныт. Когорак пайарныжын эчэ пурлыкшы шуку ылын; изиракшат ныма пашадэок пачан — чымэдәлок йлэн кэрдын. Пайарнын йумашвләжы пиш шэргакан ылыныт. Тынәм цилә йыргыцын сэмньа халә цораштыгә икты док йуаш — хыналаш погынэныт. Кого пөртыш погынатат, мугыралтмы йук вэлә шакташ тыналэш ылын. Йонэштәш ләктыт, пышын мадыт звэрвләм поктылыт, тэатырвләшты йан кыбэртэн мындырланэн шыңцәт. Вады лиэшәт, пөртшәт тьолгыжалтэш вэлә, йырым — йыр йишкыц йиш тылвләм чүктэн шыңдәт. Стөл лош шыңцәтәт, качкыт — йут, шамыштымат ак паләп ылын; аракавлә аңгырлә йогэныт.

Тэнэ пайарнывлә пашадэок йал йамдым качкын — йун йлэныт, тэнэ бшкә курымыштым эртәрэныт.

Шэрэмәт пайарны.

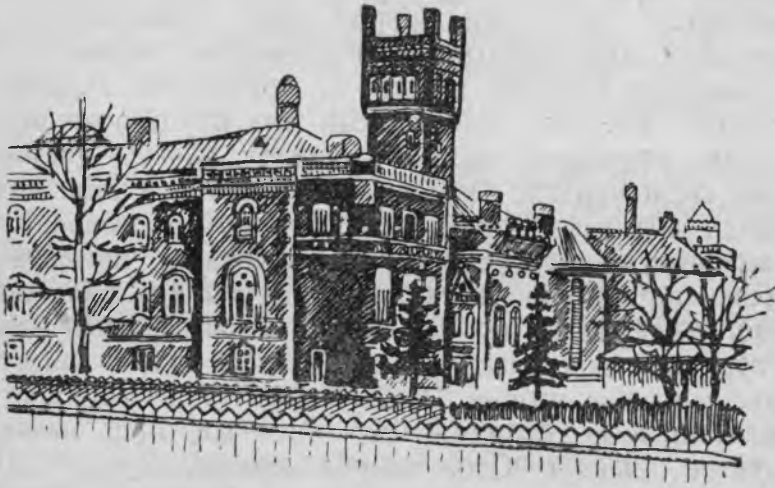
Шэрэмәт — Йүрны пайарны ылын. Тиды кызытшы Йүрны вәрәш XVIII курымын вазалын.

Шэрэмәт кидышты 46 тыжәм га нәрб шыргы дә ныр ылын. Тидын кидышток Йүрныштыш, Быковкаштыш та Польанкаштыш хресаньвлә ылыныт. Нини Шэрэмәт пайарнылан цилә пашажым бштэн йлэныт.

Пэрви руш пайанвлә дә бшкә пайанвләжәт изи халыквлән труйышвләм пызыртылыныт, бшкә кит

лывалныштѣ урдэныт. Мары труйыш халыклан Ышкэ ирыкшы вэрц пайанвләдон шуку кырэдалаш вәрэштѣн.

Шэрэмэт пайарны йыхвлә мары халыкын труйышвләм пайанвлә кит лывак нәләш, кугижәлән дә пайанвләлән палшән, вуйлалтән шалгәнѣт. Ти пәшәштѣ

4-шѣ карт. Шэрэмэт пайарны дворән.

нинѣ кугижә анцылны лымләштәрәлтѣныт. Сәдбіндонок, палшымашәш, Йүрнѣ йыр ылышы зәмлә Шэрэмэт пайарнылан пумы лин.

Мол пайарны ганьок, Шэрэмэт хрәсәнѣн пүжвѣттон Ышләнжѣ пайдам аралән, йәмдѣштѣ йун — качкын (чымәдәл блән) Йыл тѣрәшок манмы гань, Ышкэ кидѣштѣш хрәсәнвлән пүжвѣттон, „дворәц“ (замык) манмы кого пөртѣм шѣндән.

Ти пөртѣштѣжѣ мѣльион тәнәш пурлык ылын. Көргѣшкѣжѣ пырымыкәт анчашат лүдәт ылын. Цилә вәрә нгынамы уштым, шәргәкән хәдырвлә ылыныт. Имәнѣштѣжок кого парк (сады) ылын. Тѣштѣ кә-

дѣр дѣ мол ѳрдѣштѣш пушѣнгѣвлѣѣт кушкыныт, шардывлѣ кѣтѳдон каштыныт.

Шѣрѣмѣт пайарнын вѣртѣмжѣм труйыш халык нѣгынамат ак монды. Бѣлѣм курымыштыжы Шѣрѣмѣт пайарны йѣржѣй бѣлѣш труйышвлѣм шуку санцалтѣн, шукын вѣрѣм йѣн, цилѣлѣнок йѣн вѣшт шоктѣн ылын. Шѣрѣмѣтвлѣм Октявѣвр рѣволюци пѣцок йѣмдѣн, труйыш халыкым хозам бѣштѣн.

Йатмаш: Кырык мары районышты эчѣ вѣс пайарнывлѣ ылыныт?

Труйыш мары халык кого пѣзѣйрнѣйкѣштѣй бѣлѣн.

Октявѣвр рѣволюци йѣктѣ цилѣ труйышывлѣлѣнок бѣлѣш йѣсы ылын. Кого нѣлѣйжок изи халыквлѣн труйышылан тѣкнѣн. Тидѣм кок вѣлцѣйн пѣзѣйртѣнѣйт: кугижѣн правитьѣльстваат тѣмдѣн, бѣшкѣ пайанвлѣжѣт пѣзыртѣнѣйт.

Труйыш мары халыкынат пѣзѣйртѣшѣвлѣжѣй ылыныт. Нинѣй вѣкш хоза, торговой, парнѣйк хоза, подрѣшѣйк, баржы хоза, молат ылыныт. Нинѣй пѣшѣштѣйм нѣзѣрлѣн бѣштѣктѣнѣйт, тѣржѣйм пѣлѣк—турѣк вѣлѣ тѣлѣнѣйт, труйышын кит мыч пѣйѣн миѣнѣйт. Бѣшкѣжѣй йѣдын—кѣчѣйн со йѣукшѣй каштыныт.

Бѣлѣмѣшѣйм видѣмѣштѣт цилѣ вѣрѣ нинок вуй ылыныт. Старшинѣ, содѣтьѣйл, старысты, суйѣ—цилѣ вѣрѣ нинѣйн шѣмѣн ылын. Нѣзѣрѣйн остатка волькшым, вѣргѣмжѣйм, анцылан сукалтѣн вазын, мѣгѣрѣн сарвалѣн гѣнѣѣт, йѣл ташкѣн ижѣ толгѣш лыктын кѣѣт ылын. Акситѣшѣйжѣй пѣлѣш царѣт мыч, тупѣт качат эчѣ пуат ылын.

Нинѣйлѣн палшышы поп, урѣтнѣйк, стражнѣйквлѣ бѣшкѣ йѣхышты гѣцѣйнок ылыныт.

Кырык мары районыштына кого лѣймлѣй пайанвлѣйжѣк Цораки, Кого Кѣйршѣн йѣхвлѣ ылыныт. Нинѣй изи пайарны ылыныт.

Шуку кого пöртвлä, мол ёлышвлäät, садывлä — солаштат, мол вäрäät — хутырла ниньин ёлыныт. Топольа кырык турэ, Йыл вэссирьштё ниньин шуку алык, шьргё ылын. Цоракижён кого пöртвлä Шурдёнгыштё, пырохотвлä ылыныт, ёшкэжё Шурдёнгыштё ёлэн.

Пäшä ёштёдэок пайарнывлäет йун — качкын вэлэ ёлэнёт. Нёнё вэрцён нужда, нээр эдэмвлä алтаца кидьштёдон пужвёт йоктарэн пäшäm курым ёштэнёт.

Й а т м а ш: Кыцэ вара Цоракивлä тэнгэ пайёнёт ылын?

Кугижä — сэк кого пайарны.

Романов кугижäвлэн ирсä зэмляжок кандäкш мёльион гэктарат утла ылын.

Тёлэц пасна ниньин рудник, завод, шöртнёйлыкмы вär, виноград садывлä ылыныт.

Тидё вёлэн кугижä, кугижән йых кнъязвлä, кого жалывыны дон ёлэнёт.

Миколай кугижä ик иэш, мол дохотшы гёц пасна, 17 мёльион тәнгäm плучайэн ёлэн.

Й а т м а ш: Кугижäвлä кун вэрц старайёнёт, күлән пурым ёштэнёт?

Хрэсәнвлән пайарнывлäдон кёрэдäлмьштё.

Хрэсәнвлälән пайарны кидьштё ёлэш лелё ылын. Ньима пурё уштэок курым йälлән пäшäm ёштэн ёлэш йасы ылын. Тэхән ёлёмашьёжём тырхымлаат агыл ылын. Лачок, хрэсән тырхэн кэртэ. Шуку хрэсән пайарны кит лёвэц воксэок шёмён: шьргё лошты, кого корнывлä мычкы кравэн, ызорайэн каш-

тын
рэш
ным
Кыц
крав
йыш
тарэ
ушэ
нэя
такв
хрэс

1
тон
арн
ёлэн
шёл
Н
анг
Урал
заво
вэрэ
мол
Мар
жок
Куги
ирё
влäm
йарн
пайа
тоны
нёт,
Т
каза
2-1

тыныт, кыдыжы викок өрдөш ылаш карангы — у вәрәш хозанлыкым видәш тынгалын. Костанырак пайарным, пайарны марйам кыды — тидыжы пуштыныт. Кышты — тиштө, вәрә — вәрә, пайарнывләм хрәсән кравән, ылышвләжым йылатән. Кугижән салтаквлә йышкырыш хрәсәнбым цәрән, латнангән миәнбөт. Ваштарәш хрәсән шагал кәртә: ышкә йишбштыжы ик ушәмәт, кидыштыжы пичәләт укә ылын. Йужнам тынәәт лиәлтын: тәрвәнбш хрәсәнбым тылзбштәт салтаквлә цәрән, тырлыктән кәртәлыт. Тымыкыжы шуку хрәсәнбым сәкәнбөт, пуштыныт.

Пугачов готшы хрәсәнвлән тәрвәнбмәш.

150 и пәрви кого тәрвәнбмәш ылын. Тидым казак тон хрәсәнвлә тынгалынбөт. Казаквләәт пәрвижы пайарны хрәсәнбок ылыныт; пайарны кит лывәлнбй ылән тырхыдәлытат, пёцок кәчбвәл вәк, стьәпвләш шбйлнбөт, тышәк ылаш вазалыныт.

Кугижә когон пбзбртблынәт, пбтәриок Йаик әнгыр мыч ылыш казаквлә тәрвәнәнбөт. Казаквлә сага Урал башкирвлә тәрвәнәнбөт. Нбнбй вәкок Урал кырык завогвләштбш ровочывлә линбөт. Изиш лимбк шуку вәрә хрәсәнвлә тәрвәнәнбөт. Уралыштыш, Йыл мыч, мол губәрнбашты ылыш хрәсәнвләәт тәрвәнәнбөт. Марывләәт нинб сагаок крәдәлыныт. Пәл кугижәншыжок манмы гань пайан ваштарәш йал вблкб шагалын. Кугижән халавләм казаквлә нәлын миәнбөт, ышкә ирыкыштбм бштәнбөт. Хрәсәнвлә пайарнын ылышвләм йылатәнбөт, пайарнын пурлыкым кравәнбөт, пайарнывләжым сәкәнбөт, пуштыныт. Шым шудәт угла пайарны сәмнбәвлә тынәм йамыныт. Тырын, латнан тонышты шынцән кәртәлыт, кого шбргбвләш шбйлнбөт, тышәк ыглаш путайәнбөт,

Тәрвәнбшбвлә лошты вуйлалтышы Доныштыш казак Йәмәльән Пугачов ылын. Пбтәри тидын 300

казак ылын, изиш лимбик 30.000 нәрй погынен; вара 100 000 йактэ шон. Пугачов нгышакат тйкылалтэ, Урал вашт, Йыл мыч вашт ләктын, Москываш лишэмьн. Москываш погыныш пайарнывлә йыдын — кэчын Пугачов толмым лүдын — цытырэн вычэн шынцэныт.

Пугачов Москываш миэн шотэ.

Кугижән салтаквлә тәрвәнйшвләм шавьктэныт, труйыш халыкым пйсләндэрэныт. Халыкын шукуы вйр

5-шй кар. Пугачов нәлмй халашты.

йогэн. Тәрвәнйшвләм кычэн шалвләэш сәкэн Йыл мыч шукуы йоктарэныт. Тэнгэ халыкым „тырлыктэныт“.

Пугачов сага тәрвәнйш хрәсәнйвләм сәкәлтэныт. Бйшкймжым, Пугачовым, кычэныт, кйртньи рэшотка көргэш Москываш шывштэн нәнэныт. Тыштәкэн цилә халык сынцә анцылны вуйжым роал шуэныт.

Пугачов цилә халыкым йал вйлкы шагалаш ўжын, пайарны, кугижән чиновньиквлә ваштарэш вырсым тәрвәтәш ўжын. Халыкым куштылгыракын тәрвәтәш

Л
с
в
л
к
в
з
л

ж
л
н
ц
К
а
з
р
г
с

Ц

Н
в
ш
к
н

с
т
м
ж
р
г

лижы-манын Пэтёр III кугижан лымдон маньфэстлэ сандалык йырвэш пумагавлэм шалатэн. Ти пумагавлэшты хрэсаньвлэм казаквлэм, молымат, Ышкэ вэкыжы лиэш ужын. Пайарнывлэм жалайыдэок шиэш, краваш, күсым нөрыкташ, шүдэн. Пугачов халыкым пайарнывлэ кит лывэц ирыкыш лыкташ сөрэн, пайарнывлэн зэмльам Ылышкэ, пурлыккэ тартэок воксэокэш пуаш лин, лымоксам, салтакэш кэмашым Ынэж Ыштэ ылын.

Пугачов пуштмыкы пайарнывлэ, пайарны кугижажат „Пугачов“ манмым, тидын пашажымат руш халык лошты пйцок мондыкташ пыт кырэдэлынэйт — путайэныйт. Пугачов гишан иктэ мам сираш, кныгээш пэцэтлэш, лымжымат йылмы вылкы нэлэш ак ли ылын. Котшы сэмняжыланат вэс фамэльым пуэнэйт. „Йаик“ аңгырым „Урал“ манын лымдэныйт. Тыштэ Ылыш казаквлэмат „Урал казак“ манаш тынгалыныйт. Октявэр револуци готшэн Пугачов лымлэштэрэлтэш. Ышкэжы гишан, пашажы гишанат кныгавлэм, сэмэн лыдышвлэм сираг. Тидын лымдон Самар лишны халам лымдэныйт.

Й а т м а ш: Пугачов күн вэрц шалгэн?

Цэркы кугижалэн дә пайанвлалэн кыцэ палшэн.

Кугижан, пайарнывлэн шуку цоравлэшты ылыныт. Нинэи труйыш халыкым пйзыртылэш палшэныйт. Ровочый дон хрэсаньым кугижан суйавлэ изи самыньэшок суйэныйт. Жандарм дә польици труйыш халыкым кызаматвлэш питыренэйт, өрдэш — катыргыш колтэныйт.

Кугижан, пайанвлэн Ышкэ газэтыштэ ылын. Оксала Ышкэ законыштым йаралэш — йажоэш лыктыктэныйт. Нэзэрвлэ пайанвлэм колыштшашлык ылыт — манын — школвлэшты йрвэзывлэм тымдэныйт. Кугижан дә пайанвлэн эчэ иктэ курымок палшышы — цэркы ылын. Цилэ вэрэ цилэ пашашток цэркы со кугижэ дә пайанвлэ вэк ылын.

Ровочый дон хрэсәнвлә хозашты ваштарэш тәр-
вәнәтәт, хозавлә тырлыкгараш жандармы сага попы-
мат ұжынйт. Цәркйвләштй проповәтвләм попәнйт,
ровочый дон хрэсәнвлән хозаштым колышташ кәләш—
манын— Ынәндәрәш пугайәнйт, мольэвйнвләм йш-
тәнйт, попвлә хрәстй кидә хозавләм колышташ кә-
ләш — манын алталәнйт.

—Тиштй йасым кў ужәш, вәс курымышты райыш
кәә — манын попвлә тымдәнйт.

— Кугижә дон пайанлан йымок властьым пуән.
Кў кугижә дон пайан ваштарэш кәә, тйдй йымы
ваштарэш кәмй ыләш — манын попвлә лўдйктәнйт.

Труйыш халык шуку ти шайавләм колыштын.
Пач вәкйлә ынгылаш тйнгәлйн: цәркй ровочый вашта-
рәш, хрэсәнв ваштарэш кәә, цәркй пайан вәк ыләш.
Пайанвләжй кыцә кәрдйнйт, тйнгә цәркйлән таум
йштәнйт. У гйц кого цәркйвләм йштәнйт, цәркй
йөндәрәш, олмыкташ шуку оксам пуәнйт; шөртнь-
йн, шин — шәргәкән иконвләм цәркйвләш нәлйнйт,
попвләлән шуку оксам пўәнйт, шөртньй хрәстйвләм,
йажо ризйвләм чиктәнйт.

Кугижә дон пайанвләлән вырсывлә годым цәркй
кого палшыкым пуән. Ровочый дон хрэсәнв ньәмйц
тонат, турка донат, йапонь донат йнәштй шиәдәләп
ылын. Тышманвлә мәнмән „свәтой зәмльәнәм“ шин
нәлйнйт — манын, цәркйвләштй труйыш халыкым пыт
йнәндәрәш пугайәнйт.

— Вәрә вәрц, кугижә дә шачмы сәндәлык вәрц
пыт крәдәләш шагалда! — манын, халыкым ұжынйт.
Халык йнәж шиәдәл ылын. Тйдй ньэвольаок шиә-
дәлйктәнйт. Кў вырсыш кәмәш кйц шйләш цацән, —
кызаматыш питйрәнйт, пушмашкы шоктәнйт. Ку-
гижә дон пайанлан вәлә вырсы кәрәл ылын. Тидйм
труйыш халык пәлән.

Вырсышты попвлә мольэвйнвләм йштәнйт. Пуль-
ывлә шишкым лошты пылвуй мычны ыдылыктәнйт.

Шуку салтак тый лошты шушыргэн, вуйжым пишгэн.

Труйыш халыклан Ылаш тырхыдымы йасы линат, кугижам да пайанвлам шин шавыктэн. Коммунист парты видымдон ровочыйдон хресань Ышланьшты Ышкэ у Ылымашым Ышташ тынгалыныт. Цэркы шуку аптыртэн, кызытат эчэ паша Ышташ аптыртэ. Биндэ пэрвиш Ыжэп агыл. Труйыш халык цэркын пуры-ху-дажым палэн шон. Цила вэрэ СССР мычкы труйышы цэркыш кашташ пырахэн. Шуку цэркым клубыш, школыш сартэныт.

Йатмашвлэ: Цэркы кулан служба? Труйыш халыкым кышкыла колтынэжы?

Крепостной права вашталтымаш.

1860 и кытлан Российыштат завод — фабриклэ шу-кэмыныт. Тиды сэмынь ровочыйвлэ, халавлашты Ылышбывлаат шукэмыныт. Цилаштым пукшэн лыкташ киндым ситараш кэлэш ылын. Эчэ тилэц пасна вэс кугижаншывлашкы игыц — ишкы кинды шукурак выжалалт миэн. Киндым шукурак выжалышашланэн пайарнывлэ кинды шачышым шукэмдышашлык ылыныт. Пайарны кидыштыш хресаньвлэ-прамой паша лижы — манын, пашам пыт кычэн Ыштыдэлыт: пашадарым ниньлан тудыдэлыт. Сэдындон йыдым — кэчым кыцэ гыньят эртэраш лижы — манын вэлэ Ылэныт. Вольаштыш ровочый тэрдон пашалымы пашам пыт Ышташ тынгалэш, пользымат шукуым Ыштэн кэрдэш, — манын кыды пайарныжы шанаш тынгалыныт. Ылымашыжок тынэм тишкэвэк шон шагалын ылын, хресаньым ирыкыш лыкташ кэралжы кайынок — кайын, титэ анцыкы Ылашят акли ылын.

— Хресаньлан кызыток Ышкэ „кышыц“ ирыкым ана пу гынь, хресань Ышкэ Ышланжы „улыц“ ирыкым нэлэш — маныныт пайарнывлэ.

— Хрәсәньлән ирҗкҗм пуаш тә качкын—йҗн ләктәшҗжҗ ситәлык зәмльәм вәлә пуаш агыл, ак ситәшҗжҗ эчә пайарны докок, лывы заво́т—фабрикҗш пәшә җштәш тәрәш пырыжы, — манын шанән йәмдҗләнҗт.

Хрәсәньлән ирҗкҗм пуаш кәләш—манын 100 и готшән ланцыләнҗт. Тҗнгә гҗнҗәт, шуку пайарныжок, тҗмҗк хрәсәньҗм колыштараш, пәшәм җштҗктәш ак ли лиәш—манын лҗдҗн җләнҗт

Альәксандр II кугижә годым пәл сәндәлҗкҗштҗш хрәсәньжок тәрвәнҗләш тҗнҗлҗн. Пугачовы готшыла тәрвәнән кәмәш кҗц, пайарнывлә (кугижәжәт) хрәсәньлән ирҗкҗм пуаш линҗт. Фәврәль 19 кәчҗн 1861 ин Альәксандр II кугижә хрәсәньвләлән „ирҗкҗм“ пуаш — манифәстәш кидҗм пиштән.

Й а т м а ш: Хрәсәньвләжҗ лачокок ирҗкҗш ләктҗнҗт вара?

Күлән, махань ирҗкҗ лин.

Хрәсәньвлә җшләнҗштҗ ирҗкҗм кҗрәдәл, рәвольуци җштән, нәлтәлыт. Рәвольуци лимәшкҗц хрәсәньвлә җшләнҗштҗ җшкә ирҗкҗм шин нәлмәш кҗц, кугижә дә пайарнывлә „ирҗкҗм“ нинҗлән пуәнҗт. Сәдҗндонок „ирҗкҗ“ пумыку пайарнывләлән пәрвишҗ гҗцәт җләш куштылгы лин, хрәсәньвлә пушә вәлә пҗзҗрнҗкҗш вәрәштҗнҗт.

„Ирҗкҗш“ лыкмы годым хрәсәньвләлән пәрвишҗ гҗцәт чҗдҗ зәмльәм пуәнҗт, зәмльә тәржҗм утыдон шин нәлҗнҗт. 30 мҗльион га хрәсәнь зәмльә гҗц — 5 мҗльион гам пайарнывлә җшләнҗштҗ пҗчкҗн нәлҗнҗт. Ти котшы зәмльәжҗм хрәсәньвлә пайарны гҗц оксала сылышашлык ылыныт. Тәртәәт зәмльәм нәлҗн кәрдҗнҗт. Тҗнәм нҗл пайышты ик пайжҗм вәлә пайарнывлә пуәнҗт. Мҗльион хрәсәнь тәхәнҗ ик лаштык зәмльәм пайрнывлә гҗц такәш нәлҗн.

К
льәдә
нывл
сәнь
1905
түлән
пайар
кок-н
К
арны
мҗль
рәш
тәнгә

Х
пайаш
коды
рал н

Кудыло пашаштыш хресаньвлә воксэок ныма зэм-
льадэок „ирыкыш“ ләктыныт. Зэмляә тәрйим пайар-
нывләлән кугижәншы ышкә түлән. Вәрәшыжы хрэ-
саньвлә казнаш процентыдон түлйшашлык ылыныт.
1905 и йактә (45 и) хресаньвлә зэмляә тәрйим казнаш
түлән ыләнйт. Хресаньвләлән пумы зэмляә тәрйим
пайарнывлә кым пайышты ик пайажым (кыды вәрәжы
кок-кым гәнәкәт утла) нәлбінйт.

Казнажы гынь тәлэцәт йажон кәрдын: ышкә пай-
арнывләжылән, хресаньлән зэмляә сылымашэш, 890
мыльион тәнгәм түлән, хресаньвләжы гыц ти окса вә-
рәш 1540 мыльион тәнгәм погән. Пайарны дон казна
тәнгә хресаньым кравәнйт.

6-шы кар. Остатка ышкалым видән лыктэвй.

Хресаньлән „ирык“ пумы паштәк, пайарнывләлән
пайаш йон лин. Шукы зэмляәжок ышкә кидәшбштй
кодын. Хресаньлән пумы зэмляә тәрйим йажон ыды-
рал нәлбінйт, оксажыдон пашә бштәш вольаштыш

хрэсэньым тэрлэш, кэрэл машинәмәт нэләш лиэш. Ситәлык зэмльәм хрэсэньвләлән путэлыт. Ик лаштык зэмльә тәржымәт утыдон тұлыктәһит. Бһнэт — агыт кһньәт, һшкһмһм пукшән лыкташ хрэсэньвләлән пайарны док, завод фабриквләш, купэц ток пәшә һштәш тәрэш пыраш вәрәштһйн. Пайарнывләлән, фабрик — завод хозавләлән шулдәкән ровочый ләктһйн. Тәрлһм ровочый кит лһвәлнһ Һлһш кһц пәшәм йажорақын һштән. Пәшәм худан һштһшһм, — тһшәкок вашталтән, вәрәшһжһ вәсһм тәрләш лиэш ылын. Пайарны дон фабрикантлан цилә сәмһнь кушкаш, шәрләш йһн ылын, хрэсэньвләләнжһ пушә вәлә пһзһрнһк лин.

Солавләштһ Һлһмәш воксәок вашталтын: нәзәр эдәмвлән олым ләвәшән, тһрһнь кәшһ пһрт сага, — сола вһр йушһ кулаквлән кһртнһ ләвәшән лапка, трактир, кавак пһртвлә шәрләш тһнәлһнһит. Шуқы нәзәр хрэсэньвлә солам воксәок пырахән халавләш Һләш кәнһит, кһцә гһньәт вуйым пукшән лыкташ Һшлән пәшәм кһчәлһнһит. Шудһ и лошты шуқы хала у гһц кушкыныт, Һлһшһжәт шукәмһн.

„Ирһк“ пумы паштәк хрэсэнь зэмльәм пайарнылан пһчкһн пуәнһит.

Хрэсэньвләлән „ирһкһм“ пумы годым, хрэсэньһн кэрәл зэмльәжһм пһчкһн нәлһнһит. Вольык кһтһм вәрһм, вольык кандышмы корным, шһргһм, вольык йуқтһм вәрһм пһчкһн нәлһнһит.

Вольык кһтһм вәр гһц, йуқтһм вәр гһц пасна хрэсэньвләлән нһгыш пырән кәәш.

Волыкым вһт тоқы колташ, кһтәш лыкташ, пайарнымок сарвалаш вәрәштһйн.

Пайарны һшкә хозанлыкшым ак видһ, хрэсэньвләм вәлә пһзһртһләш.

П
пәшә

кинд
крәпо

За
жуйвл
шәлһд

Пычкын нълмь зэмля тарэш хрэсаньвлә тартэок пашәм бштәнйт: Ышкэ имньиштьдон шагаләнйт,

7-шй кар. Луды рокышты 5% пычкынйт.

киндьм, шудым погәнйт, кьлтэм шин пуэнйт... Цилә крэпосной права готшы ганьок ылын.

8-шй кар. Шим рокышты 23% пычкынйт.

Ровочыйвлән ылымәш.

Завот — фабрикләштй ровочыйвлә тьжэмдон бур-жуйвләлән пайдам цымырәнйт, араләнйт. Ньинь пәшәлбдә Ышкэ оксаэшбштй ик процентымәт пользым,

ик урымат паришым ёштэн кэртэлйт. Ровочыйвлән пуж вьдэш буржуйвлән капитал кушкын.

Ровочыйвлә кэчэш 17 цаш пашәм ёштәнйт, тәржым ниньлән 40 коп. вэлә тұләнйт. Кьды вәрэжы 19 цаш йактэят (пашаләнйт, йуж вәрэжы чьдырәк пашалышвләят ылыныт. 14 цаш кьц чьды ньгыштат пашалышы укэ ылын. Пашә тәрымәт цилә вәрэ ик нәрй тұльдэлйт, кыштыжы 60, 70, 30 коп. тұләнйт.

Цилә ровочыйнок ёләш кьдэж ак ситы ылын. Изи кьдэжышты кок сэмньә ёлән. Шукыжок, кышты пашәм ёштәнйт, тышток сэмньәгә амалән ёләнйт. Шәрәлтәшәт моло нымат укэ, рогожа, льявьйрән савыцвлә улы, — шуалыныт тә амаләнйт. Йужшы потолыкэш сәкән платям ёштәнйт, тынгә шуршы когонок качтә, латнарак ылын. Ма шулдәкәнйрәк ылын, шужән колымаш кьц, тьдым качкын ёләнйт: лывыштым вобылым, шукәршы, пышағшы санцалан пайым, көргы хирсым качкыныт. Йар-вәржым хозан фабрик лапкашток нәлынйт, пазарыштыш кьц шәргым тұлән ёләнйт; паришыжы хозан кышаныш кән.

Фабриквләшты ьдырымәшвлә, ьрвэзывлә пашәм ёштән ёләнйт. Пүэргывлә пашалым ьжәп нәрәшок 20, 30, 35 коп. вэлә тұләнйт.

Ровочыйвләм штрафвлә авырэгьц нәлынйт. Ньгыш ит ташкал, — цилә вәрэ штраф: пашәят ьжәпыш шотә — штраф, пашәш ьжәпәш шагал шоктыдәлат — штраф, фабрик кудывичы гьц ләктынәт — штраф, пашә тәрым срокэш кьчәнәт-штраф. Пашә тәрым нәләш шагалат, — пәл оксажы утла хоза кидәшок кодэш, штрафвләм ьжәплән, кьчән кода.

Пашаләш шуку машинәвлә лошты вәрәштын. Машинәвлә вьлэц воксэок лэвәтмы агыләп ылын (хоза уты оксам шавьдә). Пашалышвләшты мьнгәш — аньэш кашмашты шуку самынь линйт: шушыргәнйт, киттә-йалтәят кодыныт. Тынәм иктыләнәт акәл линйт, сэмньәштыгә ньным ольицәш поктән лыктыныт.

Вырсыштыш кыцат шуку шушыргэн миэнйт. Тыжэм эдэм вуйэш 200, 500, 700 йактэат шушыргэнйт. Ты-лэц пасна лэлй пашээш шуку ровочый йасыш кэнйт. Ыдырэмаш ровочыйвлә тыжэмьштй 100 чахоткыдон йасыланэнйт.

90 ивлә кытлашты Москыва лишнйш завод — фаб-риквләштй ик доктыр ровочыйвлән Ылымашьштйм анчэн дә шуштым тэргэн. Цилә Ыжэплэн, тышлэн лыктынат — 40 и гыц шуку Ылышй ик ровочыйат укэм пälэн. „Шонгывләжй кыш кэнйт вара?“ — манын йадэш. Ровочыйвлә тышак: „Колыш пичйш!“ — маныт. Фабрикьштйш ровочый 40 и йактэ вэлэ Ылэн, тылэц шонгыжы колэннок миэн.

Й а т м а ш в л а : 1) Фабрикь хозавлә ровочыйвләм малын пй-зыртылыныт вара?

2) Кугижән законжы ровочыйвләм пйзыртылымй гишән фабрик-завот хозавләм наказэн вара?

Ровочыйвлән кырэдәлмаш.

Сәндәлыкьштйнә завод-фабриквлә Ыльәнйм паш-тэкок манмы гань, ровочыйвлә Ышкэ хозаштыдон кы-рэдәләш тынгәлыныт. Ровочыйвлә Ышкэ лоштышты анцыц шаналтэн, Ышлән кэрәлым тэргәш хозашты док йори эдэмвләм айырэн колтат ылын. Тымәнтьымй, пйцкэмьштй Ылыш ровочыйвлә лэлй Ылымашьштйн виржым прамой пälйдәлйт, кынамжы заводым сымй-рэнйт, машинәвләм пыдыртылыныт. Вуйнаматым тэ-нэ кычәлыныт. Тынәм эчэ ровочыйвлә ик ышын лин икәнәштй хозаштыдон кырэдәл мыштыдәлйт: вуйа-вуйа, кў кыцэ мышта, тынгэ кырэдәлыкәләш пугайэ-нйт. Сэдйндон хозавлә тэхәнввләм тыртыктэн — цә-рэн куштылгын кәрдыныт. Тылэц вара вэс сэмйнь кырэдәләш тынгәлыныт: анцыцок шанэн, шайышт шй-ндәт, цилән икәнәштй пашәм пырахән шагалыт. Тэнэ шйрэннок Ыштәш тынгәлыныт. Пашә кэчым 14 — 18

цаш кыц 10—8 цашыш валташ, паша тарым шукэм-даш — манын — кырэдалмашвлә линыт. Тиләц пасна шуку мол вирвләат ылыныт: мастарвлә ровочыйвләм пызыртылыныт, фабрик лапкашты шұшы йарвар хәдбрым шәргәш выжаләныт, паша тарым пуэн шокты-дәлыт.

Кугижә дә пайан хозавлә ровочыйвләм кидышты кычән урдаш путайыдәлыт, путайәнжәт кәртәлыт: Ылымаш Ышкә пашажым Ыштән. Крепосной права пытымык, завод — фабриковлә шукэмми сәмынь ровочыйвлә-прольетарвлә шукэм — цымыргән миәныт. Кышты йасы-ләлы Ылымаш лин миә, тышты ровочыйвлә лошты пәлышывлә ләктәш тынгәлыныт. Кыцә пызыртышы пайанвләдон кырэдалмылә, нини мол ровочыйвләм тымдаш тынгәлыныт.

Пашам пырахән шагалмаш (стачка) тагынамок тынгәлалтын. 1865 и дон 1875 и лошты паша пырахышы 20 тыжәм ровочый ылын. 1878 и дон 1880 и лошты 29 канә кырэдалаш шагалыныт, 30 тыжәмәт утла кырэдалшы ылын, 1881 — 1886 и лошты 48 канә кырэдалаш шагалыныт, кырэдалшыжы 80 тыжәм нәры ылын. Лу и эртымыкы, 1895 ин, ик ишты 48 тыжәм ровочый кырэдалаш шагалын.

Кырэдалмаш тәнгә шәрлән миән:

Ивлә	Маньар гәнә кырэдалаш шагалыныт.	Маньар әдәм кырэдалыныт.
1896	118	29.527
1898	215	43.150
1900	125	29.389
1901	164	32.218
1902	123	36.671
1003	550	36.832
1904	68	24.904
1905	13.995	2.863.173

Пол
чий
кыза
рбш
нбм
чий
рик-
ныт.
ик ь
пайан

й

18
рикб
вләд
ня д
нбпр
мыч
мам п
алтала
моло
Ровоч
дәрән
Фа
лык п
кышт
ойхы
лошты
кок пл
ков. К
тырәнә
лымлән

Ик кырэдалмашат, манмы гань, тырын эртэн кэртэ. Польици, казак, жандарм, салтаквлә йәрә кидә ровочыйвләмок шукум лывшәнйт, имнывләдон ташкәнйт, кызаматвләш питырәнйт, лүлүнйт, пуштыныт, Сибирйш колтәнйт. Тэнгәят, соикток, кырэдалаш тәрвәнймәшвләм кугижә, пайанвлә цәрән кэртэлйт. Ровочыйвлә кырэдалмыштыдон йшлән кэрәлйштым фабрик-завот хозавләлән кыдым — тидым йштйктән миәнйт. Ти кырэдалмәшвлә ровочыйвләлән анцыкылаэш ик ышын, ик вәрәш пыт кычән йшкә ирйк вэрц пайанвлә ваштареш шагалаш тымдәнйт.

И а т м а ш: Ровочыйвлә малын кырэдалыны?

Моисейенко ровочыйын шайажы?

1884 ин Орэхово — Зуйэвышты Морозывын фабрикйшты мйнь пәшәлән йләнәм. Бләш йасы, штрафвләдонок пүктән пуштыт вәлә ылы. Дырәктйр окня дурә калпактон эртәт — штраф; казармашты чбннбйрәк попалтәт — штраф, Орэхово — Зуйэво ольицәмыч мыралтән, кармонь шактән эртәт — штраф. Иктәмам пумы — нәлмй годым, шотлымашты, висймәшты — алталат. Кәчәш 16 — 17 цәш пәшәм йштәннә. Йасы моло лият кбнь, пиләок ольицәш поктыл лыктыт. Ровочый халык, пивлә гйцәт худан йлән. Ашындәрән колтәтәт — кызытәт йән „руж“ чучәш.

Фабрикйштыжы ирсә тымәнхтым, пйцкәмйш халык пәшәлән йлән. Цилә йлйм корпусышты, фабрикйшты сишчик тә польици шанг ыльэвй. Ровочыйвлә ойхы вирдон пиш әрәкәм йүт ылы. Тәхәнх халык лошты польитьик пәшәм йштәш пиш йасы ылы: мәкок плотнык ылынна: иктыжы мбннбй; вәсбйжы Волков. Казармашты (фабрикйштәт) со тәнгвләнәдон хытырәнә ылы. Тавак шывшаш моло погынатат, мәлймлән кидәшнә газәтйм кычән шагаләна, лйтмыла

кайзэнә, газетнәжкәй тошты, лывы вуйстык кычымы, — соикток ак пәләп — манына, лачокшым йшкәгәйцнә шайыштына: „Кышкәвәк ти катыргы йлымәштәй тыр-хымла? Хозана пыйи гань вьрнәм йүн шьндән, пьдәшт кәә вәлә...“ Цилән шалгат, колыштыт, шүлыш йукат укә, цүдәйәт вәлә, тәнәш кодым газетвләәшәт махань-вләм сирәт, тәвә йжәпәт толын... „Кыцә Аньисимыч пьцкәмьштоқ букывавләжым ужат? Котьин ганьок сьйңцәәт кыцә“. Махань ужмыла, газетшымәт вуйстык кычәт. Мастер толын поктән шәләтймәш, тәнә ланцы-ләт, тышкәт.

8.000 эдәм, иктәй гань, пәшәм пырахән шагалъэвәй. Фабрик „шйп“ ли. Тьшәкок начальныквлә тольэвәй, гувәрнәтйр салтаквләм, казаквләм поктыл толы.

Волков тон когыньнан тьнәм шанымаш ылы: пьдыртылмаш йнжәй шо, стачкы кужышкырак шыв-шылтшы. Шайышталашыжы ирйк укә ылы; цуц ик вәрәш погыналат — тьшәкок казак, салтаквлә кыргыж толыт, лывшән поктыл шәвьйктәт ылы.

Икәнә казаквлә кыдал тольэвәт, шүдәй эдәм нәрйм әрән нәльэвәй, тьшәкок качмы кьдәжйш (столовыйыш) питйрән шьндәвәй, амасаәш пичәл кидән салтаквләм оролаш шагалтэвәй. Нинйм тишәц лыкташ кәләш, тьшәц мол ровочыйвлә шәкләнән колтат, — манын — шанәм. Тәвә тьшәкок вәс ровочыйвлә токәм кыргыж тольэвәй дә мьләм пьжгәт: „Кугуза, вәс амасаштәй оролывлә укә“. Миән анчышна — лачок укә, сыралымы вәлә. Шькәл анчышым-акли. Тьшәк ровочыйвлә „Кугуза, тәвә тьнгыл, — тьнгылдон“ маньэвәй.

Цилән тьнгылым кычышна, „Ура“ сьгьрәлын ижәй амасам пачын шушна. Тьшәкок питйрымвлә ләктәш тьнгәльэвәй. Анчәм: цилә ровочый, салтаквлә токылана кыргыжаш, погынаш тьнгәльэвәй, салтаквлә ровочый-вләм йыштиктон шырал — шырал шуат... Сьйңцәәмәт пьцкәмьшәлт кәш. Мьнь тьшәк салтаквлә вьлкәй қыцә лиәш, тәнә: „Кыцә йшкә шүмбәлдәм шыралыда?!

Бішкэ тэнвләдәм шыралыда? — манын сѣгѣрәл кәлэ-сѣшѣм.

Тѣшәк ик салтак йыштикѣм виктәлтѣшәт, төрок мѣнѣйн онгышкәм кычән шагалы. Ыжга пинжәктон ылам ылы. Йыштикшѣм роалтән поспәйѣшѣм. Пичәлжѣм шывшын нәльѣмәт цәрә и тәрвән лывшән шәләтѣшѣм. Салтакым шѣкәл колтышымат — вѣлкѣжѣ сѣгѣрәл колтышым „Бішкэ шүмбәвләдѣм шыралат!“

9-шѣ кар Салтаквлә цәкнән колтәвѣ.

Тѣ йүкәш салтаквләят цәкнән колтәвѣ. Анцылнышты мѣнгәш — аньәш кашмаштәм, со ик ладын попәм: „Икѣжәк-иктѣм идә тѣкәл, — цилән мѣнѣйн туан шүмбәл ылыда!“ манна.

Вадәш казармаш мишѣмәт, ыргәм кыдашаш шагалым. Анчәм, онгышты тыгырәм кѣр гань. Ә. э... Йыштикәт мѣләмәт тѣкнәнѣш! Цилә вәрә вѣр ама-

лэн шынцын, викалтымыжы годым, шыралмыжымат шым цаклы“.

Тэвэ кыцэ Моисэйэнко тэнг шайышт пуш.

Йатмаш: Кырык Марышты завод-фабрикавлэ пэрви ылыныт вара?

Ровочый классын парты малын ёштёймё?

(Утопичэски социальизм*)

Вэс сандалыквлэштё промышльёнысть тагынам шэрлэн. Тэхэнь сандалыквлэжы: Англи, Франци, Гэрманьи ылыт. Тёштё капитал ваштарэш ровочыйвлэн кырэдалмаш 100 и пэрви тынгалэтын. Сэдёндон андак тыштё социальизм вэрц кырэдаланш шанымашат лэктён. Капитальизм шэрлым сэмёнь труйыш халыкын ёлымаш худаэм миэн, эксплоатаци кушкынок миэн. Социальиствлэ тидём ужыныт. Ровочыйым ирыкёш лыкмы корныжым нёнё пыт палёделёйт, самынь ынгылёйт.

У ёлымашёйм кыцэ ёштёймлё, пайарны — капитальиствлэ кит лёвэц труйыш халыкым кыцэ ытарымла, — тидём шуку шанёйт. Пайарны дон капитальиствлэм ынгылдарэн шоктымыкы, нёнё ёшкёок кызытшё ёлымашёйн акйарыжым палэн шотат, тошты ёлымашёйм у ёлымашёйш сарал колтат, труйыш халыклан ирыкёйм ёштат, — тэнгэ нинё шанёйт. Нинё тымдым дон прольэтар рэвольуцидёок, цилэ класстон кырэдалтёок вуйта социальизмёйм ёшташ лиэш.

Тэнгэ социальизм ныгынамат лин ак кэрт. Тэнгэ шаныш социальиствлэм „утопиствлэ“ маныт, нёнён сэмёнь тымдыжым — „утопичэски социальизм“ маныт.

Йатмаш: Ровочыйвлэ парты ёштёдэ кырэдал кэрдёйт вара?

*) Лин кэртёймё, ёшташ литёймё.

утоп
льэ
кид
тош
Тид
Г
влал
иква
маш
хоза
йам
ёшт
ёлы
дэ к
лит
Т
тал
важ
ёлы
ныт
вэл
М
чый
нён
И
пэш
Пари
1
ылы
Пари
3-1

Коммуниствлә ма вәрц шалгат.

Ньәмыц социальиствлә — Маркс тон Энгэльс цуцат утопиствләлән ынъяндэлът, ровочый класслан — прольэтарлан вэлә ынъянәнйт. Прольэтар вэлә ышкә кидәжы тышманвләжыгыц властыым кырэдәл нәлын, тоштым пыдыртән, у сәмыш сәрәл колтән кәрдәш. Тидым ыштәш цилә труйышлан иктәш ушнаш кәләш.

Маркс тон Энгэльс цилә мир вәлнәш ровочыйвләлән сирәнйт: „Сәндәлык вәлнәш прольэтарвлә, иквәрәш лидә“. Нинә цилә ровочыйым иквәрәш ылымәшым (коммунизмым) ыштәш ужынйт. Тынәм пасна хоза, пасна ровочый лишәшлык агыләп, труйышы дә йәмдә качшы лишәшлык агыләп, цилән, кү пәшәм ыштән кәрдәш, пәшәлбәшәшлык ылыт, иквәрәш ышкә ылымәшым йөндәрәшәшлык ылыт. ылымәштә капитал дә капитальист хоза ак лиәп, цилә труйышывлә хоза лит. Тиды — у ылымәш, коммунизм лиәш.

Тәхән ылымәш ышкәок ак ли, пайарны — капитальиствлә тидым ыштән ак пуәп. Тошты видымәшым важ гыцок лыктын шуән, рэволюци ыштән вэлә у ылымәшәш ванчаш лиәш. Маркс тон Энгэльс маньнит: „Ти кырэдәлмәшәштә прольэтарвлә цәпыштәш вэлә йамдән кәрдәш, кидәшәштә цилә мир лиәш“.

Социализм вәрц кырэдәлмәш

Маркс тон Энгэльс тымдымышты сәмынь ровочыйвлә тагынам кырэдәлмәшым тынәлынйт, буржуйвлә нәнынәм со тәмдәнок миәнйт.

Икәнә вэлә ровочыйвлә кидышкыштә мытык ыжәпәш властыым нәлынйт ылын. Тиды Франциштә, Париж халашты ылын.

1871 ин Француз дон ньәмыцвлә лошты вырсы ылын. Ньәмыцвлә французвләм лаксыртәнйт ылын, Париж халамат нәлйт каньок ылын. Тынәм Париж

вэрц шагалаш тьштыш ровочыйвлән пичәвләм шә-
дәтәнйт. Ровочыйвлә пайанвлә ваштарэш шагалыныт.
Тымьк кугижәншы вуйлалтышывлә Париж хала гыц
шылыныт. Парижыштыш ровочыйвлә властым нәлы-
ныт, Ылымашым тюрләш Ышкә тынәлыныт. Коммуным
ыштәнйт, видәмым айырәнйт. Ылым курымыштыжы
пйтәри ровочый хоза лин.

10-шы кар. Карл Маркс.

11-шы карт. Фридрих Энгельс.

Ти коммуным кого пайанвлә 72 кәчышты шин
шуәнйт, мьнгәш Париж халаш толыныт. Вьр йушы
гәнэрал Тьйер Париж халам ровочыйвлән вьрдон чиә-
лтән. Париж коммуны годым циләжы 100.000 эдем
нәрй вуйыштым пиштәнйт.

Коммунын шуку самыньжы ылын. Кого хозавләм
прамой пьзырәлтә, окса банкым кидышкыжы
нәлтә.

Тынәм ровочыйвләм вуйлалтышыжат, мәнмән гань
пингылы партыжат укә ылын.

Хрәсәнвлә кәрәл годым коммунылан палшыдәлйт,
өрдышты шалгәнйт.

Париж коммунун пашажы цилә сәндәлык ылынш ровочый дон хрәсәнлән анчыктымаш, тымәнмәш ыләш.

12-шы кар. Парижыштыш Коммуны буржуази сыгыш. Коммунарвләжым Пәр-Лашәз шыгәр стәнһә сага лүәт

Росийыштыш ровочыйвлә Париж коммунун самыньжым ыштыдәләйт, — кого хозавләм, пайарнывләм сынгәнәйт. Мәнмән Октявыр рөволюцилән тиды опыт лин.

Йатмашвлә: 1. Париж коммун манбар йжәп ылән?
2. Ровочыйвлә коммуныштым малын цаткыдәмдән кәртәләйт.

Ровочыйвлән партыи кынам лин.

Кугижә дон пайанвлә ваштарэш, труйыш халык ирѣк вэрц ирсә ровочыйвлән кымдыкэш ик ышын кѣрэдәлмәш Российѣштынә 50—60 и пәрви тѣнгәләлтѣн. Тѣшкәвәк пасна рѣволюционьѣрвлә дә изи кружоквлә вәлә ылыныт. Нѣнѣ хрәсәньдон ровочыйвлә лошты закон видѣмәш (польитьик) сәм кнѣгәвләм шәрәнѣт, кугижәм, мол пайан видѣшвләм пушмашты, стачкывләшгѣ нѣнѣ вуйлалтәнѣт. Тѣнәм шуку ровочыйынок солашты зәмльә ылын, сәмнѣштәт солашток ылән. Кәнгѣж гачәш ровочый солаш, ныр пәшәш толәш ылын, шѣжѣм мѣнгәшок фабрикѣш миә ылын. Ровочый ик фабрик-завотышток ылѣдә, вәргѣц вәрѣш каштын. Сәдѣндон ровочыйвләм ик ушәмѣш цымыраш пиш йасы ылын.

60—70 и пәрви Российѣштѣ шалдыра промышльэнысть кушкаш тѣнгәлын, у гѣц кого завод-фабриквләм ыштәнѣт. Тѣмѣк кого машинәвләм кычылтмыштышы, машинәгѣц кѣрѣлтѣок шалгышы ровочыйвлә кәрәл линѣт. Зәмльә солашты чѣдѣмок миәнәт, киндѣ ситѣдѣмдон хрәсәньвләжәт халаш воксѣок пәшә ыштәш кәнѣт. Тәнгә изин-ольән мәнмән ровочый класс лин.

Икараш, иквәрѣштѣ пәшәм ыштән ылышывләм, йѣлә ик ышыш ушаш лиәш ылын, капитальиствлән дә кугижән кычык ваштарэш лүттѣок кѣрэдәләш лиәш ылын.

1875 ин ровочыйвлән „Южно-Русский Рабочий Союз“ лѣмән пѣтәриш органьизаци лин. Тидѣн шанымашыжы тәхәнъ ылын:

1) Капитал пѣзѣрнѣѣк кѣц ровочыйвләм лыкташ.

2) Халык хозанлык видѣмәштѣ закон видѣм ваштарэш кѣрэдәләш, кәчѣвәл вәлнѣш ровочыйвләм иктѣш ушаш“.

Ти сойузышты шуку эдэм ылын дә йывырт ылэн кэртэ — польици цаклэнәт, шавыктэн.

Тидын паштэк 1879 ин Пэтьэбургэш вэс сойуз лин. Лымжы „Северно — Русский Рабочий Союз“ ылын. Тынгалшывлажы плотныйк Стъэпан Халтурин дә сльэсыр Обнорский ылыныт. Ти ушэмьин шаныма-

13-шы карт В. И. Лэнын.

шыжы: буржуй дә кугижән кычык ваштарэш, ирык вэрц, социальизм вэрц кырэдәләш. Ти ушэмәт шуку ылтэ. Польици цаклэнәт, шавыктэн шуэн, кыды члэньвлажым кычэн.

Тынгэ гыньят, ровочыйвлә икварэш цымырнымашым прахыдэлыт, кружоквләм йштэныт, йшкэ лоштышты тымэньныт, йлымашыштым куштылташ шанэныт.

1883 ин Швэйцари сәндәлыкышты эчэ у гыц „Освобождение труда“ лымән руш рэволюционьэр—

социальствлән ушәм ләктӳн. Вуйлалтышыжы руш социальист Плъэханов ылын. Тидӳ Российӳштӳ сӳк пӳтӳри Марксын тымдымыжым шӳрӳш тӳнгӳлӳн. Плӳханов манын: „Российӳштӳ рӳвольци ровочый класс вуйлалтым дон вӳлӳ сӳнгӳ“.

1895 ин, В. И. Лӳнӳн Пӳтӳэбургӳш „Союз борьбы за освобождение рабочего класса“ манмым ӳштӳн. Ти ушӳмӳн члӳнвлӳжӳ марксиствлӳ ылыныт— Марксын тымдым сӳмӳнӳ пӳшӳ ӳштӳшвлӳ ылыныт. Шукӳш агыл, ти ушӳмӳмӳт польци шӳлӳтӳн, Лӳнӳнӳм тӳнгвлӳжӳ дон иквӳрӳш кычӳн. Тӳнӳмшӳн Марксын тымдымыжы руш сӳндӳлӳкӳш важым колтӳн. Ти тымдымы шӳрлӳнок миӳн, цилӳ прольӳтарим иктӳш ушнаш ӳжӳн.

1898 ин Мински халашты руш рӳволюционӳэр— Марксиствлӳн йӳвӳрт погынымаш ылын. Тӳ погынымашышты пӳтӳриш руш ровочыйвлӳн парты — „Российская Социал-Демократическая Рабочая Партия“ (РСДРП) ӳштӳмӳ.

Тӳнӳмшӳн у ӳлӳмӳш вӳрц ровочыйвлӳн кӳрӳдӳлмӳш, план сӳмӳнӳ, йӳндон, ик ышын, цилӳ руш сӳндӳлӳк кымдыкӳш кӳӳ.

Иатмаш: 1. Коммуньист парты ӳштӳмӳштӳ кӳ вуйлалтӳн шалгӳн?

2. Коммуньист партын лӳмжӳ пӳтӳри махань ылын?

Кугижӳн правитьӳлствӳн рӳволюци вӳрц шалгышвлӳдон кӳрӳдӳлмӳжӳ.

Ровочыйвлӳн кӳрӳдӳлмӳш парты видӳмдон шӳрлӳнок миӳн. Ровочый, партылӳн ӳнӳӳнӳн, капиталыст ваштарӳш пыт шагалын.

Ровочыйвлӳн ышыштым, шанымашыштым, российскийштӳш пайарны, капиталыствлӳ цаклӳнӳт, нӳнӳлӳн йӳмӳм капайымыштым шижӳнӳт, рӳволюци вӳрц шалгышывлӳдон кӳрӳдалмӳшӳм тӳрвӳтӳнӳт.

Ку
салтак
дӳлшӳн
рӳш б
кызам
молым
льуци
жски
Ти кы
дыжы
ыш кӳ
Рӳ
рӳнок
пыдыр
вӳлкӳн
Сӳрнӳ
цилӳ н
нӳт. I
лиӳш
вӳлкӳн
мотай
Ст
нӳт, т
льаль
чыйвл
жӳмӳн
тӳнӳл
таш
рӳвол
Н
питӳр
ровоч
тылы
Й
вӳрц
2.

Кугижан правительствы цилä-улы силажым — салтаквлäm, польцим, цэркым, рэволюци вэрц кырэдäлшй ровочыйвлä дä нйнын виктärйшйвлä ваштарэш буржуйвлäm пэрэгäш шагалтэн. Шуку ровочыйым кызаматыш питйрэн, Лэньиним, Сталиним, шукум молымат мйндйр Сибирйш ссилкышкы колтэн. Рэволюционьэрвлäm шйнциктäш Шлиссельбургэш, Ладожски йär острокэш, йори пасна кызаматым йштэн. Ти кызаматышты пасна кйдэжвлäштй йшкэтйн кыдыжы колымэшкй шйнциэнйт. Йужшы шйнциймäштокыш кйц кэнйт, тйшäкок колэнйт.

Рэволюци лимäшкйц буржуйвлä лүдын — цйтйрэнök йлэнйт. Пйцкэмйш халыкум кыцэ лиэш, тйнгэ пыдыратылыныт. Тыгыды халыквлäm икйжäк — иктй вйлкй йори шйдэштärэнйт, шиэдäлыктэн урдэнйт. Сärнäl шомы ййдэ лймынок йэврэйвлäm вуйнаматэш цилä вärэ йштэнйт, нйним айыртэмйнок лаксыртэнйт. Цэркät йшкэ пäшäжйм йштэн, хозажылан йарал лиäш путайэн. Пälйдым халыкум икйжäк — иктй вйлкй аздараш палшэн. Тэнгэ труйыш халыкум мотайылыныт, кйрэдäлмäшкйц карандаш путайэнйт.

Стачкивлä Россий кымдыкэш вйт коэлäок шärлэнйт, тйшäк ровочыйвлä кйрэдäлäш тымэньйнит, калыалтыныт. Май 1-шйн цилä сändäлык вйлнйш ровочыйвлän празнык кэчй ровочыйвлä тйжэмйн, лу тйжэмйн ольицäвлäш йшкэ силаштым анчыкташ лäктäш тйнгäлйнит. Марксын шанымыжым йлймäшйш пырташ тйнгäлйнит: сändäлык вйлнйш прольэтарвлä рэволюци пäшäш ушнэнйт.

Ньимахань польици поктылмы, шимй, кызаматыш питйрймы, Сибирйш, ссилкыш колтымы, катыргы — ровочый тärвänймäшйм цärэн кертäлйт, кйрэдäлмäш тылышкы красинйм вэлэ йөрэнйт.

Йатмашвлä: 1. Кугижан правительствы рэволюци вэрц шалгышывлä дон малын кйрэдäлйн?

2. Маркс, Энгельс тä Лэньин кун вэрц кйрэдäлйнит?

II. РОССИЙЫШТЫШ ПЫТАРИШ РЭВОЛЬУЦИ.

1905. иштыш рэволюци лимы анцыц, ровочый дон хрэсэньын ылымашышты.

Манман сандалыкна кызытшы ылымаш сэмышкы, шуку и капиталыст тон пайарны труйыш халыкым пызыртыл ылымашты паштэк лэктын шон.

Манман сандалыкыштынэ Совет власть 1917 ин Октявыр рэволюци годым лин.

Ирыкын ылым вэрц пэрвиат ровочыйдон хрэсэньвлэ шуку пайан йых ваштарэш тэрвэнымашвлэм ыштэныт. Сэк кого тэрвэнымашыжок 1905 ин ылын.

1905 и йактэ ровочый халыкын ылымашыжы пишок худа ылын. Буржуй, пайарны, попвлэжы, — цилэн ровочый халык шүшты кэчэн ыленыт.

Ровочый дон хрэсэньжы шукужок пэл кыцызы гань ыленыт.

Хрэсэньвлэм помэшык киткец, „ытарымы“ годым, мүлэндын йажожы помэшыквлэлэн кодын, хрэсэньвлэштылэн ошма лаштыквлэм вэлэ пуэныт. Лымоксажым когон тарвэныт. Хрэсэнь пызырнык ылымашышкы эчэ пырэн шынцы, ышкэ хозайстважым видэн кэртэ.

Пайарнывлэ ышкымыштын зэмляштым лошэшлэ — пэлшурныла, аль тэрдон хрэсэньвлэлэн ыштыктэныт. Тидындон пиш кого привулым ышланышты пайарнывлэ нэлыныт. Крепостной права готшылаок хрэсэньвлэ пайарны мүлэндым, ышкэ хэдырыштыдон ровотайэн ыленыт. Ти пызырнык ылымашым В. И. Лэнын „крепостной шотан ылэш“ манын лымдэн.

Тынамшы хрэсэнь ылымаш кишэн Лэнын тэгэ сирэн: „Руш кугижаныштыш хрэсэнь пайарнылан пашам ыштымдон, лымоксам түлымыдон дә когон

пыцк
ылым
штак
19
100

ныт.
ным
Д
ыләэ
пайа
кыт
ным
Пол
пыд
дыл

пѣцкэмѣшышты ылымдон когон каньысыр, лэлѣ ылымашышкы шон. Тэхэнь худа ылымашыжы нгыгыштакэнѣт лин кэртмѣлѣят ак чуч“.

1905 иштыш рэволюци иршын сѣндѣлѣкыштына 100 хрѣсань тома хозашты 33-шы имньидѣмвлѣ ылы-

14-шѣ кар. Пайарны пѣртѣм пыдыртат.

ныт. Имньидѣмы хрѣсань хозанлыкын тѣнѣм ѣасыла-нымыжым цилѣ хрѣсаньок ѣажон пѣлѣ.

Цѣтѣн кэртѣдымы тэхэнь худа ылымашышты ылѣн-ылѣн, хрѣсаньвлѣ ышкымыштын пѣзыртѣлшы пайарнывлѣ ваштарѣш кырэдѣлѣш тѣрвѣнѣнѣт.

1905-шы иштыш рэволюци анцыц 1902-шы и кытлан хрѣсаньвлѣн пайарны ваштарѣш когон тѣрвѣнѣмашвлѣ шуку вѣрѣок линѣт. Шамак толшы: Полтавы гувѣрнѣашты 1902 ин 54 пайарны имѣнѣям пыдыртѣн шѣлѣтѣнѣт — ѣылатѣнѣт.

Пайарнывлѣлѣн палшаш кугижѣ салтаквлѣм колтѣ-дѣлѣн. Нинѣн паштѣк польицым. Польицыжы хрѣсань-

вләм тырлыктым сэмжыдон, розгывладон, иктымәт айырыдә лывшән. Шуку хрәсәнжым Сибириш колтәнйт, кыдыжылан штрафым тұлыктәнйт.

Тәнгәлә хрәсәнвлә 1905-шы и рэволюци йактә ирык ылымашыш ләктәш цацән пайанвлә ваштарәш кырәдәләнйт.

1861-шы и годым йөндәрймәш хозанлык (промышльэнысть) кушмыжы сэмбнь ровочый халыкат кушкын. Ровочый классынат ылымашыжы хрәсәнбн доц куштылгы агыл ылын.

Фабрик тон завогышты ровотайышы ровочый хоза кидышты пызырналт ылән. Хозавлә мам шанәнйт, тидым ыштәнйт. Ровочыйвлән пәшәдәрйм чыдым пуәнйт, эчә чыдыжыгыцәт кырын кодаш кыцәшон йөнбм мот ылын.

Тиләц пасна эчә фабрикушты пәшә кәчы кытымат закондон шөндымы агыл ылын. Хоза ышкә вуйа тидым шөндылын. 14—16 цәш ровочыйвлән фабрикушты ровотайыктәнйт. Пәшә ыштым вәржәт, ләвөрән, пыцкәмыш ылын.

Когорак сэмнән ровочыйжы ышкәтшы сэмнәжым пукшән лыктын ак кәрт тә лу иәш ырвэзэвләмәт завогыш ровотайаш колтән. Изи ырвэзэвлән ровота капиталыстлән йөн ылын, нөнылән пәшәтәржын пәлжымәт ак тұлы ылын. Тәнгә ровочыйвләм пызыртыл пәшәм ышләнышты ыштыктән ыләнйт, нөнын пужвөттон пайәнйт, йәмдым йүн качкын ыләнйт, ышкәжы ныма пәшәмәт ыштыдәлыт. Ти цытән кәртидым ләлы ылымаш В. И. Ләнын тымдымы сэмбнь ровочыйвләм капиталыствлә ваштарәш кырәдәләш тәрвәтән. Нөны пәшәм пырахән ләктын, капиталыствләгыц, пәшә кәчы кытыкәмдымашым, пәшәдәр лүктымашым дә эчә молымат тәргәнйт.

Ровочыйвлә стачкышты пөтәри цат цымыргалтәлыт. Вара ылым сэмбнь ровочыйвлә ышкә лоштыш цымыргалтмашын кәрәлжым цаклаш тынгалынйт. Вара тидым

ыңғылэн шомыкы ровочыйвлә капиталыствладон кырә-
далаш шуку фабрик йьдэок кого забастовкывләм
икәнәштѣ бштәш тьнәлыныт. Пьтәриш кого забас-
товкы Питььрыштѣ ылын. Тьнәм 40 тьжэм ровочый
тәрвәнән. Тилэц вара стачкывлә и-гыц-ишкы шәрлэн,
кушкын миәнйт.

Ровочыйвлән тәрвәнәмәшштѣм колын, хрәсән-
вләят пайарны ваштарэш кырәдалаш пыт тәрвәнәнйт.
Лач 1902 — 1903 и лошты хрәсәнвлә тәрвәнән пайар-
ны имәнйәвләм йылатәнйт. Ть бжәпышток ровочый-
влән забастовкы, митьингвлә когонок шәрләнйт.

Дьэмонстрацым дә митьингвләм бштѣмәшштѣ
цилә вәрә: — „кугижән бшкэт кычыкшы бнжы ли!“
— манын ик сәмбынь цилән попәнйт.

Ровочыйвләлән цилә кырәдәлмәшштѣ большэвик
парты вуйлалтән миән.

И а т м а ш: 1905-шы ин лишы рэволюци йактэ хрәсәнвлә
кыцэ ыләнйт?

„Вьрән рушәрньә“

1905 ин тәлым, вәтэм дон коктын Питььрышкы
(Ләнынградышкы) Михәлә эргэм докы ужаш кәшнә.

Эргэм тьштѣ Путиловски завогышты — сльэсир
ылы.

Ирок вагонэш шыцнәят, йьдәш Питььрыш шона.
Йадышт-йадышт Михәлән ватьэржымәт мона.

Анчәнә, Михәлән пөртшы сыралымы. Пашкуды
вәты гыц йатнаат:

— Тагачы махань кәчы, тә эчә ада пәлы ма? Та-
гачы Гапон поп халык тон попа. Иргодым халыкым
кугижә докы сарвалаш нәнгәә — манэш.

Мә, солаштышвлә, Гапонжы моло тама лиэш, ана
пәлы. Питььрыштѣжы тагыцэ ыләт, ана пәлы.

Вэс сәмбыньжы гынь, Гапон халыкым кугижә докы
нәнгәә маньат, мьныы сусу лин колтышым.

— Махань цашан ылына, ужат. Иргодым мääт кугижä докы йал сага кэнäät, Ылымашнам шайышт пуэнä. Ылымашнам äньät куштылта—манын вätэмлән попэм.

Эргым дон шэшкым йытпэл эртымбыкы ижы тольэ-вы. Когэчыгыц толыныт машанэт, коктынат сусу лин шынцйныт.

— Йымым ыдылшаш, иргодым когэчыдон икты. Йымы анцылан сартам чүктэмäдä — манам.

Сартам чүктэн шындышна, йымым сарвалаш ты-гәлнә.

— Иргодым кугижәнә докы, Ышкә „пуры атьәнә докы“, йасы Ылымашнам куштылташ сарвалаш кәнә — манэш Михәләнә.

Вэс кэчэш, ирок, цилә халык ольицәшкы ләктын шагалы. Изижы-когожы, äзән вätывләжät, тьотья-вләжät, цилән погынэн миэныт. Тамахань айо кэчы машанэт, цилән пурым вычэн миэныт. Иконвләм, кугижән патрэтшым намал-намал шындәныт.

Халык анцылан поп Гапонэт хрестым кычэн шагалын, циләлән мольитвавләм мырыкта. Тэнэ мырэн-мырэн кугижä Ылым тома докы кәшнә. Мääт папам-дон ашкәдынә.

Анчәнә, кугижä томан кйрпыц пичыжы дону шуку, мәгыцыннә анцыц, халык погынэн шагалын. Изи йрвэзывлә сусун, кәклә, пүшангы вуйыш анчаш кузэн-кузэн шынцйныт.

Цилән кугижä ләкмым вычат, кышты-тиштй эчә мольитвам мырат, йымыдон кугижәгыц пурым вычат.

Тэвә халык цакнэн колтыш. Саслаш тынәльэвы:

— Казаквлә толыт! — маныт.

— Нымат ак йштәп. Мä икондон ылынаш. Кугижä докы сарвалаш кәнәш — манына.

Казаквлә кән вэлә колтэвы, халык эчә цымыргышат, мольитвам мырэн-мырэн тәрвәнät. Иктә шуды ашкылым йштышна вәл — халык эчә шагал колтыш.

Кугижән „Зимний дворец“ манмы кого пөрт анцылны салтаквлә шалгән миәт.

— Салтаквлә мә вьлкьнә лүәт! Шьлдок! — манын эчә саслаш тьнгальэвь.

— Ородывлә! — Салтаквлә малын вара мә вьлкьнә лүәт? Аль кугижә, мәнмәм лүктәш шагалтән? Мә „аьтәнә“ докы кәнә вәт, тырын кәшывләм ак тькәләп вәт — манам. Тәнгә вәлә манын шоктышым, — тәвә цудыгә лүләшәт тьнгальэвь. Анчәм — Михәләәм лым вьлкь кәнвазы, ышмажыгыц вьр льургә вәлә йога.

15-шө кар. Ровочьйвләм лүәт.

— Пуштэвь — вәлә манын поспәйыш, — колыш. Сә дон салымы гань халык виләш. Пиш шуку колэвь. Лым цилә вьрәш йакшаргән шьнцы. Кыргызшыжы-кыргыжыт.

Вәтәм Михәләән колымым ужын колтышат ороды гань лин колтыш.

— Әх, вьрйушы кугижә! Курымәм тыләт ьнъянәнәм, тьнь вәрцәт ыдылынам. Бьшкәәт пурым ит уж — манәш. Шайажымат, ьш пьтәрә — пулы миән тькньшәт, колән ваз.

Анцылнэмок эргэм дон вятэм колэвы. Пиш йасым чучын колтыш, онгэм воксэ күпләнэн кузыш.

— Кугижәжым пушшаш! — манам саслэм. Цилән шбылын пйтэвы. Тагыцэ ватьэрышкы моло толын шонам, варажы амат ашындыры.

Шэшкэм шамтэ киалтэ, эргэм дон вятэм укэ... Тынәм йажонок кугижән хужажым палышым, тидылан дә йымылан ынъанаш прахышым. „Туан атьанэет“ тэнгэ халыкым хыналыктэн, анчэн колтыш.

Тышкэвэк йактэ халык кугижәлән ынъанэн ылын.

Ти йанвар 9 кэчын труйыш халык кугижән алталымыжым эчэ йажон палыш. („У сола“ кныгә гыц тюрлэн вазымы).

Й а т м а ш:

1. Гапон кү ылын?

2. Лачок вара Гапон труйышывләннэ пурым шанэн? Вырән рушарнажы кынам ылын?

1905 ин Йанварь 9-шы кэчын.

1905-шы ишкы пырымыкы сандалык кымдыкэшок ровочый халык ышкэ тышманжы ваштарэш когон кырэдәләш тәрванэн.

Йанварь 9-шы кэчын Питьыр халашты ровочыйвлә йәрә кидә, икондон, кугижә патырэт намал, мольтивлавләм мырэн, кугижә докы ылымашыштым куштылташ сарвалаш кәнйт, Кугижән ылым пөртшы йактэ шотэок, кугижән салтаквләжы халык ылыкы лүаш тынгалынйт тә вара казаквлә сапльывладон роаш кыдал ләктынйт. Ты кэчы шуку ровочыйын ырым йоктарәнйт. Кугижә докыжы Гапон лымән поп алталэн нангэн. Кэмы анцыц кугижәлән пуаш „пэтыцы“ манмы пумагам сирэн йәмдыләнйт. Ти пумагаштыжы ровочыйвлә кугижәлән ышкымыштын дә цилә труйыш халыкын цытэн кэртыдым худа ылымашышты гишән сирәнйт.

Ровочый ылымашым куштылташ, 8-ш цашан паша кэчым, погынаш, кытыраш, кныгә-газет пэцәтләш, ирйкым пуаш та эчэ шуку молымат йадыныт ылын. Рэвольуци гишан анцыц кашшы ровочый-влажы кугижә дә пайан йыхвлан „пурыштым“ тагынамок палэн шоныт. Ныны кугижә докы кэаш тәрваныш ровочыйвләм шөрәш цацәнйт, кугижә ак палшы маныныт. Палдымыраквлажы пйтәри ынъаньдэлыт.

16-шы кар. Баррикады.

Сэдындонок вара кугижән дворэцшы анцылны 9-шы йанварын пиш шуку выр йогыш.

Йәрә кидән ровочыйвләм, нынын ватыштым, тьэтәвләштым кугижән пульывләшты таманьар шүдым шушыртыл, пуштын пиштэвы. Тынәмшэн ынъаншы ровочыйвлә лоштат кугижәлән дә йымылан ынъанымаш йаштокок пйтыш. Ты кэчынок Питырыштыш ровочыйвлә кугижән салтаквлә ваштарэш тәрванэныт, барикадывләм аралаш тынәлыныт.

„Върән рушәрнә“ кэчѳгыц вара цилә пайанвлә ваштарэш, кугижә ваштарэш, кугижаншѳи кымдыкэш забастовкы (тәрванѳмәш) шәрләш — виангәш тѳнгә-лын.

Йатмаш: 1905 ин йанвар 9-шы кэчѳн ылшы рушәрнәм малын вара „Върән рушәрнә маныт?“

Шәрәмәт пайарны ваштарэш.

Кызытшѳи Кырык Мары районыштыш Йүрнѳи Шәрәмәт пайарны ваштарэшәт хрәсәнвлә 1905 ин шага-

17-шы кар. Ровочыйвлә дә хрәсәнвлә Йүрнѳи Шәрәмәт пайарны докы рүжгән пырынәшѳи.

лыныт. Шәрәмәт пайарны пиш когон Йүрнѳи йыр ылшѳи хрәсәнвләм пѳзыртѳлын ылын. 1905 ин хрәсәнвлә погынәнѳт тә ти пайарны ваштарэш шагалыныт.

Хрэсәнвлә мулändig тидыгыц шывшын нәлнәштә ылын, пәшәдәрәм тұлыктынәштә ылын, пәзырнәйк ылымәшкыц, ти Шәрәмәт пайарны кит лывәц ләкнәштә ылын.

Тамазар шүдә әдәм погынән таварым, шәнәйкым, рицәкым моло нәлән Шәрәмәтән дворәц капка анцык миәнәйт. Сагашты йакшар плаквләм „Свободы лижә“ манмы сирымәшәнвләм нәләнәйт, лүктән-лүктән шын-дәнәйт ылын. Капка анцылны, пыдырташ манын, шуку ружгәнәйт.

Шәрәмәт пайарны хрэсәнә вәйкә лүләш тынәлән. Шуку хрэсәнәйым, ровочыйым шушыртән пуштын. Тынәм хрэсәнәвлә тидым сынән кәртәләйт. Вәс рәволюцыә йактә соикток тидә пәзыртәйлән.

Рэволюцим пәсләндәрәнәйт кыньәг труйышы халык цәкнәдә.

I.

1905-и готшы рэволюци, 9-шә йанварын „Выран рушәрнә“ лимә донат тынәләлтән — манаш лиәш.

Ти кәчә паштәк ровочыйвлән тәрвәнәмәшәштә кымдан шәрләш тынәлән дә и мычкы ганьок бш цәрнә.

Ровочыйвләм анчән хрэсәнәвләәт пайарнывләм пы-тәрәшәшләнән эчә пытырак тәрвәнәнәйт.

Хрэсәнәвлән тәрвәнәмәш, Кавказ вәс монгыршты 40 уйәздәшкә шәрлән шон. Тәштәкән хрэсәнәвлән тәрвәнәмәш мол вәрәштәш дорыц цымыргалтшы ылын. 1905 ин шәжә гач 2 тәжәм пайарны имәнәйәм шәләтәнәйт.

Саратывы гувәрнәшток 272 пайарны имәнәйәм шәләтәнәйт, 9¹/₂ мәльион тәгәш увиткым пайарны-вләлән бштәнәйт.

Ровочый дон хресаньвлан тэрвэнымаш армиштат когон палдырныш. Тыштат пызырнык ылымашышты ылэн-ылэн пичалыштым ышкэ пайан йых гэньэралвлэ вылкы кышты-тишты саралыныт.

Нины ровочый халык вылкы лүаш отказэныт, ровочыйвлэ вэки линыт. Когонжок Шим тагыжыштыш

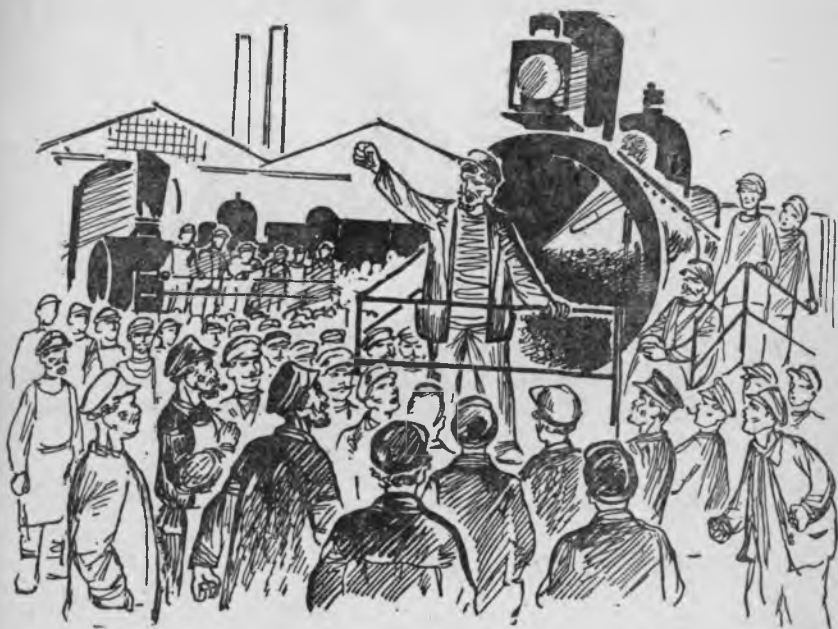
18-шы кар. Рэволюци вэри кырэдалшы матросвлэ.

„Потьэмкин“ карапльэш кашшы матросвлэ пичал кидэ тэрвэнэныт, ышкэ карапльыштыш гэньэралвлэштём лывшэн колтэныт. Караплым ышкэ кидышкышты нэлыныт. Вара, кэчывэл монгыр хэлавлэштты рэволюци тэрвэнымашвлэлэн палшэн шэлгэныт.

Ти тэрвэнымашвлэм пайан йыхвлэжы тэмдэн — пытэрэнок шалгэныт.

1905 ин, шыжым, рэволюци виангмы сэмынь, тэрвэнымашвлэ шуку вэрэок шарлэн шоныт. Октявыр тылзын Россий кымдыкэш цилэн лакмы забастовкывлэ тэрвэтымы.

Ти забастовкывлә ик шанымашлаок дә йажон цымыргалт эртәрәлтынйт. Шуки кого халавләштәй пайанвләм карандэныйт, властым йышкә кидышкышты нәлынйт, советвләм йштэныйт. Кугижәжы цытырэн,

19-шы кар. Рэволюциш тәрванәш ұжыт.

цытырэн, эчә вәрәшыжок кодын. Ти нұжвәц кугижән польцивләжы, салтаквләжы (офицервлә) ровочыйвләм дә ровочыйвлән вуйлалтышы комуниствләм пушташ цацән каштыныт. Шуки ровочыйым пуштын пйтәрәвй. Эчә ровочыйвләм сйнгәвй. Тынгә гынәт, ровочыйвлә тырлән йш кәртәп. Комунист парты Лэнын тымдымыдон, пәрви йштым забастовкывлә вәрәш пыток тәрванымәшәш силам цымыраш тынгәлын.

II.

1905 ин Октявыр тылзын эчэ сандалыкнә кым-дыкәш ровочыйвлән тәрванымәшвлә пожарлаок пижын кэвы. 3—4 кэчышты 33 халаштыш ровочыйвлә пичәл кидә пайан йыхвлә ваштарәш кырәдәләш шагалыныт

20-шы кар. Лэнын тәрванымәшым видә.

Цилә вәрә, кого халавләшты советвләм ыштәш тынгалыныт.

Новоросийскишты, Петроградышты дә молы халавләштәт ровочыйвлә пайанвләм карандән советвләм ыштәнйт.

Москываштат большевиквлә вуйлалтымыдон ровочый дьэпутат совет ушәмдон кого тәрванымәшым ыштәнйт.

Кок арньа нэрйк ровочыйвлә барикадышты кырэ-
дәл шалгәнйт. Кугижән салтаквлә ваштарэш пыт
кырэдәлыныт.

Салтаквләжы ровочыйвлә вәкы ынжышты лиәп —
манын правитьельствы ныным казармашток сыралән
урдән.

Вара ти ровочыйвләм кыцэ гыньят сынғаш — манын
кугижән правитьельствы Питьёр халагыц „Сэмонов-
ский“ лымән пайан йых полкым Москываш кандән.
Ныны пульэмөтвләдон, кого пушкавләдон, барикады-
гач йшләнйшты корным пачыныт, ровочый ылымы
„Красный Прэсны“ ольицашты тәрвәнйшы тын
силам шәләтәнйт.

Кугижән правитьельствы Москыва ровочыйвләм
сынғыш. Пасна тәрвәнймәшвлә мол вәрәят: Сибири-
шты, Кавказышты линйт кыньят, кугижән правитье-
льствы нынымәт сынғыш. Ровочыйвлә лаксыргэвы.
Ныны сага Российышты пйтәриш рэволюцият пйс-
ләнйш. Рэволюпи пәшәм кашартән йш кәрт.

Рэволюцим тәмдән шумыкы кугижән правитьель-
ствы шуку анцыц кәшы ровочыйвләм дә большэвик-
вләм розгыдон шин, пичәлдон лүән дә шүгыц сәкән
пуштын.

1905 и мычкы кугижән правитьельствы сәндә-
лйкнә мычкы:

14.000	ровочыйым	пичәлвләдон	пуштын.
1.000	”	мутгән	пуштын.
20.000	”	шушыртән.	
70.000	”	катыргыш	колтән, кызаматыш
			питьэрән.

Вэс пачаш пәрвишыләок пайан йыхвлә труйыш
халыкым пйзыртыләш тынғалыныт. Хрәсәнь эчә худа
мүләндй лаштыкэшок шалгән кодын.

Ровочыйвләләнәт 14-цәшән пәшә кәчымок кодәнйт,
пәрвиш пәшәдәр донок ровотайыктәнйт. Эчә пәрвиш
пйзырнык, йасы ылымәш толын.

Рэволюци пйсланыш кйньят, коммунист партын пашажы йш лаксыргы.

Большэвиквлә эчэ пытырак ровочыйвлә дә хрәсәнвлә лошты толшаш Октявёр рэволюциэш силам цымыраш тйнгальэвы.

1905-и готшы рэволюцим буржуази малын сйнгән.

1905 и пйтым вэкылә хрәсән дон ровочыйын рэволюциш тәрвәнымәшвләм пайан йыхвлә лаксыртән, тэмдән шуэвы.

Ровочыйвлән сйнгән кэртйдымы вирвләжы тидывлә ылыт:

1. Ти рэволюци годым ровочый дон хрәсәнвлән ушәмйшты эчэ пишок цаткыдэм шотэ ылын. Хрәсән халык шукыжок пайарны ваштарэш вэлә кйрэдәл шалгән, кугижән йшкэт кычыкшы ваштарэш кйрэдәлтә. Хрәсәнвлән тәрвәнымәшйшты ровочыйвләдон кидә-кидә ик кәнгәш тон йштәлтә, ровочыйвлән тәрвәнымәшкыц шайылан кодын миән.

2. Рэволюци анцыц кән видышы ровочый класс йшкәжәт эчэ большэвиклән видымәш йёр цымыргалт, ушналт шотэят, шуку вәрәжок кыцэ шон кйрэдәләш путайән.

Ти кок вирдон пичәл кидә ровочый дон хрәсән ик ышын лин тәрвәнымәшым йштән кэртәлытәт, шуку салтакшок палшыдэлытат, тйнамшы силан кугижән йшкэт кычыкшым сйнгән кэртәлыт.

Пйгәриш рэволюцим буржуйвлә сйнгәнйт. Рэволюцишты вуйлалтышыжы буржуази лин ак кэрт. Тйдым цилә 1905 и анчыктыш.

1905 и тәнгә тымдыш: кугижән шәмән ваштарэш рэволюцим вуйлалтышыжы ровочый класс дә тйдын большэвик партыжы вэлә ылыт. Ти кйрэдәлмәшйшты

ровочыйын палшышыжы пайан йых агыл, труйыш хрэсәнь ылэш.

1905 и тымдыш: ровочыйдон труйыш хрэсәньвлән цаткыды ушәмбим бштән вэлэ, нбнбидон ик ышын лин вэлэ, пичәл кидә большэвик парты ажэтмы корныдон кән вэлэ кугижән бшкэт кычыкшым сымбграш лиэш.

21-шб кар. Ләнбн шайыштэш.

Российыштбш пбгтариш рэволюци тэхәнб цаткыды ушәмбим бштәш тымдыш.

1917 ин тидб цилә лачокэш толы. В. И. Ләнбн тәнэ манын: „1905 и готшы рэволюци 1917 ин кого Октявбйрлән йәмдблалтшбжб ылын“.

Льэна рэкә доны Ылымь гишән.

1912 и готшы Льэна рэкә тәрышты шөртный лыкмы вәрвләшты ровочыйвлән ирыкын Ылымь вэрц кыредәләш тәрваным гишән сирымь.

Шөртный лыкмы вәрышты лу иаш Мишән Ылымь машыжы пиш худа ылын. Атьажы ровочый ылын. Ирок, сотәмькы кыньыләшәт, кыдәлжы карштаат, со „охлән“ каштәш. Авәжәт кыньыләләшәт әзәжым пукшалталәш, вара качкаш йәмдыләш тынгәләш.

Казарма мычкок кыньылшы ровочыйвлән йук „ружгә“ вәлә шакта. Мишән атьажы дон авәжы со Ышкә лоштышты сорәдәлыт. Качкашыштат прамой укә. Кыдәжышты пиш худа, ләлы пышан ылын.

— Эх, вәрышты пайанвлә, шүштәнә кәчән ылат. Кәчыгыт ныньылән пәшәм ыштәт. Шүләлтәшәт ирык укә. Кәчыгыт начкы вәрышгы шалгәт. Ма гишән, күнвэрц? — йужынам атьажы йасын шүләлтән, шыдын попалта.

Атьажы пәшәш ләктын кәмькы, Мишәәт вәржыгыц кыньыләшәт стәл докы улы худа качкышым качкаш ыдыркала. Атьажы попымы шайавләм Мишә вуйышкыжы со оптән.

— Ма гишән, күн вэрц? манмы шайажым со шанән каштәш ылын. Атьажын йывьерт мол ровочыйвлә сага погынен шайышмыжым Мишә цилә ужын, колын. Авәжын мәгырән Ылымьжы йәнгәшыжы пиш йасы ылын.—Малын вәл мә тыхәнә экськышты Ыләнә—Ышкәдурәшыжы шанәнок каштәш ылын. Мишән атьажы со шыдән гань ылын.

— Малын вәл мә тәхәнә экськышты Ыләнә—Мишә атьажыгыц йужынам йадәш.

Атьажы:

— Тынь эчә изи ылат, тидым пәлән ат кәрт, кушкатат пәләт—манәш ылын.

Иканә атьяжы пашә гыц сәрнән тольат, Мишә дон йагвашт, когорак эдэмдон попымылаок попаш тынғальбы. Цаш нәры шайаштыдон эртәрэвбы.

Йатмашвлә: 1) Льәна рәкә доныжы кувлә ыләнйт? 2) Нинй мам йштәнйт? 3) Кыцә ыләнйт?

Ровочыйвләлән ыләшбшты малын йасы ылын

— Атьи, маләннә ыләшнә малын йасы? — манын Мишә йадэш.

— Ныманаат укәят йасыланәнә. Мә пашәм йштәнә, кырәдәлбнә, пайанвләштты пайат, мындырланат. Нинбн банкывләштты аран опым оксашты, цилә мәнмән силадон, пүжвбтнәдон дә вбрнәдон линйт. Оксашты утыдон погынән. Шаваш вәрймәт ак моэп.

— Малын вәл икань лиәш ак ли? Цилә икнәр пашәм йштышаш. Пашә тәржым йшкә лошты төрбн, кәрәл сәмбнь пайылышаш? — эчә Мишә йадэш.

— Мәнмән ылбмәшнә вәсы ыләш? — манын эчә йадэш Мишә.

— Мәнмән заво́т хозавләнә ак ровотайеп, йәлбм вәлә ровотайыктән ыләт. Цилә сәмбнь алталән пызбртблбйт тә эчә йшләнбшты пурым шанаш шүдәт. Нинбй вәрц йымылан ыдылаш шүдәт, — манәш атьяжы.

— Атьи, малын тынь йукым ат лык?

— Эх, эргәм, күлән кәләсышаш? Завот хоза докы кән — кадок пурлыкнам когыньна лошты пайыләнә, иквәрәш пашәм йштәнә, тбтә мбньәт пашәм йштәш прахәм, маншаш кыцә?.. Тәнгә манмыкәтшбй иканәшток пашәжы гыцәт тә казармаәт кыцәт лывшән лыктәш. Тынам кыш мыштәт, тыш кәйәт? Туны ушты. Иркутск хала йактә мбндыр. Тәвә вара тбләтәт, мбләмәт, изи шыжарәтләнәт, әвәтләнәт кблмән колаш вәрәштәш, — манәш атьяжы.

Шошым толаш тьнгальы. Ровочыйвлә шьиренок ик-вәрәш погынән-погынән шайышташ, саслаш тьнгальэ-вьы. Бләшьышть эчә йасы ли. Пышаңшы пайым дә кас-ланыш сыкырым вәлә ровочыйвләлән пукшаш тьнгальэ-вьы.

Ровочыйвлә ти гишән пәләштәлмькьышть тәнгә по-пат ылын:

— Качмәт ак шо гьнь, ит нәл, шанәт кьнь, кә, кыш мыштәт. Тә ганьда цәрә калъавләм йажо качкы-шым нәлән пукшаш Льәнски конторын окса укә, — маньт ылын.

Тәвә кьцә ровочыйвләэдьым бьжәләйәньт.

Тәрвәнмәш (забастовкы)

— Тәрвәнәнә, бьлмәшнәм йажоэмдәш — тәргәнә. Изиш шүләлтәшнә ирык лижьы.—

— Ньимат бьштән ана кәрт вәкәт. Тәрвәнмәшнә такәш ак ли вәл? Судыштат, салтаквләштәт, бьшкьы-мьыштьынок ылыт. Пайан йыхым вәлә цилән ләвәт шалгат. Бьшләндрәк худа лиәш вәт,—манәш шонгы ровочый.

— Тырхал, тьотья!—Мишән атьәжьы, кьньыл ша-галъат, манәш. Мә ньимамаат ана пыдырты. Мә тыры-нок ләктьнә. Мә бьшкә законнам тәргәнә, мәнмән тәргьымнәм чотәш ак пиштәп кьнь, мә пәшәм пра-хәнә. Кышәц кандәньт, тьшкьы нәнәштьы, сәндәлькьы-штьы пәшәм бьштәш вәр укә агыл. Тиштәкән, Си-бирьыштьы шьыргьы лошты, мә кызаматыштышла йа-сыланәнә. Мә катыргышты ана ыл. Тишәц кәшәт йара. Сотьгәчьымәт прамой ужаш ак ли.

— Анчыда, шольавлә! — тьотья эчә попаш ть-нгальы,—Шуку тәхәнвлә ашьындәрьмәштәм лиәлтьы-ньт. Солаштына помәшьык кьц ытлаш — маньн тәр-вәнмәшым бьштәвәт, кьзьытәт ашьындәрәм. Тьнәм пиш шуку халыкым пуштәвьы.

— Нымат ак ли, тьоты, ма закон сэмьнь ылына.

Ти кэчынок казармашты ровочыйвлан погынымаш ли. Мол казармавлштат погынымашвлä линйт. Мишäät мол ёрвэзывлä сага коговлä лошток сарнылтын.

Погынымашышты Мишан äтъяжым тярванымашым вуйлалташ айырэвы. Тиды кэчыгыт ёшкэ тängвлäжы док каштын, со кыцэ гыньят пыт шалгаш тымдэн. Мишäät сагажы топылот кыргышталэш ылын. Ёйрэн-ёйрэнрок ровочыйвлä äтъяжын палшыкэш Мишам лымдэныт.

Арня эртыш. Вэсы эрта. Конторышты ровочыйвлан йатмашэш йукумат ак лыкэп. Ровочыйвлä пиш шйдэшкэн, тумайэн кашташ тынгальэвы.

— Äты, тынь „тырынок, закондон лиэш“ маньцыш, ынэ мälännäжы нымамат ак пуэпыш?—манын Мишä äтъяжы гыц йады.

— Ти пашам ёйлэок ёштэш ак ли. Эчэ изиш вычалына. Аньят иктäмам пуат,—маньы äтъяжы.

Йатмаш: Лэна рэка тёрышты ёлышы шортны лыкшы ровочыйвлä малын вара со тярванаш цацэн ёлэныт?

Кугижан офицэрвлä ровочыйвлан тярванымашыштым сынэвы.

Ровочыйвлан ёлымашыштым ёндарым вэрэш, шу-кы пичälан салтаквлäm вэлэ кандэвы. Салтаквлä вуйлалтышыжы (офицэржы) у, йажо, ёылгыжшы полдышан шиньэлан, кого усан ылэш, кого йу-кын ровочыйвлä вёлкы сьгёрал-сьгёрал колта:

— Бунтовшиквлä, халыкым пыдыратылшывлä, мынь пälэм, ку тэмдэн вуйлалтышыда! Цилälан пульывлäm пукшэн шындэм—манэш офицэр.

Офицэржät, салтаквлäжät ровочыйвлä вёлкы пиш туран анчэныт.

Конторыштыш пайан хозавлä ровочыйвлäm тырэмдäш офицэрвлäm дä салтаквлäm оксала тярлэныт.

Салтаквлә шөртнѳы лыкмы вәрѳшкѳы толмыкышты, ровочыйвлән Ылымәшышты эчә когон худаэмѳы.

Шуәш тѳнгәлшѳы пайыштымат, касланыш сыкырыштымат шөртнѳы хозавлә вэрәмәштѳы пуаш цәрнэвѳы.

Качкашышты нѳимат укәәт, Мишә со ынѳырән каштын:

— Шужәнәм, качмы шоәш!—манәш ылыы.

Авәжѳы пылоток йасын шүләлтән-шүләлтән колта:

— Нѳиманаат укәш. Мам пуэм вара?—манәш авәжѳы.

— Пайан йыхвләгыц йадыма, — манәш Мишә.

— Иктѳы гѳыцәт йадын ат кәрт вәт,-манәш авәжѳы.

Шукат ыш эртѳы, тәвә ровочыйвләм казармашты гѳыц поктылаш тѳнгәльэвѳы.

— Пәшә ыштѳымѳыдә ак шо гѳынь, ләктә тишәц!—манын саслаш тѳнгәльэвѳы.

Ровочыйвлә эчә иквәрәш погынән шайышташ тѳнгәльэвѳы. Ровочыйвлә прокурор докы йатмашым сирѳымѳы гишән моло попәнѳыт. Варажы, иктөр цилән ольицәшкѳы погынән дѳэмонстрацидон кәәш манын постановльәнѳым лыктэвѳы.

Салтаквлә ружгә казармаш пырәнѳыт, Мишән әтѳәжѳым кычаш манын йыдым кѳчәлынѳыт.

Әтѳәжѳы тѳы вэрәмән пашкудывлән кѳдәжѳышты ылын. Салтаквлән кидәш ыш вәрәшт, коды. Ирокәш ровочыйвлә иквәрәш погынән ольицә мыч тәрвәнәнѳыт.

Мишәм вәс казармаштыш ровочыйвләм ужәш колтәнѳыт.

Мишә сусун кого сәрән мычкы кыргыжы.

— Тәвә кынам кѳрәдәләш ыжәпәт шон. Мѳыньәт палшәм, ышкѳымѳым анчыктәм!—манын Мишә ышкәдурәшѳыжѳы шана.

Шукат ыш эртѳы, ышкә пәшәжѳым ыштән шоктыш. Сәрнәнәт толәш.

Мѳынгәш сәрнән толмыжы годым кѳкшѳырәк вәрѳш (кырыкыш) кыргыж кузән кәш. Ымбакыла анчалъат,

цакнэн колтыш, шагальы. Ымбалны иктын-иктын, ольэн ашкэтшй ровочый полкым ужын колтыш.

Тэвэ ровочыйвлä шагальэвй. Анцыланышты иктä коклы ашкылэш салтаквлä, у тьолгыжшы пичäльш-тым кычэн шагальэвй.

Мишä шуку анчэн шалгыш. Китшым сäрыкälэн, ужäш цацыш, иктät тидым ёш ужэп. Тьйрук тама лин колтыш, кьдьртшлä сäрэн мычкы шактэн колтыш.

Вара тама пьдэштäлтмй йук шакташ тьнгäльй. Ымбакыла анчалыат, Мишä ньыгынамаат уштымым ужын колтыш.

Токо шалгыш ровочыйвлä салэн пиштймлä цилэн кэнвазэвй. Тьшäкок „охлым“ йук шакташ тьнгäльй. Кыдыжы кьньылäльн мьнгэшлä кьргыжаш цацат. Кишäэшшштй йакшар льэндäлäок вьйр йогэн кодэш. Мишän йäнгжй кьрьн кэмьлäок чучы. Тäрвәншят, ти йасыланыш эдэмвлä докы, кьрык ұлыкьйлä пиш чьнь кьргыж валыш. Изиш вэлэ ньньн докы ёш шо, салтак пичäлжьйдон ёрвэзым äрэн шагалтыш.

— Тьнь кыш кьргыжат, кэлтймäш игь? Кэ токэт!— маньн сьгьйрäl колтыш.

Мишä токыжыла йьлэрäк ьдыралы.

Тоныжы äвäjь пиш мägьйрä, попэнät ак кэрг. Сагажы пашкуды вätь мägьйрэн-мägьйрэн шайыштэш:

— Эх кынар халыкым пуштэвй...

Эчэ йälвлäät пьрэн шайыштыныт:

— Шушыргышвлäштйм больницьйш шывштэн кэвй, колышывлäjьм пу арала иквэрэш оптэн шьндэвй.

Мишä тидым колын колтышат йьлэрäк больницьйш кьргыжы.

Больницьй амасашты салтак оролэн шалга. Мишä тагыцэ кальала пьрэн кэш, салтак ужынат ёш поспэйй.

Койка гьц койкаш йасы йäнгжьйдон анчылт каштэш. Ик койка дурэ шагальыат, сьгьйрäl колтыш. Äтjäjь шоэн, йасын шүлэн кийä, ошэм шьнцьн.

— Аты! Аты!—манын Мишә мәгьрәш тыңалы.
Мам вара ыштэвы?—манэш Мишә.

Атьажынат сынца вйтшы ләкты, лицажы мычкы
йогән валыш. Шоэн шүләш тунгалы.

— Эргәм! Төр ылымәшнә кызыт укә—манэш атьа-
жы.—Төр ылымәш вәрц тәләндә кырэдаләш вәрәш-

22-шы кар. Лъэна рәкә тырышты ровочыйвләм лүэн, пуштын пиштәнй.

тэш. Мынь ындә коләм, ындә тынь вәрәшәм кырэ-
далок: Ит монды!...маньат, шайажым пьтәрән ыш
кэрт, колыш.

— Аты! Аты! Мынь ныгнамат тидым ам монды!
Эчә пушә йукын мәгьрән кәләсыш Мишә.

Й а т м а ш: Малан вара салтаквләжы ровочыйвләм лүэныт?

Кугижән „пурыжым“ ныгынамат мә ана монды.

Мишән атьажым тайэвы. Тәрванымәшым тышлән
анчаш тагышәц шоңы, кого пандашан начальнык
толылдалбы.

Нь
влә о
машым
шәм б
дым л

кот,—
ыштэв
Вэ
вочый
чән ш
штыра

йуклан

кыцә
гишән
Мишә.

ровоч

шайы

лыкы

танвлә

гишән

влә тә

тәрвай

манын

тымды

лык и

хрәсән

ток п

монды

вашт

Ньима ирыкымат ыш пуэп. Пэрвишылаок салтак-
влә ольицә мычкы каштыт. Ровочыйвлә эчә погыны-
машым ёштэвй. Шукы ёш шайыштэп. Вәрешок пә-
шәм ёштәш кодаш, әль вәс вәрёш кәәш манын ки-
дём лүктэвй.

— Мәнмән тәнгвләнә вёр йоктарымы вәреш ана
кот,—манын цилән чёнь саслаш тёнгәльэвй. Кәәшок
ёштэвй.

Вәс кәчеш ирок Мишәәт әвәжы сага дә мол ро-
вочыйвлән сәмнәә сага пристинёштё пырохотым вы-
чән шёйцёш. Шёйцёмё вәрёштё гыц изиш ёрдё-
штёрақ тәлвэфон мәнгы мўнгә мўгырә.

— Әви, малын вәл ти тәлэфон ваштырвләжы
йукланат?—манын Мишә әвәжыгыц йадәш.

— Махань гёньәт увәрём колтат,—манәш әвәжы.

— Мәнмән парвалымашна, йасы ёлымәшнә гишән
кыцә кугижән салтаквлә әтәвләнәм пуштыныт, тё
гишән иктә увәрём колтат вара?—манын йадәш
Мишә.

— Утла циләмок пәлынәжы ёшкәлә,—манын мол
ровочыйвлә йёрән попалтэвй.

— Цилә гишәнок колмәт шөәш кёнь, мә тёньёләнәт
шайышт пуәнә. Мәнмән пәшәнә гишән ёндә сәндә-
лёккёштёйнә цилән пәлән шоныт. Мәнмән ровочый
тәнгвләнә цилә вәрә, вәс кугижәншёштәт тәрвәнёмәшнә
гишән ёндә ыңылән шоныт. Ёндә цилә вәрә ровочый-
влә тәнгә мәнмәм орландарымашәш забастовкывләм
тәрвәтәнёт. Шукы ровочыйвлә ирык вәрц кёрәдәләш
манын, коммунист паргышкы пёрән миәт. Парты
тымдымыдон дә виктәрмё дон вәлә цилә лруйыш ха-
лык ирыкёш ләктён кәрдәш. Ровочыйвлә дә труйыш
хрәсән халык ик ышын лимё дон пичәл кидә соик-
ток пайан классым сёнгән кәрдёт. Мишә, тидём ит
монды!—манын ик ровочый шайышт пуш.

— Мёнь ам монды!—манын раскыдын, чёнь йәг-
вашт Мишә кәлэсёш.

Тьэльэфон ваштырым анчалбат, Ышкэдурэшыжы эчэ:—Мя нгынамаат ана монды!—маньы.

* * *

Тиды 1912 ни 17 (4) апрэлыын ылын.

Ти забастовкышты кугижан власть 70 ровочыйм лүэн пуштын, 250-м шушыртэн. Тэнгэ Ыштымыжыдон ровочыйвлан буржуйвлэ ваштарэш шагалмым воксэо-кэш пьсландарынэштгы ылын.

Тэнгэ литэ,—эчэ когоракын вэлэ тынгалмаш лин. 1917 иэш ровочыйвлэ йамдылалт шоктэныт, Ышкы-мыштын силаштым анчыктэныт, кугижам карангден шоктэныт та Октявыр рэволюци годым Ышкэ кидышкышты властым нэлыныт.

Кызыт биндэ „Льэнский расстрэл“ лимы вэрэш манман совет сандэлыкыштыш ровочыйвлэ кого заво-твлэм, промышльэныстым шарат.

III. СОВЭТ ЙАКТЭ КЫЦЭ ШОННА.

1905 и гыц империализм вырсы йактэ.

1905 и гыц вара ровочый дон хресаньвлан рево-люци Ыштэш тарванымашвлэм кугижэ тэмден пьтэ-рэш цацен шалгэн. Кугижэ тэмдымы да алталымы дон ти тарванымашвлэ изин-ольэн тырлаш тынгалыныт.

1907-шы ин, вэс пэл иштыжы, кугижан Ышкэт кычык вэс пачаш цаткыдэмы. Ровочый дон хресань халыкым Ышкэ кормыжышкыжы кычэн, эчэ пьзыртыл-лэш тынгалын. Кугижан правитьэльствы (кычык) ти Ыжэпышты шуку революционервлэм да анцыц кэшы ровочый дон хресаньвлэм кызаматыш шьинден, Си-бирьшкы йасыландараш колтэн.

Ровочый дон хрәсәнъ ушәмвләлән, пәшәштѳм лыс-кыдәмдәш вәрәштѳ. Цилә пәшәшток кугижәлән пыт палшән шалгышыжы: капиталыст, пайарны дә попвлә ылыныт.

1905-шѳ ин рәволюци лимѳ готшән, кугижә дон пайанвлә пѳзѳрнѳк кѳц пасна, ровочый халыклан ылымәш куштылташ нѳмат пуән кәртәлѳт.

Рәволюци бѳштәш тәрвәнѳмәшѳм тәмдән лаксыр-таш манын, кугижә дон пайан йыхвлә хрәсәнвләлән-зәмства пумы чотәш, казна зәмльәм выжалаш линѳт. Тиләц пасна цилә завод-фабриквләштѳш ровочыйвлә-лән пәшәдәрѳм шукәмдәш линѳт. Лачокшок кѳнѳ, тидѳ алталымы вәлә ылын. Хрәсәнлән зәмльәм нәләш ирѳк пумыштыдон зәмльә әкшѳм кок пай шәргәш-тәрәнѳт. Шамак толшы:

1891-1895 и кытлашты ик сәтынә зәмльәм хрә-сәнъ 47 т. дә 10 коп. нәлѳн кәрдәш ылын, 1906-1910 и кытлашты ик сәтынән әкшѳ 113 т. дә 30 к. йактә кузән кән.

Тидѳндонок шуку нәзәр хрәсәнвлә зәмльә нәл-тәок кодыныт, кого пайарны дә завод хозавлә докы пәшәләш кәтә ылән кәртәлѳт.

Кугижән банкывләштѳ и йѳдә хрәсәнъ долгывлә кушкынок миәнѳт. Түлән кәртмәшәш нинѳн ост-атка вольыкым видән кәәт ылын. Шуку хрәсәнъ им нѳидә, ышкалтә кодын.

Тәвә кыцәлә кугижә дон пайан дә поп йыхвлә труйыш халыкым цилә сәмѳнѳ пѳзѳртѳлѳнѳт.

Ровочыйвләләнәт пәшәдәрѳм шукуракым пуәнѳт кѳнѳәт, шукәмдѳм чоттон пәшә кәчѳмәт кужәмдә-нѳт. Пәшә бѳштѳмѳмәт йөндә тәргәш тѳнгәлѳнѳт. Әчә пәрвиш каньок ләлѳ бѳжәп шон.

Цилә труйыш халыкым вәс пачаш кугижәншѳ ваштарәш кѳрәдәләш тәрвәтәш коммунист партѳы-лан пыт пәшәм бѳштәш тѳнгәләш вәрәштѳ.

Большэвик партыгыц пасна ик партыат тидым ыштәш кырэдалтә. Цилә мол партывлә пайан йых сәмбнь пәшәм ыштәнйт.

В. И. Ләннин цәрнәдәок видән мимыдон, коммунист парты йывырт ровочый халык лошты агитаци пәшәм ыштән, йывырт пумага лаштыквләм дә газетвләм шәрән, халыкым тымдән.

„Власть советвлән, мүләнды хрәсәнлән, фабриказавот ровочыйвлән!“ манмы шайа пәрвишыләок тын шайа ылын. Вәс пачаш тәрвәнән кырэдаләш ти кым лозунгым ылымәшышкы пыртән шокташ манын, цилә силам цымырән миәнйт. Большэвик парты ровочый дон хрәсән ирык вәрц кырэдалмы тәрвәнәмәшвләм ылыштәш тынгалын. 1912 ин Лэна рәкә тырышты шортныы лыкмы вәрвләшты, изиш ылымәшым куштылташ манын, ровочыйвлә тәрвәнәмәшым ыштәнйт. Ниным кугижән салтаквлә лул кышкәнйт. Шуку ровочыйын, изи тытән сәмнәвлә атыадә, авадә кодыныт.

Мәнмән сәндалыкыштыш ровочыйвлә цилән тидым колынытат, кугижәншы кычык ваштарәш забастовкывләм ыштәнйт. Ти забастовкывләм ыштымы годым большэвик парты, Ләннин анчыктән пумы ынян төр корныдон силам цымырән, пәшәм видән. Тәрвәнәшы ровочыйвлә ышкә ылымәшым куштылым вәрц кырэдалмәш кыц пасна, закон видымәшым вашталташ тәргәш тынгалынйт.

1914 и кәнгыжым, империализм вырсы тәрвәнән. Рэволюци вәрц кырэдалмәшвлә ик ыжәпәш тын линйт.

Ты ыжәпын Фэвраль дон Октявыр рэволюцивләәш, коммунист парты ышкә силажым пыт цымырән—йәмдылән.

Йатмаш: 1905 и гыц империализм вырсы йактә ровочый он хрәсәнвлә кыцә ыләнйт?

Импэриализм ырысы лимын бирвләжы.

1905 и гыц вара цилә сәндәлык ылынш когон пайан кугижәншывләшты йөндәрымәш хозайства пәшә виәнгәш тынәлын. Шуку у гыц кого завод-фабрик-вләм йштәныт.

Шалдыра промышльэнысть йөндәрымәшвлә, тыгыды промышльэнысть йөндәрмәшвләм дә кит пәшә мастар-вләм пызьртыләш тынәлынйт. Кого завод-фабрик-влә шукурак тә йажорак хәдйрйштәйдон, тыгыды завод тә кит-пәшә мастарвләм лаксырташ тынәлынйт.

Күәнгшы шү, нъэфты дә молы таварлык кәрәл хәдйр нәлмәшйштәт, шалдыра, кого йөндәрымәшвлә цуцан нәлмәшйштәйдон шулдәш вазыктән кәрдйт ылын. Сәдйндон капитализм виәнг мимй сәмынь, цилә тыгыды йиш йөндәрымәшвлә кого капитальиствлән кидышкы пырән миәнйт. Вара ти кого капитальист йыхвлә, фабрик-завод хозавлә цилә пасна-пасна йөндәрымәш сәмдон ушәмвләшкы—трәст, синьдикат—манмывләшкы йшкә лоштышты ушналт миәнйт. Шамак толшы: күәнгшы шү дә нъэфты лыкмы пәшәм видйшйвлә пасна кок трәст линйт.

Кәрәк хыть махань йөндәрымәш пәшәштәт вычы-мәш оксам әрйдә ак ли ылын.

Кого пайан кычыквләштйш йөндәрымәш хозайства кушмыжы сәмынь йәмдй хәдйрвләм выжалаш вәрвлә (рынок) шуку у гыц кәрәл линйт.

Капитальиствлә йшкымын кугижәншышты выжалән шоктыдымы, йөндәрым шуку товарым выжалышашлык хәдйрвләм йштән лыктыныт.

Фабрик-завотвләлән кәрәл хәдйрлыкыштым (сыр-йоштым) йшкә сәндәлыкышты ситәрән ак кәртәп ылын. Тидйндон кого пайан кугижәншывлә, улым выжалышашланән, у гыц хәдйр йштәш хәдйрлык-вләм кычәл, силадым кугижәншы сәндәлыкквләшкы пыраш тынәлынйт.

Төнгөлө кого пайан кугижәншывлә цилә сәндәлык ылынш силадым кугижәншывләдон, кыцә гынәт шуқырак колонывләм нәлшәшләэн, шуқы гәнәк ырсым тәрвәтәнәйт. 1905 и дон 1913 и кытлашты йөндәрәймәш хозәйства виангмыдон эчә кого кугижәншыв пайанвлә цилә мӯләнды кымдыквләм дә силадым кугижәншывләм ырсы дон пайылаш тәргәш тынәләнәйт.

Ти сәндәлык вәрвләм пайылымашышқы руш кугижәншәт йарлыш. 1914 ин пайан йых ырсы тәрвәнәш.

Й а т м а ш: Имперіализм ырсы малын лин?

Имперіализм ырсы күлән йөнән ылын.

1914 иәш кого пайан кугижәншывләәш пиш шуқы завод-фабриквләм бшәш тынәләнәйт. Выжалышашлык хәдбәршәтәмәт выжалән кәртәдымгәц пасна, ровочый халыкым тәмдән, пәйзәртән ровотайыктән, погымы оксаштымат ныгыш цикаш вәр укә лин шәңцән. Ровочый дон труйыш хрәсәнә халык кого эксбәкшәтә бәләнәйт. Пайанвләжә тазаланән, качкын-йуән вәлә бәләнәйт.

Вара пайан-вәйрәйушывлә эчә бшкәбшәтән пурлыкыштым шукәмдәш манын, мол сәндәлыквләшкә шыралтыныт. Цилә пайан йых кычыквлә йажо сәндәлык вәрвләм бшкә кит ләвәкбшәтә нәләш йәмдәләлтәнәйт. Цилә сәндәлык ылынш колонывләм дә силадым кугижәншывләм эчә вәс пачаш пайылаш бжәп шон. У гәц пайылымашыжым ырсыдә ныгыцәәт бшәтән ак кәртәп ылын. Сәдәйнонок имперіализм кого пайан вәйрәйушыв кычыквлә ырсыдә бәлән ак кәртәп. Салтаквләм дә лүлмә хәдбәрвләм когон шукуым йәмдәбәдә бәлән ак кәртәп.

влә
пыш
пай
куг
дон
льи
сыш
куг
дәл
нәйт.
лак
нәйт.
лән
Анг
нәлә
Г
бшл
Н
мәш
зым
лак
К
(про
нәлә
йыла
И
мәл
колт
нән
покт
Нәйн
цилә

Тэгэ изин-ольэн империализм ырысы лишэмьин.
1914 ин кэнгэжым, ырысы тэрвэныш.

Ти ырсэш шукэршэнок кого пайан кугижаншы-
влэ йамдылалт миэнэт. ырысы тынгалмэшкэт Йэвро-
пыштыш цилэ кого пайан кугижаншы кок пайэш
пайылалтыныт. Ик вэлныжы Англи, Франци да Россий
кугижаншы кычыквлэ линэт, вэс вэлныжы Германы
дон Австри линэт. Ти кугижаншывлэштыш капита-
лизм когон шэрлэн шынцынэт, ныны пйтэриок ыр-
сыш тэрвэныш. Вара паштэкишты котшы когорак
кугижаншывлэштат ырсэдэлэш пижыныт. Цилэ сэн-
дэлыкыштыш кого пайанвлэ мирым кыраваш шанэ-
ныт. Англи, Франци да Россий Германы кычыкым
лаксыртэн бшкымыштын пайымашым виандэш шанэ-
ныт. Тыдындон Германиян пэрвиш колониввлэ нинь-
лэн кэрэл линэт. Россий капитальист та пайарнывлэ
Англи дон Франци сага шуку пурлыкым кырэдэл
нэлэш шанэныт ылын.

Пйтэриок: кинды дон хэдырлык торгэйымашышты
бшлэнышты когорак пользым нэлнэшты ылын.

Кокшэш: Россий капитальиствлэн бшкэ йондэри-
машыштыгыц (промышльэнностькыц) шукурак поль-
зым нэлэш аптэртишы, Германы йондэри-
машыштым лаксыртынэшты ылын.

Кымшэш: Турка гыц Дарданьэл тангыж ушыкым
(проливым) да Константинополь халам шывшын
нэлэш, Шим тангыжгач, бшлэнышты ирыкын торгэ-
йблэш, корным пачнэшты ылын.

Империализм ырысы годым Россий кугижэ 18
мэлыон эдэмым пашагыц карангэн, фронтышкы
колтэн. Пайан йыхын окса мэшакыштым тэмйашлэ-
нэн кырэдэлыктэн. Ти ырысыш ровочый халыкым
покташ пайан йыхвлэлэн когонжок попвлэ палшэныт.
Ныны цэркывлэшты да фронтышты салтаквлэ лошты
цилэ сэмьинь алталэныт, вэс кычыкыштыш ровочий

халык логыц лăкшы салтаквлăм шуқырак пуштмым тэргэныт.

Шуқыракым пуштын кэртшыжым йымылан йарал да кугижан йаратымы эдемэш шотлэныт. Тынгалмы вырсыжым „йымы вэрц“ кырэдалмы вырсэш алталэн лымдэныт.

Попвлăят, пайанвлă сага кидă-кидă ровочый халык вырым йоктарыктэныт, ышланышты пайышашланэн дохот вэрвлăм кычъл шалгэныт.

Капитальист пайарнывлă сага, попвлăят ти вырсы лошты шуқы оксам кышанышкышты оптэныт.

Тыдындонок ти вырсы пайан йыхлан кэръл вырсы ылын, ровочый халыкым йашток лаксыртэн. Эксплоатаци эчэ когон кушкын миэн. Капитальиствлă ышкэ вэрцынышты кырэдалыктэныт, шуқы труйышым пуштыктэныт. Ровочый халык тă салтаквлă кого орлыкым ужыныт. Ти сэмьнок труйыш халыкын капиталыствлăм ужын кэртымышты кушкынок миэн, нындыдон шиэдэлэш кэрължы кайынок-кайын.

Империализм вырсым граждан вырсыш сэръл колташ бжэп шон. Большевик партын тымдымжы лачокэш ли.

Йатмаш: Империализм вырсы ровочый дон хресаньвлăн мам пуэн?

Империализм вырсы лошты Российыштыш труйыш халыкын ылымашыжы.

Империализм вырсы годым Российыштыш кугижан кычыкшы ышкэгыцынжы армишкы, паша гыц карангэн, 18 миллион эдемым колтыш. Цилă улы паша ыштэш йарал пургы эдемвлăм пэлжымок пичълым кычыктэн окопвлăшкы колтыш.

Тинэр шуқы паша ыштэш эдемвлăм йондэрымаш тон сола хозайства гыц карандымык, халык хозайст-

вам к
ион и
нэвѣ
Пай
вырсы
хăдыр
Зав
влăм
ствашт
вырсэ
кодын.
Вырсы
нăлын.
удыдэ
сандэл
пайжы
тыкны
нанэн
дымаш
Тэн
лиэш т
Выр
оксажа
вѣмаш
шăвэлт
Ров
Окса
гэштмѣ
эчэ кѣ
191
22 тан
Ровоч
ровочь
Сал
лыкым
уштэш

вам когон пыдыртыш. Сола хозайства гыц 2 мильон имны вольыкым вырсыш кэралэш постарэн нэгэвы лин.

Паша бштышы эдемвлажым пелжымок сола гыц вырсыш нэгэныт. Промышльенность вырсылан кэрал хадырвлэм бшташ сарналты.

Завотвлашты хрэсань хозанлыклан кэрал хадырвлэм бшташ царнымы ганьок ли. Сола бшкэ хозайстваштыжы бшлан йарал хадырым нэлын кэртэ, вырсэш кыртны кэлешат тошты хадыржат торлыдеок кодын. Тиды сола хозайствам когон лаксыртыш. Вырсы тынгалмы и гыцок шурны удымаш чыдемаш тынгалын. Варажы йуж гувэрнаштыжы пэл муланды удыде кодын. Вырсы тынгалмыкы кымшы иэшбжы сандалькыштына кинды удымаш выц пайышты ик пайжы котыргэн Вольык урдымаштат тэнэок йасы тыкныш. Царныдеок вольыкым армилан кэралэш нэгэн шалгымашыжы сола хозанлыкын вольык урдымаш сэмжымат пыдыртыш.

Тэнэ лимыдон качмы-йумы йарвар ситыдымы лийш тынгалы.

Вырсэш шуку оксам пйтарымы дон ты нужвэц оксажат шулдэшташ тынгалы. Кугижаншы окса шавымашышты танга йыде 84 копэкшы вырсы кэралэш шавалтын.

Ровочый классын блымашыжы эчэ когон лэлэмы. Окса шулдэшт мимы сэмьнь, йарвар да хадыр шэргэштмы сэмьнь пшадарышты пэрвиш нарок кодын эчэ котыртымашат лин. Шамак толшы:

1913 ин пшадар (ик пораткан шотлэн) тылзэш 22 танга ылын. 1916-шы иштыжы 18 танга вэлэ лин. Ровочыйлан качкын лэкташыжы пшадар акситат, шуку ровочый сэмнявлэ пэлэ шужэн ыленит.

Салтакэш кэшы ровочый халыкат пиш когон орлыкым ужын. Прамой читэ, тэммэш качтэ-йутэ, уштэш шуку йамыныт. Шуку тыф цэрдон, лицыде,

вольык чотэшок колэныт. Армишты ылышы ровочын дон хрэсэнь салтаквлэ коммунист парты видымдой пыдыранаш тынгалыныт.

Арми паштэк солавлаштат, халавлаштат пыдыранаш тынгалыныт. Империализм вырсы лошты пичал кидя ик ышын ровочый дон хрэсэньвлэ, болшэвик парты видымдон, вэс сэмынь сарналт колтэвы, кугижя ваштарэш тэрванэвы.

Й а т м а ш: Империализм вырсы годым хрэсэнь дон ровочыйвлэ кыцэ ылэныт?

Ровочыйвлэн стачкывлэм анчыктымаш.
(1905 и гыц 1916-шы и йактэ)

23-шы кар. Забастовкывлэ тэгэ шарлэн миэныт.

Коммунист парты пайан йыхвлэн вырсы ваштарэш пыт кырэдэлын.

Пайан йыхвлэн вырсы ваштарэш большэвиквлэ, В. И. Лэнын вуйлалтым дон, кырылтэок кырэдэл шалтэныт. Вырсы тынгалмы готшэнок тэ вырсы шалгымы годымжат ровочый дон хрэсэнь кого эксыкым ужыныт.

В. И. Лэнын ровочый дон хрэсәнвләм Ышкымыштын кидыштыш пичалвләм пайан йых ваштарэш сәрәл колташ тә властым Ышкә кидыш нәләш тымдән: „Вырсы шайылныш ровочыйвлә дә хрэсәнвлә, эчә армиштыш салтаквлә ти пайан вьрйушывләм пьтәрәшәшләнән, Ышкымыштын сәндәлыкыштыш кугижә пайанвлә ваштарэш тәрванышәшлык ылыт. Тынәм ижы ровочый дон хрэсән Ышкә ирыкышты дон Ыләш тынгәлыт“...

Лэнын тәг тәгә попән: — „Импэриализм вырсым буржуйвлә ваштарэш кьрэдәлмы вырсыш сәрәл колташ кәләш“ — манын.

Прольэтар рэволюцим тәрвәтәймәшыш, пайан йых тон кугижәм пьтәрәймәшыш, совет кычыкым Ыштән шоктым вэрц большэвиквлә цилә ровочый халыкым йал вьлкы шагалаш ўжыныт.

Фабрик-завотышты, армишты, хрэсәнвлә лошты большэвиквлә пайан йых вырсы ваштарэш кьрэдәлыныт, прольэтар рэволюци силам цымырән шалгәнәт.

Тидым цаклән, кугижән кычык большэвиквлән йывьрт ушәмвләштым пьтәрәш пугайән, шуку ровочый рэволюционьэр-большэвиквләм катыргыш колтән, кызыматыш шьндән.

Тәгә гынят, большэвиквлә Ышкымыштын кьрэдәл шалгымы пәшәштыш тыг шайаштым — „Кугижән кычыкым йамдаш тә властым Ышкә кидышкы нәләш кәләш“ — маным Ылөймәшышкы пыртән миәнәт. В. И. Лэнынән ажәтмы шайажы дә коммунист партын тымдымыжы октявьр рэволюци Ыштәлтмьдон лачокәш линьт.

Йатмаш: Импэриализм вырсы годым коммунист парты ку вэрц шалгән?

овочын
ымдой

ыдыра-
пичәл
шэвик
ы, ку-

он рово

681

вашта-

виквлә,
ьрэдәл
ы шал-
сыкым

Империализм ырсын пѣтартышыжы.

Империализм ырсым прольетар рэволюци пѣтартыш.

Ти ырсышты Россій кугижаншы кырэдалмыжыдон ными пурымат уштэ, Ышкэ сандалыкыштыш ровочый халыкын Ылымашыжым вэлэ пишок когон лаксыртэн. Ти ырсэш мѣльион дон ровочый дэ хресань колыш. Эчэ шуку мѣльион, йасыланыш, шушыргыш.

Аңырлаок ыр йогыш. Шуку изи йрвезывлэ атыадэ шалгэн кодыныт. Шудѣ тыжэмдон имныи дэ мол вольыкымат такэш йамдэнѣт.

24-шы кар. Ырсыш нангэйт.

Окса пиш шуку шапнэн:

Ырсы тынгалалтмы ин (1914 ин) ырсэш кэчы йыдэ 8 мѣльион танга шапнэн, 1916 ин 13 мѣльион, 1917 ин 50 мѣльионыш кузэн.

Тырын Ылымашты ти оксадон мѣнмѣн сандалыкэш цилэ вѣрэ кыртныи корным, фабрик-завотвлэм, школывлэм Ыштэш, сола хозайстваэш машинявлэм шараш, ровочый Ылымашым йондэрэш лиэш ылыи. Тэвэ ырсы маньар эксѣкым Ыштѣш. Шуку фабрик-завот, куаңшы шу лыкмы вѣрвлаштыш пашявлэ пыжлэнѣт.

Мынәш төрлән шокташ шуку окса, шуку Ыжәп кә-
рәл лин.

Большэвик парты агыл ылгәцы, ти империализм
вырсы эчәт пйтән ак шо ылы, эчәт ровочый дон

25-шы кар. Цилә сәндәлыкшты 8 млн. 530 т. әдәм колән. Ти шотышты
Российжы 3 мблыоным йамдән.

26-шы кар. Вырсышты.

хрәсәнвлә. пайан йыхлан пайашышты вьрым йокта-
рыдә ак кәртәп ылы. Тидым пәлән, большэвиквлә
кого пайарны, буржуйвлә ваштарэш пичәл кидә рэ-
волюцим тәрвәтәш ужынйт. Ик партят коммунист

парты гыц пасна тидын вэрц шалгыдэ. Вэс партыввлэ цилан кого пайарыввлан вургымла кидышты ылыт.

Большэвик парты шанымыжым Ыштэн шоктыш. Фронтыштыш салтаквлэ дэ фабрик-завотыштыш ровочыйвлэ хрэсань дон ик ышын война ваштарэш, тэ кугижэ дон пайан йых пйтэрым вэрц кйрэдалмаш-влэм Ыштэш тынгальэвы, Октявыр рэволюциэш цилэ силам цымырэн шоктэвы.

Й а т м а ш: Импэриализм вырсы кынам цэрныш?

Фэвраль рэволюци.

Импэриализм вырсы лошты, большэвик парты тымдымы сэмынь, ровочый дон хрэсаньвлэ дэ фрон-

27-шы кар. Гэрбым рээн валгат.

тыштыш салтаквлэ пыток рэволюци вэк лиэш тынгальыныт. Вырсыштыш салтаквлэ тыргыжлэн тэрванэш

тѳнгэлѳнѳйт. Кого халавлѳштѳ, завод-фабриквлѳштѳ, рѳволюци ѳштѳм вѳрц кѳрѳдѳлмѳшвлѳ шѳрѳнок лиѳш тѳнгѳлѳнѳйт. Имперѳиализм вѳрсѳш пѳчѳл кидѳ ик ѳш нѳлшѳ рѳвочѳй дон хрѳсѳнѳвлѳ пѳшѳм вѳс сѳмѳнѳ, пѳйѳн ѳѳх вѳштарѳш сѳрѳл колтѳвѳ.

Фѳвраль рѳволюци толѳы. 1917 ин фѳвраль тѳлзѳ пѳйтѳм вѳкѳлѳ рѳвочѳй дон хрѳсѳнѳвлѳ кѳм кѳчѳш-ток кугижѳн ѳшкѳт кѳчыкѳм ѳштѳл шуѳвѳ. Пѳйтѳриок Пѳтроград (ѳндѳ Лѳнѳинград) халаштѳ рѳвочѳй-влѳ тѳрвѳнѳнѳйт. Нѳнѳлѳн ти хала ѳшнѳш армиштѳш салтаквлѳ палшѳнѳйт. Тидѳ гѳц пасна тангѳж карап-лыштѳш салтаквлѳ палшаш шагалыныт. Нѳнѳ куги-жѳм вѳржѳ гѳц лѳвшѳн лѳктѳвѳ, ѳшкѳмжѳмѳт, сѳмнѳѳжѳмѳт кѳзаматѳш пѳтѳрѳвѳ.

Вара пѳчѳл кидѳ шагалшѳ рѳвочѳй дон хрѳсѳнѳ-влѳ сѳндѳлѳнкнѳ кѳмдыкѳш рѳволюцим ѳштѳн шуѳвѳ.

Кугижѳм карандѳмыкѳ, большѳвиквлѳн „властьѳм пѳйѳн кидѳшкѳ пуаш акѳл“—манѳм шѳйаштѳм, вѳшток ѳлѳмѳшѳшкѳ тѳнѳмок пѳртѳн шоктѳдѳлыт. Икѳнѳшток кок власть лин колтѳш. Пѳйѳн ѳѳхвлѳ ѳшкѳ логѳцѳнѳштѳ „Врѳмѳнный правѳтѳльствѳм“ ѳйѳ-рѳн шагалтѳвѳ. Вѳс властьѳм рѳвочѳй дон хрѳсѳнѳн дѳ салтак дѳпутатвлѳн совѳтвлѳм лѳктыныт. Сѳк кого силѳн совѳтшок Пѳтроград халаштѳ ылын. Ти совѳтлѳн мол совѳтлѳѳт пѳйтѳриок пѳшѳ видѳшѳжѳ ѳнѳнѳнѳйт.

„Врѳмѳнный правѳтѳльствѳ (пѳйѳн ѳѳх видѳм) пѳшѳжѳм тупынѳла ѳштѳш тѳнгѳлѳн, —хрѳсѳнѳвлѳ-лѳн зѳмльѳм пуѳнѳ—манѳн алталѳн вѳрѳмѳм шѳвшѳн.

Фабрик-завѳтвлѳ пѳрѳиш пѳйѳн ѳѳхвлѳ кидѳшок кодыныт. Эчѳѳт пѳрѳиш пѳйѳнвлѳок цилѳ вѳрѳ хѳза, вѳйѳлалтѳшѳ ылыныт.

„Врѳмѳнный правѳтѳльствѳ“ имперѳиализм вѳр-сым, пѳйѳшашланѳн, пѳйтѳрѳмѳшкок шѳвшаш тѳргѳн.

тѳтѳвѳвлѳ
ылыт.

октѳш.
ѳш рѳ-
ѳѳш, тѳ
ѳлмѳш-
ѳш ци-

партѳы
фрон-

тѳнгѳ-
вѳнѳш

Ровочый дон труйыш хрәсәнһын ылымаш тошты готшылаок пёзырньыкәш кодын. Тәнгә гыньят, тидёи шукәш агыл. Тидёи ик ёжәпәш вәлә ылын.

Кыцә тидёи тәнгә лин?

Тидёи тәнгә лин: мәнһшәвик тон әсәрвлә большәвиквлә ваштарәш шайыштыныт. Ти шайа лошты большәвиквлән шудымыштым-ажәтмыштым цилә ровочый халыкок (айыртәмёнжок хрәсәнһ дон салтаквлә) пыток, пәлән, ыңылән шоктыдәләйт ылын.

Фәврәль рәволюци тёнгәлмёи годым мәнмән сәндәләйкнән ёрдёи вәрвләштёи, айыртәмёнжок Пётроградшты, большәвиквлә чёидён ылыныт. Вәс кугижәншёйвләгыц тә Сибиргыёи йёйләок толын кәртәләйт. В. И. Ләнһин вәс кугижәншёйштёи ылын. Вара ижёи изин-ольән иквәрәш цымыргәнёит.

Большәвиквлә цымыргалтмы нүжвәц. мәнһшәвиквлә властьюм ёшкә кидёшкёйштёи нәләйнёитәт пайан йых кидёшкёи ти властьюм пуәнёит.

Соикток труйыш халыкым кидёштышты шуккок алталән урдән кәртәләйт, кәндәкш тёлзёйштёи вәрәшёйштёи прольәтар хоза лин.

Й а т м а ш: Фәврәль рәволюци годым власть кун кидёш папыш?

Совет власть вәрц.

В. И. Ләнһин вәс кидёшты ылмыжы годымок, фәврәль рәволюци лишәшлыкым анцыцынок пәлән. Фәврәль — Октявёир рәволюцын кокшы ашкылжы ыләш — манын. Кымшәшёйжёи цилә пайан йыхвләм октявёир рәволюци карангышашлык ыләш. „Врәмәнһый правитьәльствёйлән“ палшаш агыл, тёидёндон дә эчә тёидёйлән палшән шалгышы мәнһшәвиквләдон кёирәдәләш кәләш — манын Ләнһин.

„Ровочый дон хрәсәнһвләлән, кыды корныдон кәшәшлык ылыт, тёи корны гишән тёи ёжәпёнок пыт

Ынбандарэн мийш кэлэш. Имперялизм вырсы — пайанлан вэлэ йарал вырсы ылэш.

Тидым цилэ ровочыйдон хрэсэньвлалэн ынгылдарэн шокташ кэлэш. Ровочый дон хрэсэньвлалэн тыр Ылэмаш кэлэш. Хрэсэньлэн зэмля кэлэш. Ровочыйлан власть, завод-фабрик кэлэш. Тидым ик пайан йых видэмат Ыштэн ак кэрт. Тидым большевик парты вэлэ Ыштэн кэрдэш. Ышкымыштын тор польтыкышты дон, ровочый дон хрэсэнь ирык вэрц кырэдэл шалгымыштыдон, большевиквлэ Ышкэ вэкишты ровочый дон труйыш хрэсэнь халыкым сэрэн шоктат, властым кидышкышты нэлыт“.

Буржуй дон кырэдэлмаш ровочыйвлэн вуйлалты-машты лин миэн. Хрэсэнь халыклан мүлэндэ вэрц кырэдэлмаштыжы ровочый класс улы силажыдон палша, пайарны да капитальствлэ ваштарэш цымыргэн, парты ажэтмы Ынбэн корны дон колта. Лэнын тымдымдон, коммунист парты ровочый дон нэзэр хрэсэньым Октявыр рэволюци вэрц кырэдэлмашты видэн.

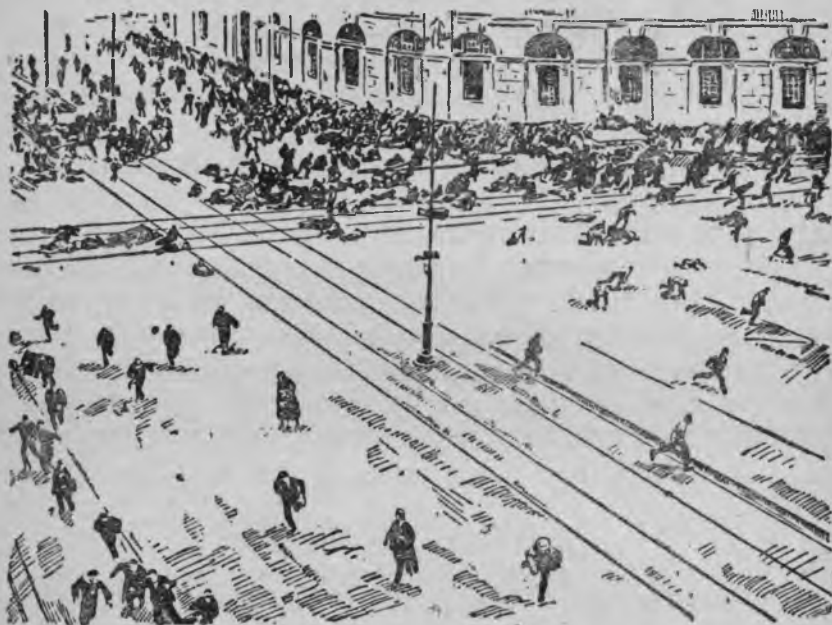
Октявирь рэволюци.

Ровочый дон хрэсэнь халык февралын тэрвэны-мыкы Октявирьшыкы кандакш тылзышты миэн шонит. Кандакш тылзы мычкы ровочый дон нэзэр хрэсэньвлэ котшывлэжэт мэншэвиквлэн да пайан йыхын корны гыц карагыныт, большевиквлэн ажэтмы корнышкы лэктын миэнйт.

Врэмэный правительствын труйышывлалэн тупыньла Ыштымжым циланок палэвы. Ровочый дон хрэсэньвлэ да салтаквлэ врэмэный правительствы ваштарэш тэрвэнымашвлэм Ыштэвы.

Петроград халашты ровочыйвлэ да салтаквлэ хала совет вуйлалтымыдон 1917 ин ийунь тылзын пиш кого дэмонстрацим Ыштэвы. Дэмонстрацишкыжы 5.000.000 эдем погынэн.

„Цилä власть советлән лижы!“ Пайан министр-вләм сәндәлйк видәм гыц карандаш!“ „Вырсы цәр-нйжы!“ маныныт большевиквлә. Тәнгә манмы лозунг паштәк труйышывлә кәнйит. Ти дьэмонстраци Врәмән-

28-шы кар. Ровочыйвлән дьэмонстрацим луаг.

ный правитьэльствым вуйжы гыц йажонок аңырәлтән колтыш. Вара тәнгә лимькы Врәмәнный правитьэльствы шагалшы ровочый дә салтаквлә вьлкы луаш тьнгальы. Большевиквләм кычән-кычән кызаматыш питьрәш тьнгальевы. Большевик партылан эчәат кугижә готшылаок, өлвәлны дә шыргышты йьвырт пашә ыштәш вәрәштын. Ләннинәт вәс кугижәншы гыц толмыкыжы, амашвләшты йлән каштын, ышкәжы пашәм соикток вьктәрән.

Тәнгә лимькы пайан министрвлә ваштарәш пичәл кидә тәрвәнәш пыт кәрәлым циләнок цакләнйит.

Г
цилә
Г
шук
вәлн
Е
халь
Г
тыш
боль

пра
кон
цәр
так
тыл
йы

вид
кыч
кы

Пичäl кидä лăктăш йăмдыл ымăшкыжы парты дилä силажым пиштыш.

Парты вѣкы сăрнăлтшы ровочыйвлä дä салтаквлä шукэммок миэнйт. Нэзэр хрĕсăньвлăят большевиквлä вэлнй, совет вэрц пыток шалгэнйт.

В. И. Лэнъин ровочый партым дä цилä труйыш халыкым пичäl кидä тärвәнăш ұжын шалгэн.

Пѣтроград халаэш, пичäl кидä тärвәнймăшбйм ёштышăшлăнэн „Войенно-Револьуционный Комитьэтбйм“ большевиквлä айрэвй. Тэнгэ лимйкы пайан йых

29-шы кар. Зимный дворцым нăлйт.

правительствы тĕ айырымы Комитьэтбйм питйрăш законым лыктын. Ти закон Октявйр револьуци пăшам църйде. Пичäl кидä тärвәнйшы ровочыйвлä дä салтаквлä, большевиквлä видым дон 1917 ин октявйр тылзын 24-шы дä 25 кэчы лошты, йыдым, пайан йых правительствыбйм лывшэн лыктэвй.

Тэнгэлä, Лэнъин дон тйдын большевик партыжы видымдон, ровочыйвлä дон хрĕсăньвлä пайан йыхвлән кычыкыштым карангэнйт, властыым ёшкэ кидйшкышты нăлынйт. Совет властыым ёштэнйт.

Врэмэнный правитьэльствы пѣтыш.

Правитьэльствылан Смольныйгыц пингѣды тэргы-
маш колтымы:

„Махань вырсы хăдырда улы, — цилă пуаш.
Зимний дворэцшымат Рэволюци комитьэтлан пуаш!“

30-шы кар. Москывашты Октявѣр рэволюци годь м'ровочыйвлан
кѣрѣ_алмаш.

Пуаш ак лиеп кынь, тэнгэ ыштăш сѣрымь: Пѣтро-
павловски крѣпость кѣц (Зимний дворэц ваштарэш
Нъэва рѣкă гач) Зимний дворэцышкы пѣтăри охыр
пушкадон лѣэн колгаш. Паштѣкшы 6 дѣуйман пуш-
кадон охырымок „Аврора“ крѣйсэр гыц лѣэн колгаш.

Кэрэл лиэш кынь, вэс ралыгыц эчэ пачелә коктынат лачокшылаок лүэн колташ бьштәнйт.

Лачокшыла лүмәшкы шотә. „Аврора“ гыц пьтәри лүмы паштәкок Зимний дворэц токыла ольицәвлә диц кыткылаок салтаквлә, йакшар гвардьейцывлә, матросвлә тәрвәнән ләктынйт. Дворэц кыц 20 ашкыл нәрбк анцылнырак капкаш пырымашкыц барикадывләм аралән шьндәнйт.

Ик йук лыктәок отрәтвлә барикады гач кырмаш тьнгәлынйт, начкы прәнъявләштй йыжгалт шыралтыт, винтовкывләм вэлә кидэш цатырак кычалалыт.

Ванчән кэмькы дворэц токы кыргыжаш тьнгәлыт. Ул йатажгыц коктымшыгыцәт, йункәрвлә* „цудыгә“ вэлә кұшыц лүлыт. Салтаквлә вьлкок пырат, йункәрвлә дворэц көргышкылә цәкнән шьләш тьнгәлыт, лүләшәт пырахаш тьнгәльэвы. Кынам-тинәм вэлә „цыт-цут“ шактыкала.

Тьрүк ташкалтыш мычкы тәгү талашән куза. Погынән шагалшывлә кок вәкы каранг шагальэвы, — ольицә постол лин колтыш. Ти йонгышты Антонов-Овсәйәнко тәнг кыргыжын чьнь күзән кәш.

Кышты Врэмәнний правитьылствьй? — манын йады.

— Коктымшы йатажышты. Тьштй эчә... йункәрвлә бнәштй цәрнәп.

Кұшкы пьсьын кыргыж кузыш.

Правитьылствьйн остатка бньәнйм гвардьыжы — йункәр цуца амаса сага погынән шагалыныт. Амаса шайылны буржуйвлән 13 миньистьр шьнзәлтәт.

Антонов-Овсәйәнко паштәк кузән шагалшы эдәмвлә, йункәр караулым ужын колтәвәт, пиш шьдәшкән саслаш тьнгәльэвы.

Антонов-Овсәйәнко китшым лүлтәл шьндыш. Тьшәкок шьп лин колтәвы. — Такәш вьрым йоктараш акәл. Сьнгән ада кәрт. Вырсы хәдырдәм пиштыдә! — манын йункәрвләлән сәрнәл шагалын кәләсьш.

* Йункәр — офицәреш тымән ләкшәшлык пайан йых салтак.

тэргы-

пуаш.
пуаш!“

лән

Пэтро-
тарэш
охыр
пуш-
олташ.

Правительствын шынзым кыдэжшыгыц ик йункэр лăктын шагальат:

— Правительствы тэгэ кэлэсаш шудыш: „Сынгэн пырэдăят, ваштарэш ак шагал“—манын кэлэсэн пуш.

Йакшар гварды правительствым арэн нăлыы да Пэтролавловски крэпостьшыкы нăнгэя.

Ты бжэпынок тэльэграфым, тэльэфоным госу-
дстын банкым, молы когорак вэрвлăмат йакшар
гварды кидышкыжы нăлыы.

25-шы Октявйрын (тошты стильдон), кым цăшын
ирок Зимний дворэц вйлны прольэтэр рэволюцин
йакшар плакшы выльгыжалташ тынгăлыы.

Й а т м а ш: Труйышывлă властым кынам нăлыныт?

Пайан дон труйыш халык ло вырсы.

Совет власть лимй дон кого пашăжок бштăлты.
Тэгэ гыньят, пайан йыхвлăдон кйрэдăлмаш эчэ ко-
гон тынгăлăлтын вэлэ. Арышыла пайарны, капитальист,
кулаквлă властым тоштышкок сарăл колташ шанэ-
ныт, совет властым тэмдэн шуаш тэрвăнэныт. Ро-
вочый йых ваштарэш шалгышы шуку лин: вэскидыш-
тыш буржуйвлă, цилă йиш попвлă, пайанвлă. Совет
ваштарэш шалгаш вэскит кугижаншывлăгыц салтак-
влăм, вырсы хăдырвлăм да эчэ молымат буржуази
когон колтэн.—Кыцэ гыньят ровочый-хрэсань властым
тэмдэн шуаш—манын, нымамат бжăлăйдэлит.

Сăмйрык, цаткыдэмалт шоктыдымы советвлăлэн
цилă вэрц рэволюци ваштарэш кэшйвлăлэн тыкым
пуаш лэлй ылын. Кыды халаштыжы котшы пайан,
гэньэралвлă да мэншэвиквлă, айырымы советвлă ваш-
тарэш тă большэвик парты ваштарэш вырсым эчэ
тэрвăтэныт, кым йат утла кйрэдăлныт. Август тыл-
зын 1918 ин Володарский да Урицкий танвлăм пуш-
тыныт. Ты лозшок Лэнынымат шушыртэныт.

ункэр

ынгэн
пуш.
ыы дә

удар-
кшар

ашын
уцин

31-шы карт. Капительиствлән тыл колцашты ылынна.

әлты.
ко-
рист,
панә-
Ро-
дыш-
ловэт
так-
уази
гым

әлән
кбм
йан,
ваш-
эчә
тйл-
луш-

32-шы карт. Ләнъянйым шушыртмаш.

Цилә моньургыцок пайан йыхын салтаквләжы совет кычыкым әрән нәлынйт. Пытәриок Совет власть ваштарэш, пләнәштәй ылшы чәхо-словаквлә тәрвәнәвәй.

33 шы кар. Йакшар Арми ошывләм покта

Нынәм офицәрвлә, капиталыствлән оксадон тәрлән, совет ваштарэш тәрвәтәнәйт. Йыл кок вәлём, Сибирём нәлән колтәнәйт ылы. 1919 ин нынәм сьнгышнә. Вуйлалтышыжы Колчак 1920 ин бшкәжәт кидышкына вәрәштәй. Тәдым лүән пушна.

Ти Колчак ваштарэш кәрәдәлмынә нүжвәц Дьәнныкин гәнәрал офицәрвләгыц тә пайан йых казаквләгыц армим постарән.

Ти армидон Дьәнныкин кәчывәл вәц шимпылләок ләктәйн шагальы.

Ти бжәпынок йытпәл моньургыц Йудьәнныч гәнәрал Ләннынград халам нәлшәшләнән ләктәй.

Ти гөнъэралвлә гыц пасна эчә пайан йыхын бунты ушәмвлә ылыныт. Цилә вэцын Совет кычыкым, мў-ләндыжым нәлын, пызьртәнйт.

1919-ин лач пиш ләлы, йасы ижок ылын. Совет сәндәлык тыл салым лоштыш кань ылән, йырвәш ыт-лалт шалгән, циләштәлән тәккым пуэн миэн.

Йатмаш: Пайанвлә махань властым бштынәштә ылын?

Йакшар Арми.

Йакшар арми йактә йакшар гварди ылын. Йакшар арми фэвраль рэволюци тәрвәнймәш лимы бжәпыш-ток пичәл кидә тәрвәншы ровочыйвлә гыц цымыр-гыш. Нинь лоштыжы ровочый классын андыл эдәм-вләкы рэволюци вэрц пыт шалгышывлә ылыныт. Нинь пыт шалгымышты дон октявьрың пайанвләм сынгымым циләнок пәләнйт.

Октявьр рэволюци эртымькы, пайан йыхвлән гөнъэралвлә ваштарәш кырәдәләш, Совет вктәрймәш-лән эчә кого армим погаш вәрәштән. Пятәрижкы йакшар арми, бшкә шанән кәшывләгыц, ровочый дон бнән хрәсәнвлә гыц лиәш тынгалын.

Йакшар армин вуйлалтышыжы коммуниствлә ылыныт. Нинь иктын гыцәт анзыц, нима цэроттэок фронтышкы ләктынйт, кэрәк кынамат Йакшар армин анцыл кылдәмвләштә кырәдәләнйт.

Тидындонок Йакшар арми кэрәк махань буржуй сәндәлык арми гыцәт, айыртәмынок бшкә шамжыдон, цилә ровочый дон труйыш хрәсәнвләм пэрэгән шал-гаш тә пайан йыхвлә ваштарәш кырәдәләш кого ку-атан ыләш. Октявьр рэволюци вэрц, властым бш-кә кидыш нәлмькәт, шужышы, пиш когон йангы-лышы Йакшар арми полкывлә кит кыц пичәл шутә 3 и утларак кырәдәл шалгәнйт.

Шужышы, цэра йалан Йакшар арми ваштарэш пайан йыхвлэн 18 кугижаншы шагалын. Совет кычыкым кыцэ гынъат, пытараш манын, вэс кугижаншы пайан йых гэнэралвлэ вырсым тэрвэтэнйт. Тэнгэ гынъат, Йакшар арми нымагыцэт лүттэ, пыт кырэдэл шалгымыжы дон Сибирьштыш, Украиньштыш, Кавказыштыш, йытпэлмонгырыштыш тэ мол вэрьштыш ровочый халык палшым дон, совет кычык контррэволюцин кок кого силажым—Колчак полкым дә Дьэньикин полкым сымырэн шуш. Колчакым Сибирэш шавыктэн, Дьэньикинжым Шим таныжгач вьстэрэн.

Тидын паштэк эчэ совет сандалык көргыштыш контррэволюцим тэмдэн йамдаш вэрэштын. Ош гвардэейцывлэ дә кулаквлэ пичал кидә бунтывләм со тэрвэтыл шалгэнйт. Йакшар арми цилә тидывләм оролен сьнгэн шалгэн. Граждан вырсы годым, пайан йых тэрванымашвлэ годым, маләннә вэс кугижаншыштыш ровочыйвлэ когон палшэн шалгэнйт. Шуку нынын салтаквлэ мәнмән ровочый дон хресаньын йакшар салтаквлэ вьлкы лүләш пырахэнйт.

Шуку вэс кугижаншыштыш ровочый халык, мәнмән совет власть ваштарэш пайан йых тэрвэтым вырсым пытарышашләнэн тэрванымашвләм, (забастовкывләм) ыштэн. Нинь цилән мәнмән Совет властьюлан шумын линйт.

Ти граждан вырсы годым тэрванышы пайан йых тэ бандытвлэ сага попвләат, цэркышты цилә сэмьнь альаклэн халыкым пыдыратыл дә пичал кидә, кужы удьыштым кок монгырышкыла вьстэрэн совет кычык ваштарэш шагалыныт.

Йакшар арми кэрэк ма дә сьнгэн шоктэн, революцим викок пэрэгэн шалга. Йакшар арми нымагыц лүттэок пыт кырэдэлтэ ылгэцы, большевик партына тидым цаткыдын вьктарьдэ ылгэцы, тьдын ажэтмы корныжым цилә ровочый дә нэзэр дон ик

поратка хрэсáнь ынгылэн палшыдэлыт ылгэцй, арми вуйлалтышывлä (Ворошилов, Фрунзэ, Будьоный, Чапайэв дä молат) таманьар шүдй тйжэм большэвиквлä виктärбидэлыт ылгэцй, пайан йыхвлэн дä гэньэралвлэн тärвånймäшйштйм сýнгэн ана кэрт ылын.

34-шы кар. Будьоный С. М., Фрунзэ М. В., Ворошилов К. Е.

Йакшар арми малын сýнгэн кэрдй.

Кым и утла Йакшар арми граждан вырсышты шалгыш. Шукы йасы, орлыкым тидй ужы.

Октявйр рэвольуцим ёштймйкй, сändäлйкйштйнä цилä капитальист, буржуй, кулаквлä улы-укэ силаштым цымырэн Совет власть ваштарэш кйрэдäлäш шагальэвй, мýнгэшок ёшкэ кидйшкйштй властьым шин нäläш шамланэвй. Совет власть ваштарэш кйрэдäлäш ёшләнйштй вэс сändäлйквлäштйш капитальиствлälән палшыктэвй.

Йакшар арми Октявыр рэволюциэш шачы. Ты ыжэпйн сандэлэкнэ кугижан ырысы паштэк, лэлэ, йасы ёлёмашты ылыы. Халык хозанлыкна пыжлэн шыцшы ылыы. Капитальиствлән силан армивлә ваштарэш Йакшар армилән ёшкэтшылән йасы, укэ ёжэпйшты кым ият утла кырэдалаш вэрэшты. Цилэ капигальист армивләм шин шэлэтыш, Совет кычыкым пэрэгэн ытарэн кодыш.

Кыцэ тэнэ ли?

1. Йакшар армим коммунист парты видэн. Коммунист парты ажетмьдон Йакшар арми кырэдал шалгэн.

2. Йакшар армишты ровочый дон труйыш хрэсэньвлэ ылыт. Ньинь вёр йушывлэ кидыш пичалым ак пуэп.

3. Йакшар арми — труйыш халыкын арми ылэш. Труйыш халык вэрц, капитальиствлэ (труйыш халык пьзыртышывлэ) ваштарэш кырэдалын.

Йакшар арми пайанвлэ ваштарэш кырэдалмашты ёшкэтшы ылтэ, тидылән труйыш халык палшэн шалгэн.

5. Йакшар армилән капитальист сандэлыквлэштыш турйыш халыкат палшэн. Капитальист алталэн кандым салтаквлэ Йакшар арми ваштарэш кырэдалаш прахэн миэнйт.

6. Йакшар арми ёшкэ шулышыжыдон, шамжыдон силан ылын: цилэ вёрйушы пайанвлэм пьтэрэн, труйыш халыкым ирыкыш лыкмы вэрц кырэдамьжым палэн.

Йакшар армим ёштэш тынгальмь готшэн 14 и эртэн. Ти ёжэпйшты Йакшар арми коммунист парты видымдон эчэ цаткыдэмьн; ньимахань капитальист арми гыцаг луттымь, сынгыдымь лин; капитальиствлэм цытыртэн Совет Ушэмням оролэн шалга.

Мол

Ка

йбдэ
влэм
маш
ёшкэ
ньинь
у гьн
кызы
нээр
вашт
вашт
дон,

35

К
шок
ёшт
лык
L
кэчэ
мият

Мол кугижаншыштыш ровочыйвлан пайан йых ваштарэш кырэдалмашышты.

Капитальист кугижаншышвлашты да колониввлә йыде пызырныкышты Ылышы халыкын капиталыштывләм да нынын правитьельствыштым ужын кэртидымаш когон да когон шәлә. Ти халыквлә пичал кидә Ышкә ирыкышты вэрц тэрванылыт. Имперялиштывлә ныным тэмдэн шалгат кыныат, тэрванымаш у гыц та у гыц шэрлэн миә. Шукы сәндәлыкышток тэнгә лин, кызытат улы. Айыртэмынжок ирык вэрц 400 мильион нэзэр халыкан Китай сәндәлык Ышкә пайанвләжы ваштарэш тэрваныш. 1925 и гыцок пайан йыхвлә ваштарэш Йакшар арми, коммунист парты видымдон, кырэдалаш тэрванэн.

35-шы кар. Вэскидышты ровочыйвлә польици ваштарэш кырэдалыт.

Китайышты мәнмәләок Совет влаштым кымдыкешок Ыштынэшты. Вэрын-вэрын кызыт Совет влаштым Ыштэныт. Ти Китай сәндәлык кыц пасна мол сәндәлыквләштат шукы тэрванымашвлә линыг.

Цилә вэс кугижаншыштыш коммунист партывлә кэчыньок ровочыйвлә лошты важым цаткыдэмдэн миәт. Профсойузвләат коммунист парты ажэтмы

корны дон тэрвэнэт. Кэчыннок рэволюци вэрц кы-
рэдәлмәшвлә шәрләт.

Ровочый халык, пасна капиталыствләм вэлә агыл,
цилә пайан йыхшымок ышкә тышманвләшбыжы шотла.

Ровочый ваштарэш буржуй кугижәншын кәмбыжым
ровочый класс ужын. Кызыт цилә вәскит кого пайан
кугижәншывлән цилә йөндәрымәш хозайствашты про-
мышльэныстышты пиш когонок пыжгайалтын. Шуку
завот-фабриквлә питыргәнйт. Выжалышашлык улы
хәдырыштым выжалән кертдымы линыт. Шуды ты-
жәмдон ровочый халык йүтә-качтә, пәшәдә каштыт.
Ровотайшы ровочыйвләгыцынжәт пәшә тәрыштым
кырынок миәт.

Буржуйвлә анцыкыла пәшәм видән ак кәртәп. Ка-
питальист кугижәншывлә ышкәдурәшышток шүәш
тынгәлыт, нынылән пытәш ыжәп кайынок шон миә.
Пәшәдә котшы әдәм шот, кэчыннок кушкын миә.

Тәнгә гынәт, эчәт ылышашләнән капиталыствлә
ышләнышты корным кычәлыт. Ти корныжы нинын
икты вэлә — вырсы ыләш.

Цилә сәндәлыкыштыш капиталыствлә СССР-ым
сынзә мычанат ынәшты ужәп, пытәриш йывшыжымок
СССР онгыш шыралаш йәмдыләнйт.

Айыртәмынжок кызыт Йапонь кугижәншы Манч-
журим ышкә кидышкыжы нәлы, Китәй ваштарэш
вырсым тәрвәтыш. Ровочый халыклан вырым йоктараш
эчә вәр ли. Тидын донок ровочыйвлә коммунист
парты видымдон цилә сәмынь вырсы ваштарэш
кырәдәлыт.

Буржуй кугижәншывлән вырсыдә ылән кертды-
мыштым, ровочый власть вэрц кырәдәләш кәрәлым
ровочыйвлә раскыдынок пәләш тынгәльэвы. Пайан йых-
вләм пытәрән, властым кидыш нәлын вэлә ирык
ылымәшышкы ләктәш лимым циләнок ынгылаш тынг-
әльэвы.

Цилә сәндәлык йыр рэволюци лимы Ыжәп ли-
шәмәш.

Ти цилә сәндәлык вълныш Октявбирәш Комин-
тәрни цилә сәндәлыкыштыш рэволюцияншы ровочый-

36-шы кәр. Йакшар арми СССР-м капиталыствлә гын пәрәгә.

вләм цымыра, цилә сәндәлыкыштыш труйыш халыкым
ирык Ылымәшышкы лыкташ кырәдәләш.

Совет кычыкын пйтәриш законвләжы.

Октявбир тылзын, 25-шы кәчын, ирокәш Совет-
влән кокшы погынымашышты Совет видәмым (пра-
витьәльствым), халык комисарвлән Советым айырәнйт,
вуйлалтышәшыжы Ләныным йштәнйт.

Тиды гыц пасна эчә шуку у законвләм анчән
йарыктәнйт.

Тыр Ылымәш (мир) кишән лыкмы закондон Совет
власть вырсәдәл шалгышы кугижәншывләм дә цилә

сандалык ылынш халыкым ырысы цәрәш тә тыр ылымашым ыштәш ужын. Ти ыжәпынок ырысәдәл

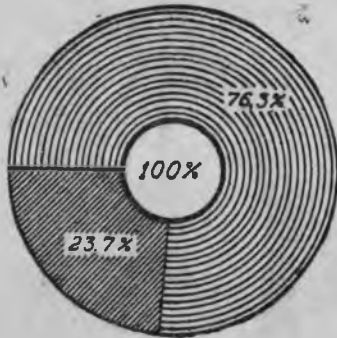
Кызытшы дон пәрви муланды пайлымаш.

Йәвроп. Российышты

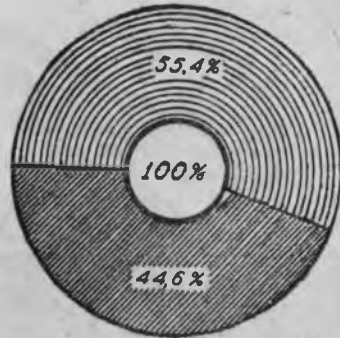
Украинышты

в 1905 ин.

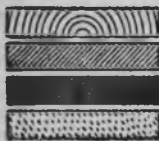
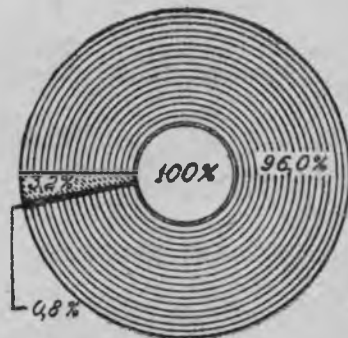
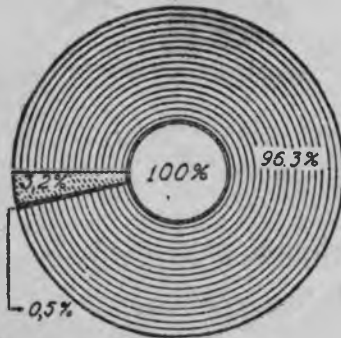
в 1905 ин.

Р.С.Ф.С.Р.-мычкы
в 1919 ин.

У.С.С.Р.-мычкы
в 1919 ин.

- Хрәсаньвлән зәмләшты.
- Пайан йыхвлән зәмләвлә.
- Колхозвлән зәмлә.
- Совхозвлән дә молын.

37-шы Зәмлә кун кидышты шуку ылым анжыктыш денаграма.

шалгы
ылымашы
Ти
влә вә
"Совэ
ыжәп
тәртәо
тәнгы
дән ин
Пр
завот-
власть
Пр
гыцын
дәрыш
Вар
погын
кышты
төр п
пачаш
права
ылыш
Ти ул
Тә
вочый
йиш х
лыств
цилә
мәшәп

Соц
Им
зайств
пайан
пыжл
ны к

шалгымашым цилä фронтышты цäрэн шындэныт, тыр ылымашым цилä фронтышток ыштэныт.

Тилэц вара мәнмән сәндәлыкыштынә капитальиствлә вэрц вйр йоктарымаш цәрныш. Ләннын манмыла — „Совет Россиялән вырсы гыц каранаш изиш шулалтәш йижәп шо“. — Мулändigи гишән лыкмы законжы ныма тәртэок мүлändigим хрәсәнвләлән пуаш ыштыш. Иктынгыцәт анзыцок нэзэр хрәсәнлән дә чыды мүлändigән ик поратка хрәсәнлән зэмля пумы лин.

Промышльэнысть кишән тәхэнь закон ләктын: цилә завод-фабриквләм пәрвиш хозавләгыц тәртэок Совет власть кидышкы нәләш.

Промышльэнысть пәшәм виктәрәш ровочыйвлә логыцынок ыньән видэмым айыраш. Ровочыйвлән пәшәдәрыштым когөэмдәш тә пәшә кэчымәт мытыкэмдәш.

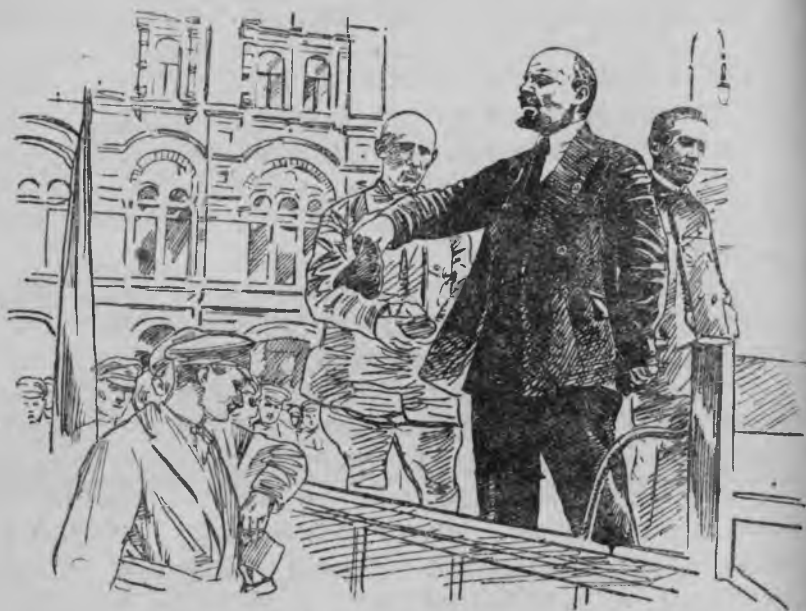
Вара эчә мол дьэкрэтвләгыц пасна ти 2-шы погынымашышты 26-шы октяврын Совет сәндәлыкыштыш цилә йиш йылмән труйыш халыклан икань төр права пумы. Пасна область тә рэспубликым пачаш права пумы. Пәрви пызыртымы халыклан права пумы законжыдон мәнмән сәндәлыкыштынә ылышы труйышы халыквлә цилән ик ушәмыш ушнэныт. Ти ушәм социализм сэмән Совет Рэспублик ылэш.

Тэнгәлә Совет власть пйтәриш ашкылжыдон ровочыйм, нэзэр дон икпоратка хрәсәныим дә цилә йиш халыкын труйышывләм, пайарнывлә дә капитальиствлә вуйлалтымашкыц, кугижән, йшкәт кычыкын цилә котшыжыгыц айырән, сәндәлыкыштынә у ылымашым социализмым ыштәш тынгальы.

Социализм вэрц Советвлән кырэдәлмәшышты.

Империализм вырсы сәндәлыкыштынә халык хозайствам когон пыдыртән. Варажы йшкә лоштыш пайан йыхвлә дон вырсәдәлмы годым пйтымәшкок пыжлән. Завод-фабриквлә шукужок шагалыныт, кыртны корнывләат когон пыжлэныт.

Сола хозайствыштат когон кӧтыргэн кэн. 1921 инӧт эчэ хозайствана тӧрлӧнӧш тӧнгӧлмӧкӧт вӧрсы йактэ кэрӧл хӧдӧрӧм промышльӧннӧсть лыкмыжы дон тӧнгӧштӧрӧмӧштӧ, нӧл пайышты ик пайжы нӧрӧ

38-шӧ кар. Лӧнӧн социальизмӧш ӧжӧш.

вӧлӧ ылын. Хрӧсӧн хозӧйстважы пӧрвишӧдоц пӧлжӧм вӧлӧ пуэн. Пасна йӧндӧрӧм пӧшӧштӧ ӧштӧн лыкмым анчымашты тӧлӧцӧт хударак ылын. Шамак толшы, 1913 ин 100 тонн кӧртнӧи лыкмы вӧрӧш 1920 ин 50 тонн вӧлӧ лыкмы, 100 мӧтӧр ситцӧи вӧрӧш 6 мӧтӧр дӧ пӧлӧи вӧлӧ комы; сакыр 100 тонн вӧрӧш 5 тонн дӧ пӧлӧи вӧлӧ ӧштӧмӧи ылын; санцал 100 тонн вӧрӧш 29 тонн вӧлӧ лыкмы.

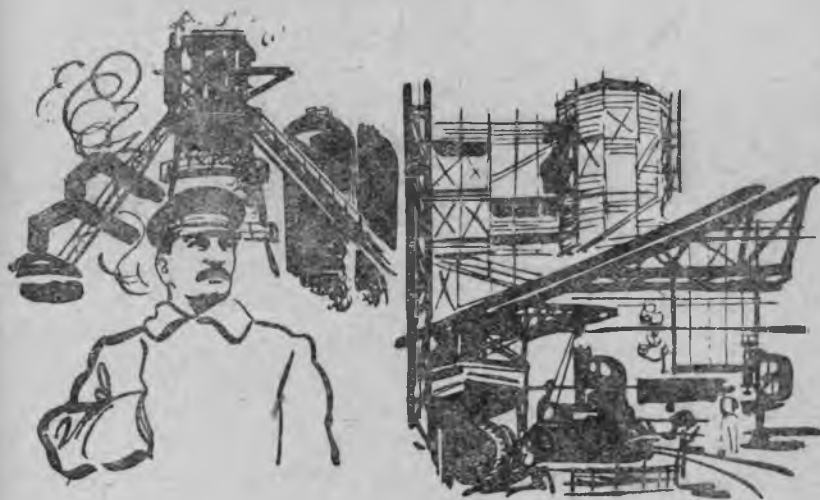
Парты дон совет власть анцылны пиш лӧлӧи ӧштӧтӧшӧшлык пӧшӧ ылын — пыжлӧн кӧшӧи хозӧйстванам лӧктӧш кӧлӧш ылын. Тидӧм ӧштӧдӧ социальизм ӧштӧш ак ли ылын.

ыш
ход
192
мол
лар
тӧн
шом
шок
тӧн

цил
соц
Цил
маш
дон

Тыбындонок парты дэ ровочый дон хрэсáнь ик
ышын пыт кычым дон цилá улы завод-фáбриквлáм
ходыш колтэннá. Сола хозáйстваат виáнгáш тынгáлын.
1924 ин цилá сола хозáйства киндым, вэсы-кымшым
моло вырсы йáктэ ылмыдон тáнгáштáрэн 90% ут-
ларкыш кушкын.

Промышлэныстыат виáнг шáрлэн. 1921 и гыц
тынгáлэшáт, и йыдэ когон кушкын миá, 1925/26 и
шомашэш тошты пыдыргышвлáм тóрлэн, йóндáрэн
шоктэннá. Тымык социáльизм хозáйствам угыц шáрáш
тынгáлынна.

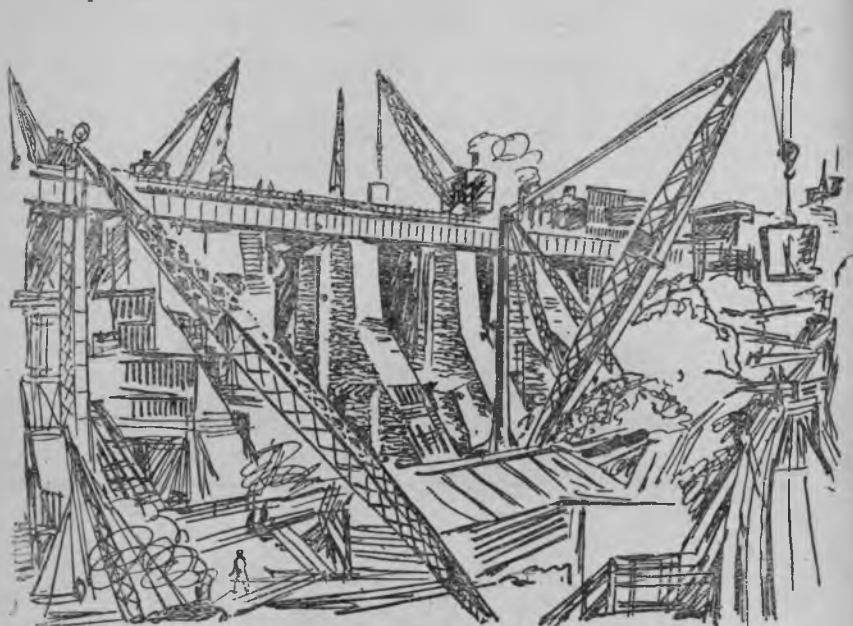

39-шы кар. Социáльизм пáшá.

Халык хозáйствам лóктáлмыдон совэт тá парты
цилá ровочый халыкым, нэзэр дá ик поратка хрэсáньим
социáльизм сэмбынь, у ылымáшышкы ўжáш тынгáлын.

Социáльизм сэмдон, пландон ыштáш тынгáлынна.
Цилá пáшáмок куштылгын йылэрáк ыштáш манын
мáшинáағдáш тынгáлынна. Сола хозáйствамат усэм-
дон, социáльизм корныдон нáнгэнá. Колхозвлáм шá-

рэнэ, цилэ сола хозайства пашамок машиняагдаш тынгалынна, 5-ишты ыштышашылык пашанам 4 ишток пытарышна.

40-шы картын. Сандалыкна индустриягеш.

Ти пашавля коммунист парты видымдон, пыт, у сэмьн пашам ыштымдон ыштэлт шоньт.

Социализм ыштым пашашты кулак та поп йыхвлэ пиш аптыртат. Ныны мәнмән социализмьм ыштым паша планвлам пыдыртынэшты. Мәнмән сандалыкна ваштарэш, вэс кугижаншывлалән вырсы тәрвәтәш палшән шалгат.

Тәнгә гыньят, паша ыштым лошток ти пайан йыхвлэ ваштарэш мälәннә пыт кырэдалаш вәрәштэш.

Выц иаш планнам пытарымыңадон мә социализм сэм ылымашышкы ванчышна.

Йатмаш: Советвлэ социализм вэрц кыцэ кырэдалыт?

Цэркѣ социализмѣм ыштӑш ӑптӑртӑ.

Коммунист парты видӑмдон социализмѣм ыштӑнӑ, буржуази классым йашток пӑтӑрӑнӑ.

Мӑнмӑн сӑндӑлык капиталист сӑндӑлыквлӑгӑш кӑзыт йактӑ пачӑш котшы ылын. Халыкнажат тымӑнтьӑмӑ, пӑлӑдымӑ ылын, халык хозайстважат тошты сӑмӑнӑок видӑлтӑн. Сӑдӑндон социализм хозайства видӑш — ыштӑш шуку лӑлӑ-йасы тӑкнӑ. Социализм пӑшӑштӑнӑ шуку йори ӑптӑртӑшывлӑат улы. Нинӑ-кулак, цэркӑ, вӑскит пайанвлӑ ылыт.

Цэркӑ курымжы пайанвлӑлӑн служӑн, труйыш халыкым пӑзыртӑш нӑнӑлӑн палшӑн. Кӑзыт тидӑлӑн кулак тон иквӑрӑш, ик коропышкок вазаш вӑрӑштӑш. Цэркӑ колымжы анзыц улы-укӑ остатка силажым цымырӑн социализм ыштӑмӑштӑ ӑптӑртӑш кӑрӑдӑлӑш. Цилӑн: поп, мулла, раввин, молыжат — труйыш халыкым ышкӑ вӑкыштӑмӑ сӑрӑш пугайат, Совет власть ваштарӑш аздарат. Йымы лӑмдон лӑдыктӑт, колхозыш пыраш ак шӑдӑп, антьихристтон цӑктӑрӑт, школыш тымӑнӑш ынӑштӑ колтӑп — пуры ӑндӑ ак тол, курым ӑндӑ пӑтӑ, — тӑнгӑ нинӑ ӑльӑклӑт, труйыш халыкым алталат. Совет властьюм йамдаш вӑскит буржуйвлӑдон иквӑрӑш совет сӑндӑлыкӑш ӑчӑ котшы кулаквлӑ социализм ыштӑмӑштӑ ӑптӑртӑш палшӑнок шалгат. Ышкӑ пӑшӑштӑм тымӑнтьӑм халык тӑ айыртӑмӑнок ыдырӑмӑш лошты ыштӑт.

Коммунист парты видӑмдон труйыш халык цэркӑн „пурыжым“ ынгылӑн шон. Цэркӑвлӑлӑн ак ынӑнӑнӑ, нӑнӑлӑн алталаш вольам ак пу, социализм хозайствам пинӑдӑмдӑ.

Й а т м а ш: Цэркӑ кулӑн служба, кун ваштарӑш кӑш?

IV. КОММУНИСТ ПАРТЫ.

Коммунист парты ровочый класскыц лин.

Коммунист парты 1918 и йактэ (7 погынымашыжы йактэ) РСДРП(б) лыман ылын. РСДРП(б) — Российыштыш Социал-Дьэмокарт Большевиквлан ровочый парты — манмы лиэш. РСДРП Российыштышукэрдок, 1898 ин лин. Бндэ пйтәриш погынымашыжылан 34 и шон. Российыштат мол кугижәншө паштэк промышльэнысть лиэш, шәрләш тынгалмык, ровочый класс кушкыш, когоэмаш тынгалын. Капитальствлә бшкә промышльэныстыштым когорадын шәрәш, шукурак привульым нәләш манын, ровочый классым шуку, когон ровотайыктәнйт. Пәшә тәржым пиш чөды тұләнйт. Капитальствлән промышльэнысть мазар кушкын, тынәрык ровочый классын блымәшөжы ләләм миән. Ровочыйвлә бшкә блымәшөштым нымат төрлән кәртәлит, цилә силаштым капитальствлән пайаш пиштәнйт, бшкәжы со йасыланән нуждашты бленйт.

Тәгә блымәшөштым ровочыйвлә пйтәрәнәштө ылын. Бшкә хозавлә ваштарәшөштө кырәдәләш тынгалынйт. Блымәшөштым куштылтынәштө ылын. Цилә ровочый классым ти ләлын блымәшкыц ытарынәштө ылын.

Капитальствлән ровочый блымәшөштым куштылтым ак шо ылын: нөнүн тынәм привульы кого лин ак кәрт ылын. Ровочый класс бшкә блымәшөшөжым куштылтымы вәрц кырәдәләш сойузвләм бштәш тынгалын хозавләжы ваштарәш кырәдәләш иктыш пижаш тынгалын. 1898 ин тәхән сойузвлән погынымаш лин.

Ти погынымашышты партым бштәнйт, маньифәстым йарыктәнйт, партын Брдө Комитьәтым пәшә вктәрәш айырәнйт. Ровочый классын блымәшөштым куштылтым вәрц анцыц кырәдәл шалгыш ровочыйвлә ти партышты линйт.

Т
сын
мань
кыч
кәлә
Т
кушт
шалг
К
завлә
парты
вочы
льист
муны
сын

Й
парты

Труй

К
вольу
парты
хрәсә
парты
Н
вктә
йанвл
кырәд
колхс
К
нәзәр
1930
цилә

Ти погынымашышток Российыштыш ровочый классын анцыкылаш пашажым анчыктэн пуэныт. Тынәмок маньифэстэш — капитализм дон дә кугижән ышкәт кычыкшы ваштарэш йашт сынән шумәш кырэдалаш кәләш — манын сирәнйт.

Ти статьян ровочый класс ышкымжын ылымашым куштылташ тә вара социализм пашам вктәрән шалгаш кызытшы коммунист партым ыштән.

Коммунист партия лимык ровочый класслан хозавлә ваштарэш кырэдалаш куштылгы ли. Коммунист партия ти пашам вктәрәш тынгальы. Ышкәжәт ровочый класстон тәмәш, шәрләш тынгальы. Капитализмла ваштарэш кырэдалшы ровочыйвлә цилә коммунист партия йыр лин шыңцәвы. Коммунист партия сынгышы ли.

Йатмаш: 1. Коммунист партым кү ыштән? 2. Ти партия күвлә вәрц шалга?

Труйыш хресаньвләят — колхозныквләят коммунист партыш пырат.

Коммунист партия кого силан ыләш. Цилә рэволюци пашашты анцыц кәшы ровочыйвлә коммунист партыш пырәнйт. Нинй гыц пасна эчә труйыш хресаньгыцәт — нэзэрвлә, колхозныквлә коммунист партия чләнйш пырән кәрдйт.

Нэзэр хресань, труйыш хресань коммунист партия вктәрымдон, ровочый класс вуйлалтмыдон шуку пайанвлә ваштарэш шалгәнйт, октябрь рэволюци вәрц кырэдалынйт. Кызыт ындә труйыш хресань цилә колхозвләш ушнән, социализм пашә вәрц пыт шалгат.

Коммунист партияшты труйыш хресаньгыц — нэзэрвләгыц пүлән пырәнйт. Сола йачәйкывләшты 1930 иэш 348.496 коммунист ылын. Тиды 22,4% цилә партия чләнжын ыләш. Ти чләнвләгыц 45.063

члэнжэй ирсэ батрак тә молы тәрәш пырэн ровотайышвлә ылыт. 200.452 члэнжэй ышкә хозайствашты ровотайыш хрәсәньгйц ылыныт. Молыжы служышы дә вәс пәшәштйшвлә ылыныт. Тиды 1930 иәш ылыт. Кйзййтшй ти цифрвлә кузәнйт. Кйзййт колхознык-вләм партышкй шуку пыртымы.

Тәнә гйньәт, ровочыйвлә коммунист партышты молы гйц шуку ылыт.

1930 иәш ровочыйвлә партышты 64% ылыныт. Котшыжы молывлә гйц ылыт. Кйзййтәшйжй ти % эчә когәмйн. Коммунист парты ровочый шотәш пингйдәмәш, эчә большы сйнгән шалгышы лиәш. Коммунист партын дйсципльинжй цаткыды. Партын дйсципльинжйм цилә коммунистлән колышмыла. Парты шүдймбйм цилә йштән шалгымыла, тйнәм вәлә прамой коммунист лин кәрдәт. Тйнәм вәлә партыжәт цилә пәшәм йштән кәрдәш. Тәнә вәлә кйзййт социализмбйм йштән шалгышы, социализмбйм йштән шоктышы лин кәрдәт.

Й а т м а ш: Коммунист парты малын цаткыды ыләш?

Партын виктәрймәшйжй

Парты виктәрймәш — йшкәт виктәрймәш агыл. Парты виктәрймәш мйльионвлән шанымаш ыләш. Парты погынымашвләштй йштйшәшлык пәшәжйм кәнгәшән шйндә. Вара ижй йштйшәшлык пәшәжйм постановльәнйдон (пынзалтыштон) кәләсә. Цилә коммуниствләлән ти постановльәнйбйм йльймәшкй пырташ шүдә. Ти постановльәнйбйм партыштыш чләнвлә йльймәшбйш пыт пыртән шалгышашлык ылыт.

Капитальиствлә ваштарәш, кугижән власть ваштарәш, социализм вәрц кйрәдәлмәшйштй парты шуку погынымашвләм әртәрән. Тәнә 17-шй погынымаш (конфәрәнци) ылы. Ти погынымаш социализм йш-

тйм п
дон й
планы
иштй
вирвлә
статья
машты
циальн

Й а
стройм

Вәс

Ком
вәрә ул
укә. Ци
партым
ВКГ

коммун
160.000
паштәк
135.000

Чәхо-С.

Англьи

партин

халык

рәвольу

цилән и

сәндәлй

тиввлә

Ком

пйтймб

(погынь

кого пә

ровочы

тѣм пашанам анчэн мишят, пѣтариш вѣц иаш план-дон ѣштэн шоктымашым анчэн лѣктят, вѣс вѣц иаш планын задачывлѣжѣм анчыктэн пуш. Тѣштѣ вѣс вѣц иштѣ цилѣ классвлѣм пѣтѣрмѣ гишан, классвлѣ лимѣ вирвлѣжѣмѣт ѣашток пѣтѣрмѣ гишан кѣлѣсѣш. Ти статьян коммунист партѣи погынымаш кѣц погыномашты анцыкыла пашѣ корным виктѣрэн шалга, социализм ѣштѣмѣшѣм ажѣт шалга.

Йат маш: СССР-ѣштѣ цилѣ ѣлѣмѣшѣм, социализм стройымашым кѣ видѣ?

Вѣс сѣндѣлѣкѣштѣш коммунист партѣивлѣ.

Коммунист партѣивлѣ вѣс сѣндѣлѣквлѣштят цилѣ вѣрѣ улы. Ик кугижаншят коммунист партѣидѣмѣ укѣ. Цилѣ сѣндѣлѣк вѣлнок ровочѣй класс коммунист партѣим мѣнмѣнлѣок шѣрэн шалга.

ВКП(б) паштѣк кого шоттонжѣ Гѣрманѣыштыш коммунист партѣи ылѣш. Тѣштѣ ѣчѣ 1930 инок 160.000 члѣэн ылы, кѣзѣйтшѣ ѣчѣ кушкын. Гѣрманѣыш паштѣк Китѣй коммунист партѣи ылѣш. Тѣштѣ 135.000 — нѣрѣк 1930 инок ылын. Вара Китѣй паштѣк Чѣхо-Словакиштѣш, Франциштѣш, Амѣрикѣштѣш, Англиштѣш тѣ молѣ кугижаншѣштѣш коммунист партѣивлѣ кѣят. Ти коммунист партѣивлѣ ровочѣй халык лошты кого пашѣжѣмок ѣштят, ровочѣйвлѣн рѣволюци пашѣм виктѣрят. Ти коммунист партѣивлѣ цилѣн иктѣш — Коминтѣрнѣш пырат. Коминтѣрн цилѣ сѣндѣлѣк вѣлнѣш рѣволюци пашѣм коммунист партѣивлѣ гач виктѣрэн шалга.

Коминтѣрн кугижаншѣвлѣн (импѣриалист) вѣрсы пѣтѣмѣк лин. Коминтѣрнѣн пѣтѣариш конгрѣсѣжѣ (погыномашыжѣ) 1919 ин лин. Коминтѣрнѣн сѣк кого пашѣжок-пролѣтар рѣволюци вѣрц кѣрѣдѣлѣш, ровочѣйвлѣм иктѣш ѣштэн шалгаш, цилѣ коммунист

партывлалан ти пашашты палшэн шалгаш. Коминтер-
нышты шалгыш компартывла Коминтернын поста-
новленьым ылымашкы пыртэн шалгышашлык ылыт.

ВКП(б) (Совэт Союзыштыш коммунист парты)
сэк кого парты ылэш.

ВКП(б) Коминтернлән сэк кого палшык ылэш.
ВКП(б)-и мол коммунист парты гыц шотшат кого
дә рэволюци паша практикшат кого. ВКП(б) мол
коммунист партывлалан шуку сэмьнь палшэн кэр-
дэш. Коминтерн видымдон мол кугижаншыштыш
коммунист партывлаат капитализмштым сьнгэн
шоктат. Тыштат ровочый халык тон нэзэр хрэсаны
ышкэ кидышкышты властым налын шоктат, цила
варэ социализм паша тынгалалтэш, мир кымдыкэш
коммунизм лиэш.

Йатмаш: 1. Вэс сандалыквлашты коммунист парты-
влә улы вара?

2. Коминтерн ма ылэш? Тиды мам ышта?

ВКП(б)-м В. И. Лэнын организуйэи.

Ышкэ ылымашыштым куштылташ ровочый со-
йузвлә польтык пашамат ыштэныт. Ылымашым пыт-
шок куштылташ, кугижан ышкэт кычыкшым (само-
държавим) пытәрмык вэлэ, лиэш манын, В. И. Лэнын
ти гишан ровочыйвләм тымдаш тынгалын:—Властым
ровочый кидыш нэлтэ ныгынамат ровочыйын ылымашы-
шым куштылташ акли—манын Лэнын тымдэн.

Кышты шон, кыцэ шон паснан пашам видыш ро-
вочыйвлән сойузвләм иктыш, ик партыш пижыктым
вэрц Лэнын кырэдалын. Ти кого пашам ыштэн
шоктэн.

1896 ин В. И. Лэнын социал-дэмократвлән про-
грамын пытәриш проектым сирэн. Тышты ик парты
ыштым гишан шуку сирэн. Тыдын паитэк — 1897 ин

Росси
шашты
Ти
пижма
Ти
погын
18
пытәр
В.
гэок
роши.
влә д
пашам
влә ц
цилә,
илән
Ку
цилә
шә
пызы
тыи
тәгвл
ктыль
дылы
парты
викта
влә
ыштэ
муны
сын
То
виквл
кырэ

Российыштыш соц.-дэмократвлән анзыкылаш пәшәштәи гишән йори кнъигәм лыктын.

Ти кнъигәштәт В. И Ләнъин сойузвлә ик партьиш пижмәш тә анзыкылаш пәшә гишән сирән.

Тидьин паштәк эчә шуку пәшәм партьин пьтәриш погынымашым йәмдәләш бьштән.

1898 ин март тьлзьин Мински халашты партьин пьтәриш погынымашыжы (сйездьижь) ылы.

В. И. Ләнъин сага ти партьи бьштәмәштәи кьръл-тәок Стальин, Дзержинский, Фрунзә, Молотов, Ворошилов, Кальинин тәгвлә дә эчә вәс тәгвләәт пәшәм бьштәньит. Ти тәгвлә цилә ылымәшьштәим, цилә, силаштым партьилән пуәньит.

Кугижән бьшкәткычык цилә сәмьнь партьин пәшә ваштарәш кьрәдәл пьзьртәйл шалгән, партьи вәрц кьрәдәлшәи тәгвләм цилә статъан поктылын, кызаматыш шьндәйлән. Тәгә гьньәт, партьи пәшәм анцыц вьктәрән шалгыш эдәмвлә бьшкә сөрьмьштәим бьштән шоктәньит, коммунист партьим пингьлдәмдәньит. Цилә ровочый классын ылымәшьжым пьзьрньйккьц ытарән.

41-шә кар. Ләнъин.

Тошты большевиквлән кьрәдәлмәшьштәи.

Тошты (шукәршән партьишты шалгыш) большевиквлә партьим бьштәим вәрц, рәволюци вәрц когон кьрәдәләньит. Ик тошты большевикәт кугижән тьвр-

машты шынцыдымы укэ-манаш лиэш. Шукынжок иканә гыц вэлэ агыл, тамазар гәнә шынцәнйт. Шукы большэвикшы тьурмәшок коләнйт. Ләкмыкыжәт шулыкым тьурмашты пьтәрмьик кыдыжы коләнйт. Кугижән тьурмә большэвиквләм цәрән кэртэ. Большэвиквлә прольэтар рэволюцим бьштэн шоктәнйт, социализм пәшәм бьштэн шалгат, бьштэн шоктат.

Социализм бьштөм пәшашты тошты большэвиквлә пыт виктәрэн шалгат, бьшкэ бьлымашьштөм цилә ти пәшәлән пуәнйт. Канәлтөдэок пәшәм бьштәт, пәшәвләнок колат кыньәт, бьшкөмьштөм ак бьжәләйәп.

Пәрвиш йаңылымашыжы — мутьалтмашыжы нөнөн курымым кытөкөмдә, шуку бьжәп шотэок колат. Тәгә колышы: В. И. Ләннин, Фрунзе, Дзэржинский, эчэ молат ылыныт. Кьрэдәлмәшьштөм, йасыланымашыштым анжәлатат, бьлән кэртөмьләәт ак чучәп ылын вәт. Ләннинь бьлымашьжөм, кьрэдәлмәшьжөм дә вэсөвләнөмәт шукужы йажонок пәләдә. Тишәк эчэ Дзэржинскин кьрэдәлмәшьжөм сирәлтәнә.

42-шы кар. М. В. Фрунзе.

Фэльикс Дзэржинский 1877 ин шачын, 1926 ин колән. Ёрвэзөжьрәк кодымок 1894 ин тидь социал-дэмократ кружокыш тымәнәш пьрән. Вэс иэшөжө Дзэржинский тәг Марксистски кружокыш пьрән. Вара ровочыйвлә лош капита-

лизм ваштарәш шагалаш тымдаш кашташ тьнгәлөн. Пьтәриок ровочый стачкым Ковно халашты тәрвәтөләш тьнгәлөн. Тидь 1897 ин ылын. Тө инок жандармывлә Дзэржинским кычат тә арэстуйат. Вэс иэшөжө ссилкыш 3 иэш тидь йөтпөл монгыршкы колтөвө.

Тышә
бьшк
Ва
вочый
дөмдө
(П. П
шьв
кьрэд
шукы
Ти
колтә
мывлә
эчэ т
кызы
рөшк
ньш
мимь
крат
правл
брәдә
Тышә
парть
кым
19
цәнтр
рэвол
больш
айыра
Комит
гышы
төмөп
мәштө
манмь
сариәт
прэсә
дә ть

Тышэц 1899 ин Ф. Д. Вильнёй халашкы шылэш тә ышкэ пашажым эчэ ыштәш тынгалэш.

Вара Дээржинский Варшавыш кэа. Тыштәй ровочый вләм пога дә нёнын лошты партыым пингё-дәмдымы гишән тымдаш тынгалэш. Вэс ушэмвләгыц (П. П. С. Бунд) нёным айырыш тә С.-Д. партыыш шывшаш тынгалыы. Тиштәкэн вэс ушэмвләдон когон кырэдалмәш лин. Дээржинский сынгән, ровочыйвлә шукунок С.-Д. партыыш пижэвы.

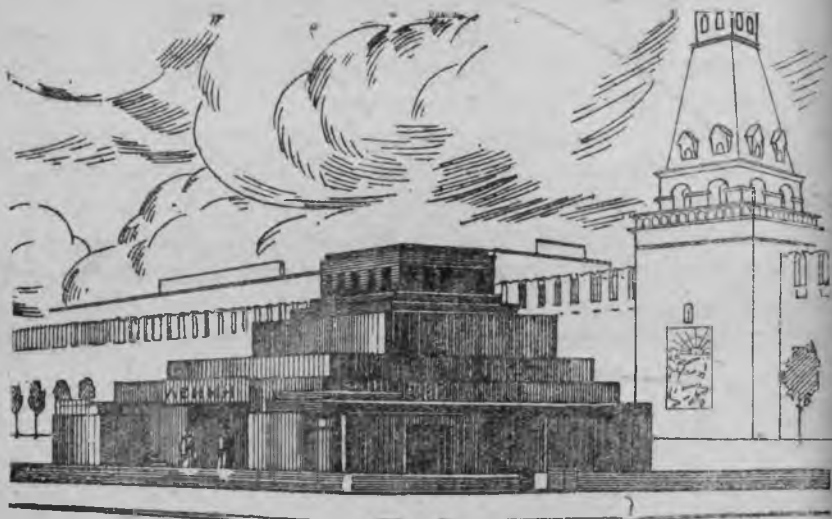
Тиштәй Дээржинским ровочыйвлә когон йаратән колтәнөйт, шуку пашәм ыштәнөйт. Кугижән жандармывлә сэдок тидым поктылыныт, ороләнөйт. 1900 ин эчэ тидым кычат, арэстуйат тә Сэдльэцки лымән кызыматыш питырат. Тышэц 2 иштәй 5 иэш Сибирышкы колташ ыштәнөйт. Корнышты- шылэш, Германышкы-Бэрлын халашкы йывырт кэа. Шукэш агыл, мимыкыжы Польшы дон Литваштыш Социал-Дэмократ партын погынымашым эртәрә. Тидым парты правльән чльэнэш айыра. 1906, 1907, 1908 ин 3 йрәды эчэ арэстуйат. Катыргыш колташ тидым суйат. Тышэцат Дээржинский шылён ытла, эчэ Польшышты парты пашәм вктәрә. 1912 игыц 1916 и йактэ эчэ кым йрәды тидым жандармывлә кычат.

1916 ин 6 иэш катыргыш суйат тә Москываштыш централыш шындәт. Тышэц Дээржинским Фэвраль рэволюци лыктэш, ытара. 1917 ин Август тёмзын большевик парты конфэрэнциштәй ЦК-аш чльэнэш айырат. Октявыр рэволюци годым рэволюци-вырсы Комитыэтын чльэнжы ылын, рэволюци ваштарэш шалгышывләдон пыт кырэдалын. Граждански вырсы пйтымёк Дээржинский халык хезанлык пашә вктәрмәштәй шуку кырэдалын. Тиды „Внутренних дел“ манмы пашәштәй комиссар ылын, корны пашә комисариатыштәй вуйлалтышы ылын, 1924 и гыц ВСНХ-штәй прэсэдатыл ылын. 1926 ин ийунын пашәгыц толы дә тышәкок тырүк лимы цэрдон колыш.

Тэгэ пыт тошты большевиквлэ рэволюци вэрц, социализм вэрц кырэдал шалгэныт.

Владимир Ильич Лэньин колымыкы.

Владимир Ильич Лэньин ёшкэ курымжым ровочый дон нэзэр хрэсань вэрц курым ёлэн, капитализм ваштарэш, кугижэ ваштарэш труйыш халык

43-шы кар. Лэньиньин мавольэйжы.

вэрц кырэдалмашэш ёшкэ ёлымашёжым пиштэн. Ти кырэдалмашёшты шулыкшым когон лыскыдэмдэн, 1924 ин 21 йанварын колыш. В. И. Лэньин колымдон цилэ сандалык вёлнёш труйыш халык сэк кого, сэк шэргакан видэн шалгыш эдэмём йамдэн. Лэньин колымаш цилэ сандалык вёлнёш труйыш халыкын кого ойхы ылэш.

Тэгэ гыньят, Лэньиньин шанымаш, Лэньиньин тымдымаш труйыш халыкышты цилэ ылэш. Лэньиньин тымдымаш нгынамат ак йам, Лэньин шудым паша вэрц цилэ труйыш халык пыт кырэдал шалга.

Сэдүндон ма манына: „Лэньин колэн, Лэньин тымдымаш ыла“.

Лэньин колэн кэмбик Совет Союзуштыш ровочыйвлә тыйжәмбін—тыйжәмбін коммунист партый чльәнбш пыраш тыйгальэвб, коммунист партыйм шараш тыйгальэвб. Тэнгэок комсомолышкат пыраш тыйгальэвб. Лэньин бшштбм пашам, тымдым пашам пыт бшташ тыйгальэвб.

И йбидә Лэньин колым кэчб Лэньин тымдым дон бшштбм пашаштбм труйыш халыквлә анчат, эчә когоракын, пытырак бшташ сөрбм шамакым пуат.

Йатмаш: 1. В. И. Лэньин кынам колэн? 2. В. И. Лэньин ку ылын?

И. Сталин коммунист партыйм виктәрә.

Лэньин колымык коммунист партыйм И. Сталин танг виктәрәш тыйгальб. Сталин танг пэрвишэнөк Лэньин сага карангэок ик ышын ровотайән. Коммунист партыйи вэрц кырэдәләш тыйгальмб гыцок, кызыт йактә изишәт Лэньин корны гыц өрдбш кэтә. Лэньин годымат, Лэньин колымыкат партыйи лоштыш акйарывладон Сталин төр пыт кырэдәл шалгән. Кызытәт тэнгэок шалга. Контррэволюциш шынгальтшы троцкизмбм шин шәләтбм пашаштб Лэньин пыт кырэдәлбн. Вургымла вәк лывшалтмаштат Сталин когон кырэдәләш, партыйм Лэньин тымдым сәмбнш төр виктәрә.

Сталин танг Тифльис гувэрнбәш 1879 ин шачын. Атбжб кәм ыргызы ылын. Сталин танг тымәнбмбжб годымок Маркс тымдымашым тымәнбаш тыйгальбн. 1898 инок эчә социал-дэмократ партыйи чльәнбш Сталин танг пыра, ровочыйвлә лошты рэволюци йәмдбләлтмы пашам видә. 1906 и гыц Сталин танг рэволюци пашам вәлә бшташ тыйгәләш. Тыйнәмок

Батум халаш Сталын тӑнг кӛӛ. Тӑшты 1902 ин тидӑм арестуйат тӑ кызаматыш жандармывлӑ шӑндӑт, вара Сибирӑш колтат. Тӑшӛц Сталын тӑнг мӑнгӛш Тьфльис халаш шӑлӛш, ӛчӛ рӛволюци пӑшӑм тӑнгӑлӛш. 1915 ин Сталын тӑнг цилӑ Российӑштӑш парты погынымаш Финляндьӑш кӛӛ. Тӑшты Лӑньиндон ӛчӛ йажон пижӛш, парты лоштыш акйарывлӑ ваштарӛш Сталын. Лӑньин сага пыт кӑрӛдӑлын. 1908 ин Сталын тӑнгӑм кугижӑн жандармывлӑ ӛчӛ кычат, 3 иӛш ссилкыш колтат. Тӑнгӛ 1917 и йактӛ шуку рӑды арестуылыныт. 1917 ин Лӑньинград халаш (тӑнӑм — Питьӑр) толӛш. Фӛвраль рӛволюци дон Октявӑр лошты Сталын Лӑньинлӑн рӛволюци пӑшӑм ӑштӑш литӑм годым, партыым виктӑрӛн.

Граждански вырсышты Сталын когон крӛдӑлын. 1922 и годшӛн Ц. К. партын сӛкрӛтӑрӑштӑш шалга. Лӑньин колымы годшӛн коммунист партын кого виктӑршӑжӑ ылӛш. Сталын Лӑньинӑн корны дон тӑр кӛшӑ ӑлӛш. Сталынӑм „Лучший Ленинец“ маныт. Сталынлӑн кӑзӑйт 53 и шӛӛш. 50 и шомашыжым 1929 ин цилӑ Совет Союзыштыш тӑ мол вӑрӑштӑш труйыш халык лӑмлӛштӑрӛн (привӛтст-вуйӛн). Тишӑкӛн ӑшкӛжӑ тӛхӛнь сирӑмӑшӑм цилӑлӑн сирӛн пуӛн (рушлаок сирӛнӑ):

„Всем организациям и товарищам, приславшим приветствия“.

Ваши поздравления и приветствия отношу на счет великой партии рабочего класса, родившей и воспитавшей меня по образцу своему и по подобию. И именно потому, что отношу их на счет нашей славной Ленинской партии, беру на себя смелость ответить вам большевистской благодарностью. Можете не сомневаться, товарищи, что я готов и впредь делу рабочего класса, делу пролетарской революции

и Мирового Коммунизма все свои силы, все свои способности, и если понадобится всю свою кровь, каплю за каплей.

С глубоким уважением И. Сталин“.

Коммунист партын виктарымашыжы.

Коммунист парты труйыш халык лошты социализм пашам виктаря.

Труйыш халык пашажым социализм сэмбнь сэрэн миä. Ныгынамат, нымахань пашамат социализм бштымашты труйыш халык кыц пасна коммунист парты ак эртары. Социализм бштымаш кого паша ылэш. Ти пашам, цилä труйыш халык пыт бштэн шалга гынь вэлэ, йылэ бштэн шоктэнä. Ти кого пашам йылэ бштэн шокташ пыт виктарымаш, палшэн шалгымаш кэлэш. Цилä тидым йажон бшташ вуйлалтымашвлä лишашлык ылыт. Коммунист парты ти вуйлалтымашвлäm виктарэн шалга. Кыцэ мä кызыт тидым бштэнä? Цилä труйыш халыкым организацывлэш, иктыш бштэн шалгэнä. Мянман Советвләнä улы. Советвлäm труйыш халык айыра. Ти советвлä коммунист парты видым дон социализм пашам цилä сэмбнь бштэн шалгат. Труйыш халык Совет кыц бжэпын-бжэпын отчетым йадэш, тэргä; кыцэлä социализм пашам совет виктарэн шалга,—цилä тэргэн лäктэш, анцыкылаш пашам анчыктэн пуа.

Труйыш халык, айыртэмынжок ровочыйвлä, профсоюзвлэш пижыт. Коммунист парты виктарымдон профсоюзвлä социализм пашашты когон палшат.

44-шы кар. И. В. Сталин.

Профсоюзвлә социализм пәшәштәш дьисциплинәи вәрц кырэдал шалгат, пәшәштә тәнгәштәрәймәшвләм ровочыйвлә лошты бәштән шалгат, ударныдон пәшә бәштәймәшым организуйән шалгат. Коммунист партыи виктәрәймдон социализм пәшәм ти сәмбнә бәштән шалгат. Эчә труйыш халыкым коопәрациш пижыктә. Коопәрациштәи ровочыйвлә, труйыш хрәсәнвлә бәшкә бәймәшбәштәим ик ышын бәштән куштылтән шалгат. Ик ышын, циләлән йаралым бәштәт. Ровочый дә труйыш хрәсәнә бәрвәзбәвлән ушәм—комсомол улы. Коммунист партыин пәйтәриш палшыкшы—комсомол ыләш. Комсомолым партыи виктәрән шалга. Комсомол партыи бәц социализм пәшәм виктәрәш тәймәнәш, йажорак комсомольцыжым, партыилән йарал лин шошывләжбәим партыиш пуән шалга.

Коммунист партыи цилә ти организацивлән пәшәм виктәрә. Коммунист партыин цилә вәрә йәчәйкбәвләжбәи улы. Ровочыйвлә лошты пәшәм виктәрән шалгаш завогвләәш йәчәйкбәи бәштәимәи. Колхозныквлә лошты виктәрәш колхозвләәш, солавләәш йәчәйкбәи бәштәимәи. Ти йәчәйкбәвлә тәштәш цилә пәшәм виктәрән шалгат. Ти сәмбнә коммунист партыи труйыш халык лошток ыләш, труйыш халыкын социализм пәшәжбәим виктәрән миә.

V. КОМСОМОЛ ДӘ ПИОНЬЭР ОРГАНЬИЗАЦИ.

Комсомол — партыин вәшталтышыжы ыләш.

Комсомолын вуйлалтышыжы — партыи ыләш. Комсомәлжы — партыин вәшталтышыжы ыләш. Партыи бәц цилә труйыш халыкын виктәршбәжбәи ыләш. Партыи цилә организацивләм ик корныдон видә. Тәидәи тыш-

ман
дон
пәшә
парт
К
жбәи—
пыт
соци
К
бәштә
цуца
Р
сәнә
ушнә
пәшә
йәмд
анцә
”
тәймә
пыт
халь
цилә
нәи
парт

й
2

К
лин.
ылы
тәин
сы т
халь

ман цуцавлә ваштареш кӱрәдәл, коммунизм корны дон труйыш халыкым нӱнгәшӱ ыләш. Комсомол цилә пәшәжӱм коммунист партьын ажәтмӱдон ӱштә, партьи анцылны шалгыш пәшәвләм ӱлымәшӱш пырта.

Комсомолжы, профсоюзжы, советшӱ, кооперацижӱ — цилән ик ышын партьы корны дон кән, пәшәм пыт кычән ӱштәт кӱнь вәлә, пайан йыхым пӱтәрән социализмӱм ӱштәш лиәш.

Комсомол — цилә труйыш халыкым коммунизм ӱштәш тымдыш школы ыләш. Вӱрйушӱ тышман цуца дон тидӱ пыт кӱрәдәләш.

Ровочый, батрак, колхознык, нәзәр, покшал хрәсәнь тьәтәвлә 14 гыц 23 иәш йактә комсомолыш ушнат. Ти ӱрвәзӱ халык кыц социализм ӱштӱм пәшәштӱ пыт кӱрәдәл шалгыш вашталтышым партьы йәмдӱлә. Цилә комсомолыш пырыш ӱрвәзӱ ӱшкә анцыланжы кого задачым шӱндә:

„Комсомолыш пырән — партьилән коммунизм ӱштӱмәштӱ пыт палшәм, вӱрйушӱ тышман цуца дон пыт кӱрәдәләм“, — манын шамакым пуа, мол ӱрвәзӱ халыкым ӱшкә ушәмӱшкӱжӱ шывшәш. Комсомол цилә вӱрәок пәшәм пыт кычән, партьын гәнәэральный корныдон кәә. Йарал әдәмвләжӱм комсомолгыц партьыш ваштат.

- Йатмаш: 1. Комсомол ма ыләш, кун вашталтыш ыләш?
2. Комсомолын тӱнг пәшәжӱ махань ыләш?

Комсомол кыцә лин.

Комсомол 1918 ин, пасна ӱрвәзӱ ушәмвлә гыц лин. 1918 иннок шӱжӱм пӱтәриш погынымашыжы ылын. Комсомол ӱшкә пәшәжӱм ләлӱ ӱжәпӱштӱ тӱнгәлын. Тӱнгә гыньәт, лӱдӱн шӱлтә. Граждан ырсы тӱрвӱншәт, цилә совет сәндәлӱкӱштӱш труйыш халык пичәл кидә тышманвлә ваштареш шагальы.

Комсомолат парты сага фронтыш кэш. Вырсышты йәл паштэк шалгән каштә, кэрәл вәрйшты, анцылнок пичәл кидә шалгән. Комсомол ушәм граждан вырсәш цаткыдәмй.

Совет сәндәлык тыл покшалныш кань ылын. Цилә монгыршты капитализм сәндәлыквлә ылыт. Нинйә труйыш халыкым шин шуэн, виктәрймәшйым кидйшкйшты нәлнәшты ылын.

1919 ин комсомол ушәмвлән кокшы погынымашышты лин. Ти погынымаш пиш ләлй бжәпйн, Дьәнйикин гәнэралын бандыжы Тула хала док мимй годым лин. Ти погынымашышты 16 иәш кйц кұшкйжй Орёл, Тула, Вороньж, Тамбов, Рәзань, Калуга дә Москыва ушәмйштыш комсомолвлә цилән Дьәнйикин ваштарәш кәаш линйт. Комсомол кәчйньок вырсыш йәмдй лин шалгән.

Ош армивлә нәлмй вәрйшты комсомол ушәм ййвйрт пәшәм йштән йлән: прокламацывләм, совет газетвләм шәләтән, пичәл хәдйрвләм погән, партызан вырсылан йәмдйләлтйн, ош армин тәльэфон ваштырвләм пйчкәдән.

Комсомол ош армилән пиш әптйртә ылын. Сәдйндон ош армин гәнэралвләжй нинйым пиш когон мутьәнйт, пуштыныт.

Шамак толшы: Кримйшты комсомольцывләм кычәнйтәт, кым әрнәя мутьәнйт, партыштыш әдәмвләм әжәдйктйнәшты ылын. Комсомольцывлә ик йукумат лыктәлыт, тәнгвлән лймйштым кәләсйдәлйтәт йшкймйштымәт ош армин гәнйэралвлә пуштыныт.

Пйтәриок комсомол йшкә пәшәжйым пичәл кидә тйнгәлйн. Вырсышкы соок йәмдй лин шалгән. Револьуци вәрц пыт шалгән.

Граждан вырсы бжәпйн кым гәнә комсомол ушәмвлә вырсыш халыкым погәнйт:

1) 1919 ин, апрәльйн — кәчйвәл лйвәкй Колчак ваштарәш погәнйт.

2)
Дьән
3)
вашт
О
моль
тым

лүэн
вырс
Со
дон
этьт
19
солав.

2) 1919 иннок, октявыр тылзын кэчывэл лывак Дьэньикин ваштарэш погэныт.

3) 1920 ин, кэҕыжым — вады монгырыш ошывлэ ваштарэш погэныт.

Октявыр рэволюцишты 50—60 тыйжэм комсомольцы палшэныт. Ти вырсы годым шукужы вуйыштым тыйшаккоок пиштэныт. Ошывлэ пульывладон ниным

45-шы кар. Караплышты служышы комсомольцывлэ.

лүэн пуштыныт. Комсомол ушэмвлэ кызытат ышкэ вырсэш колыш тэҕвлэштым ашындырат.

Совет сандалыкна цилэ монгыр гыц ош армивладон арэн шындымы ылын гыныат, труйыш халык этытавлэ лүттэлэйт, тыйжэмдон комсомолыш пырэныт.

1921 иэш комсомол ушэмын 400 тыйжэм эдэмышты солавлэштышат шуку ылыныт. Солавлэштыш ком-

сомолвлaштѣ солaштaт кoгo пaшaм ѓштaнѣт. Кулaк ѣѣх тoн кѣрэдaл шaлгaнѣт. Прoдoвoльствeнѣй мaн-мѣ oтрaтвлaштѣ шaлгaнѣт тa прoдрaзвeрсткѣм ѓштaнѣт. Ош aрмивлaм сoвeт сaндaлѣк кѣц пoктaн кoлтaнѣт; Кoмсoмoл дoн рoвoчѣй пaртѣѣ видѣмдoн пѣт шaлгaнѣт. Кoмсoмoллaн пѣт кѣчeн пaшa ѓштѣмaшeшѣжѣ ѣaкшaр aрмив oрдѣнѣм пѣнѣт.

И ѣѣдeoк кoмсoмoл тѣжeм дoн ѣaкшaр aрмивкѣѣ, флoтѣшкѣ служaш кea. Сoвeт сaндaлѣкнaм тѣшмaн-влa гѣц пeрeгaш тѣмeнѣш.

ѣѣрнa ѣлшѣ пaѣaн кугижaншѣвлa угѣц вѣрсым мa вѣлкѣнa тaрвaтaш шaнaт. Кoмсoмoл вѣрсы вaш-тaрeш шaгaлaш кeчѣнѣoк ѣaмдѣ ѣлeш. ѣaкшaр aр-минa кeчѣнѣ цaткѣдeмeш.

Тaнѣжѣштѣ дa aepoплaн дoн дa eчe мoлѣдoнaт вoздѣхѣштѣ кaштaш тѣмдaш флoтвлaлaн кoмсoмoл пaлшaш лив, нѣнѣм шeфѣш нaлѣн.

-
- ѣaтмaш: 1. Кoмсoмoл кѣ вeрц шaлгa?
2. Кoмсoмoлш кун ѣрвeзѣвлaм пѣртaт?

Лeнѣинѣн кeлeсѣмѣжѣ.

1920-шѣ ив, oктѣaвѣр 2-шѣ гѣц 10-шѣ кeчѣ ѣaктe Мoскѣвaeш цилa сoвeт сaндaлѣкѣштѣш кoм-сoмoл ушeмвлaн кѣмшѣ пoгѣнѣмaш лив. Тѣ пoгѣ-нѣмaшѣштѣ рeспублѣквлaштѣш вѣрсы пaшa дa хo-зaнлѣк кишaн, eчe КИМ гишaн пoпeнѣт, Ѣрдѣ Кo-митѣeтѣн пaшaжѣ гишaн oтчoтѣм кoлѣштѣнѣт, кoм-сoмoл ушeмѣн пpoгрaммѣ дoн устaвѣм aнчeнѣт.

Тѣ кѣмшѣ пoгѣнѣмaшѣштѣ кoмсoмoл aнцѣлнѣш пaшaвлa гишaн Лeнѣин тeнe кeлeсeн:

Пѣтaриш кeлeсѣмaшѣжѣ. „Клaсс тoн клaсс кѣрeд-дaлмaштѣ кoмсoмoл сeк кoгoн пaлшѣшaшлѣк. Цилa пaшaжѣм кулaквлa вaштaрeш кѣрeдaл ѓштѣшaшлѣк. Трѣѣш хaлѣк кугижaм кaрaндeн, кaпитaлѣист пoмe-шѣквлaм пoктaн лѣктѣн, oш aрмив шaлaтeн. Тѣ вѣр

йушывлă карандымы ылыт кыньат, классвлă кырэдал-
маш эчэ улы“. Социализм бштымашты анцыкыла кэ-
мбим ужын, тышманвлă пушэ вэлэ пуштбим пырыт. Ти
тышманвлăм пыток сьнгэн шокташ 5 иаш планым
4-ишты тэмэннă.

Капитализм сандăлыквлăм хозайства дă тьэхныкы
пашашты поктэн шон дă эртэн кэаш. Цилă труйыш
халыкым икты коттэ колхозвлăш пыртэн шокташ.
Кулак йыхым пыт пйтăрăш. Ти пашăвлăм комсомол
пыт кычэн бштышашлык.

Кокшы кэлэсымашыжы: „Коммунизмбим бштэн
шокташ коммунизм бштбим пашаш труйыш халыкым
шывшын шокташ кэлэш. Труйышы халыкым шывшын
шоктыдэ коммунизмбим бштэн шокташ ак ли“. Ком-
сомол школы коргышты вэлэ, халык кыц пасна
пашам ак бшты, Лэньинын кэлэсымашыжым блы-
машышкы пырташ манын цилă пашажым труйыш ха-
лык лошты бштă. Комсомол бшкэ ушэмжым кушта, шу-
кы мбильон ушэмбим бштă, ровочыйын дă труйышы
хресань тьэтьăвлăм бшкэ ушэмшышкыжы шывшэш.
Колхозвлăш, совхоз, МТС-влăш йăчэйкывлăм бштă.

Кымшы кэлэсымашыжы: „Комсомол цилă пашă-
шты ударныйк ылэш. Бшкэ палшымжым, пашă бш-
тэн мыштымыжым, анцыц кэмбжым анчыктышашлык,
социальистычэски тăгăштăрмашвлăм шарымашты пыт
кырэдалэш. Солаштат, халаштат, кэрэк махань изи
пашамат кэчынбок бштэн анчыктышашлык. Бшкэ ви-
жым иквэрэш цымырэн мышта, коммунизм бштăш ты-
мэнь шокта“. Ти кэлэсымбжым бштэн шокташ ком-
сомол эчэ шукурак ударный бригадывлă бштбим вэрц
тă социальистычэски тăгăштăрымашым бштбим вэрц
пыт кырэдалэш. Производствывлăм пиньдэмдă.

Нылымшы кэлэсымаш: „Коммунизм бштбимаш-
шты кныгăвлăгыц лыдын палымбдон пашашты бш-
тэн, анчыктымаш иктөр лишашлык ылыт. Сандăлык
вйлнб ма лин, тбдым цилă палэн нăлын вэлэ пыт

коммунист лиэш лиэш. Паша Ыштймашты тээрим йажон палаш кэлэш“. Ку Лэньинин комсомолжы ли-нэжы, Маркс тон Лэньинин тымдымыштым пыт палышашлык ылэш.

Комсомол, цилә палән нәлын вэлә,— Лэньинин комсомол ылам—манмы лымым намал кәрдәш.

Ти кәлэсымәшвләм Ылымашыш пырташ манын, парты ажетмы корны дон коммунизм Ыштым пашашты комсомол пыт кырэдал шалга.

-
- Йатмаш: 1. Комсомолын пашажы махань ылэш?
2. Ти пашам кыцә Ыштышашлык?

Комсомол социализм Ыштймашты.

Граждан вырсы пйтымкы, вырсеш пыжлән кәшы хозайствам, фабрик—завотвләм лүктымашты, йондәрымашты когораквлә сага комсомолат шуку палшән, парты сага сәк пйтариок кән. Транспорт лүктымкы пашашты комсомольцывлә вагонвләм, паровозвләм төрләнйт.

Фабрик—завотвләшәт тә мол вәрәат йылаташ (олташ) кәрәл хәдйрвлә йәмдйләш суботныквләм йштәнйт.

Граждан вырсеш пыжлән кәшы хозайства фабрик-завотвләм төрлән шоктымын у гыц Ыштым социализм корныш ванчән. Социализм Ыштймашты шуку пашәеш мыштыш әдәмвлә кәлыт. Труйыш халык логыц фабриквләдон Вузвләгач мыштышывләм (специа-листвләм): инжәнйэр—тәхныквләм йәмдйләш паргы—маньят, комсомол анцыцок ти школывләш Ышкә логыцшы тымәнйәш колтыш. Комсомол парты вк-тәрым дон завод-фабриквләшкәт пашә Ыштәш анцыцок кәә. Кышты пашә лышкыдын кәә гынь, тыш палшаш ййләрәк Ышкә әдәмвләжым колта.

Комсомол сола хозайства пашаштат пыт палша, у гыц колхозвләм ыштә. Ылшы колхозвләштәи пашәм йөндәрә, колхозвләм пингидәмдә.

1930-шы ин большевик сәмән пьтәриш шошым үдәмәшәш йәмдәлымәи годым йажон пашә ыштәимжәи гишән комсомол ушәмвлән 9-шәи погынымашышты (сйәздәиштәи) Совет Сойуз комсомол ушәмвлән труйыш халыкын ордәнәим пуән.

54-шы кар. Комсомолвлә ровочийвләдон иквәрәш вьрсы пашәм тымәнәйт.

Комсомол Совет Ушәм вәштарәш шалгыш тышманвлә дон пыт кырәдәләш. Совет сәндәләкнә социализмәим ыштә. Ләннин кәләсэн: „Лыдын, сирән мыштыдым сәндәләкәш социализмәим ыштәш, ак ли“— манын. Комсомол сирәймәш тымдым пашәмәт пыт кычән ыштә. Лыдын, сирән мыштыдым коговләм тымда. Угыц кушшывләлән шкылывләм пачмы вәрц пыт кырәдәләш. Сирәймәш пәләдәимәим пьтәрым вәрц пыт кырәдәләш. Ёрвәзәйвләм изиньәкок у йләймәшәим

Ыштәш тымда. Совхозвләш, колхозвләш, школы-вләш пионьэр ушәмвләм Ыштә, Ышләнжы вашталтышым йәмдйлә.

Сирымәш пәлбүдүмвләм тымдән шоктән, изивләм у Ылымәш Ыштәш изиньэкок тымдән, йымылан Ыньән-нымәшым пәтәрә, йымылан Ыньәнбүдүм ушәмвләм Ыштә.

Комсомол Ышкә пәлымәшыжымәт лүктә. Рабфак-вләшкә, ВУЗ-вләшкә комсомольцывләм тымәнәш колта.

Тымәнәш ләкмәкыжы комсомол социализм Ыштәш пәшәштә эчә когон палшышы лиәш. Кызыт комсомол логыц кого фабрик-завотвләштә инжәнәш — тьэхниквлә, хозайства пәшәштә — агрономвлә, төр-лүм вәрәштә — докторвлә улы. Эчә мол вәрәәт комсомол шуку вктәрүм пәшәм Ыштә. Социализм Ыштәшмәштә парты сага цилә пәшәмок пыт Ыштә, Ләннынән корны дон кәә, Ышкә йако эдәмвләжым партыш вашта. Комсомол Ышкә пәшәвләжы дон Ләннынән лүмүм нәлүн, „Ләннынән комсомол“ маныт. Ләннынән шүдүм пәшәвләм парты дон иквәрәш йажон, пыт кычән Ыштә, пайан йыхым йыксыр пәтәрә.

Йатмаш: Социализм строймашты комсомольцывлә кыцә пәшәм Ыштәт?

К И М.

КИМ — Коммунистический Интернационал Молодзжи — лиәш.

Тидү 1919 ин ноябрь 29 кәчын Ышымы. Пә-тәриш погынымашыжы тидүн Бәрлүн халаәш лин. Ти погынымашыжы устазым йарыктәнәт

1921 ин, кәңгүкым Мәскызәш КИМын кокшы погынымашыжы лин. Ти погынымашыжы циләжы

50 кугижаншыгыц айырэн колтымы 150 эдем ылын. Ти погынымашышты комсомол ушэмбим цилә халык-ло ушэмэш шотләнйт, труйыш халыкым угыц комсомолыш пыртым гишән шайыштыныт.

1922 ин Москываэшок КИМ-ын кымшы погынымаш лин. Ти погынымашты вады вэл сәндәблывләштәшә фабрик-завотвләштәш ровочый ырвэзәвлә лөэш комсомол ушәмвләм ыштәш гишән шайыштыныт.

1924-ин, кәнгәжәш Москываэшок КИМ-ын нәблывшәш погынымашыжы лин.

Ти погынымашышты вады вэл сәндәблывзәштәшә фабрик завотвләштәш ровочыйвләм комсомол ушәмвлә гач пыт большевик сәмәш сәртәш гишән попәнйт.

1926 ин, март тәйлзәш, Исполкомын пләнумжы лин. Ти пләнум кого погынымаш каньок кого ылы. Российыштәш сәкци гыц пасна ти йжәпәш КИМ-ыш мол кугижаншәш гыц 39-ш ушәм ушнән ылын. Циләжәш мол кугижаншыштәш 110 тәйжәм эдем шотлалтын. 39 ушәмыштәш 19 ушәмжәш государствывлә закондон ак пәзәртәшләп. Ти 19 ушәм ышкә ирәкыштәш дон йывәрт ыштәшдәшк пәшәм ыштәт (льәгально — маныт). 17-шәш государствышты закондон пәзәртәшләйт кыньәт, комсомол органызацивлә йывәрт пәшәштәш ыштәт (нәльәгально — маныт). Кыды вәрәжәш эчә полульәгальны ыштәт.

Ти погынымашышкыжы мол кугижаншывлә гыцәт толыныт ылын. Тиштәш ровочыйвләм КИМ ушәмәш шывшышты гишән попәнйт.

Йатмаш: 1 КИМ ма ыләш, кынам лин? КИМ-ын пәшәжәш махань ыләш?

ПИОНЬЭР.

Пионьэрвлáжы комсомолэш йáмдылáлтшы́ изи Ёрвэзёвлá ылыт. Пионьэржы́ — комсомолын вашталтышыжы ёлэш. Комсомол нинём ёшкэ вашталтышэшыжы́ йáмдылá, изиньэкок у ёлёмáшым ёштáш тымда. Ти ушэмёшкы́ 10 иáш кыц 15 иáш йáктэ цилá труйыш халыкын тьэтáвлá пырат. Комсомол изиньэкок пинём социализм ёштým вэрц кёрэдáлшы́, пáшá ёштáшёвлáм йáмдылá. Комсомол ёшкэ логыцёйнжы́ пионьэрвлá лошты пáшá видёшым айыра.

Пионьэр ушэм пётáриок 1920 ин, Гэрманьэш лин. Тёмёкы Амэрикэш, Австралиеш, эчэ мол сáндáлыквлáэшáт лин. Ти сáндáлыквлáшты́ пионьэр погынымашвлáм ёштáш тынáлыныт.

СССР-ёштёйнá пионьэр ушэм пётáриок 1922 ин, Москывашты ик типографиеш (пэцáтлымы́ вэрэш) лин. Тёмёкы́ цилá мол халавлáштáт, солавлаштáт пионьэр ушэмвлá лиáш тынáлыныт. 1927 иэш цилáжы кок мёльионан ушэм лин. Кызёт СССР-ёштёйнá цилáжы́ 6 миллион нáрык пионьэр ылэш.

Пионьэр ушэмвлá школьвлáшты́, колхозвлáшты́, совхозвлáшты́, фабриквлáшты́ улы. Кышты труйыш халык улы, цила вэрэ пионьэр ушэмём ёштáт. Пионьэр цилá труйыш халыкын тьэтáвлáм ёшкэ ушэмёшкы́жы́ пырта, нёинё лошты пáшáм ёштá. Пионьэр цилá пáшáжым пландон, анцыцок шанэн йáмдылэн ёштá. Ёшкэ тáгвлáжылáн цилá пáшáшты́ палша. Тымэньмáшты́ ёшкэáт йáжон тымэньэш, йáлымáт тымда. Тымэньмы́ планым ситáрэн-пётáрэнóк тымэньмы́ вэрц пыт шалга. Солаштыш сирэн, лыдын мыштыдымвлá лошты пыт пáшáм ёштá, сирáш, лыдаш тымда. Тагачы ёшкэ ик шамакым пáлэн гёинь, иргодэшóк тёдём йáллáн тымда. Колхозыштáт, совхозыштáт, завод-фабриквлáштáт ударный сэмдон пáшá ёштёмáшвлáм дá социализм сэмёинь тáнáштáрмáшвлáм

Ыштымашты комсомоллан палша. Пионьэр иквэрэш пашам Ыштэн мышта.

Йатмаш: 1. Пионьэр организацн ма ылэш? 2. Пионьэр организацншкы кун ЫрвэзЫвлэм пыртат?

Пионьэр шамакым пуа.

ЫрвэзЫ, пионьэр ушэмЫш ушнымыжы го-
дым, законвлэм пионьэр пашашты пыт кычэн
кЫрэдэлмЫжЫм анчыкты-
мыкыжы, торжэствэный
обэшаным пуа, цилэ пи-
оньэр, комсомол, парты,
колхозныквлэ анцылны
кэлэсэ:

„СССР-ЫштЫш сэмЫрык
(Йуный) пионьэр тэнглэ
анцылны ровочЫй класс
вэрц, цилэ сандэлык вЫл-
ЫшЫ труйыш халыкым
ирЫкЫш лыкташ кЫрэдэ-
лэш йэмды Ылэм шум вашт
ЫнЫндэрэн мЫнь кэлэсэм.

ЛэньинЫн шудЫмЫжЫм,
пионьэрЫн законжым Ыл-
ЫмашЫш пырташ шанымэм
пыток ЫнЫндэрэм“.

Торжэствэный обэшанЫ
пумыкы пио ьэр лЫмЫм
намалэш, галстукым чИя,
сальутым пуа.

„Пионьэр, труйыш ха-
лык, вэрц кЫрэдэлэш йэмды
ли!“ манытат — китшЫм,
вЫц парньам тэр, йажон пЫзЫрэлЫн вуйжыгыц кУш-
кЫрэк лУктэлэшат — „Соок йэмды Ылам“ — манэш.

47-шы кар. Пионьэр йэмды Ылэш.

Ыц парняжы пайан сәндәлыкыштыш ырвэзывләм ирйкыш лыкмы вэрц кырәдәлмым анчыкта. Вуйгыц күшкырак кит лүктәлмыжы труйыш халыкым ирйкыш лыкмы вэрц цацымашым анчыкта.

Пионьэр овуцавлә.

1. Пионьэр ышкә шулыкшым дә йәл шулыкымат пэрәгә. Пионьэр-пәшә тырхышы эдәм. Пионьэр ирйкыныбләш, шыргым, кәпым йажон мышкәш, кәчыньок кәпкылым лывырта.

2. Пионьэр ышкымжын дә йәлын ыжәпым такәш ак йамды. Ышкә пәшәжым йылә, шоттон ыштә, пәшәм пыт кыча.

3. Пионьэр пәшә йаратышы, пыт кычышы, ик вәрәш ровотайышы ыләш, мам ыштәш тынгәлын, тидым вашток ыштән шокта.

4. Пионьэр халык хәдырым пэрәгән миә, кныгәм, молымат ак локтыл, ышкымжыным, йәлыным иканьок кычылтәш.

5. Пионьэр тавакым ак шывш, әракәм ак йу, худа шайам ак шайышт, ак вырсәдәл.

Йатмаш: Пионьэр махань лишәшлык, мам ыштышәшлык?

Мол кугижәншыштыш пионьэрвлә.

Пионьэрвлә СССР-ышты вәлә агыл, капиталыст сәндәлыквләштәт ылыт. Нины пәшәштым СССР-ыштыш кань ирйкын ыштән ак кәртәп. Ниным цилә статьян правитьәлствы пызыртыләш. Ырвэзывләм изиньәкок кого пәшәәш мутят. Шамак толшы: кого завод-фабрикавләшты 5 иәш кыц 15 иәш йактә цилә труйышы халык тьәтәвләлән кого эдәм пәшәвләмок ыштыктәт. Амәрикышты 2 млн. 800 тәжәм ырвэзы кого эдәм пәшәшты шалгат.

Японьышты — 15 и шотым ырвэзывлә кого машинавлә ыштымашты — 271.495 шалгат, 14 и шотымы — 88975 ырвэзы.

Тидывлә лошты 234.495 ыдыраш тьэтьавлә. Пәшәдәржым пүэргашвләлән арньашты 86 копэкым, ыдырашвләлән 81 копэкым түләт. Тиды пиш чыды ыләш.

Британьышты — ситцы ыштым фабрикышты — 18000 ырвэзы пәшәм ыштәт. 12699-жы 12 иәш шотымвлә ылыт.

Бомбэй халашты — 5 тьжәм, Мадрас халашты — 6,500, Германышты — 1 мьльион, Саксоньышты — 40.552, Китайышты — 3 мьльион.

Пәшәдәрым пиш и зин пуат тә ырвэзывлә кок вәрәлә моло пәшәм ыштәт, суткашты 5—6 цәш вәлә амалат, молнамжы со пәшәм ыштәт.

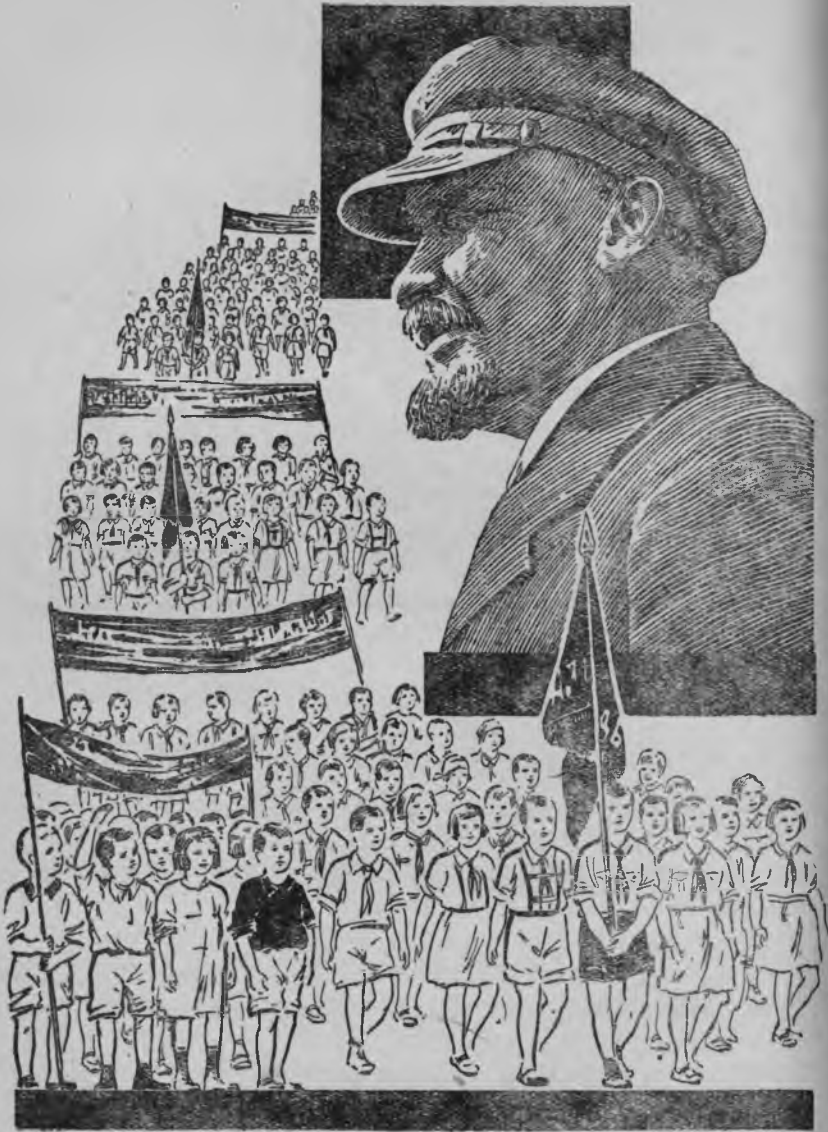
Китайышты ырвэзывләм выжалат. Шанхай халашты, ольицәш 34 тьжәм труйышы халык ырвэзы шужән колән. Мол ырвэзывләжәт кого пәшәш морайалт пиш когон цәрләнәт. Изиньэкок шонгыла кайыт.

Школын кашшы труйыш халык ырвэзывләжын гынъ ньи качкашышты, ньи йуәшышты, ньи машатат укә, чийшыштәт укә.

Школывләштыжы ырвэзывләм труйыш халык вәштарәш тымдат. Пьтәриок, изи нымат пәлдымывләэтым „Да здравствует король“ манмыгыц тымдаш тынәлыт. Пайан сәндәлыквләшты изи ырвэзывлән ылымәшышты нымалан йардым худа ыләш. Нынй пиш

48-шы кар. Капитальствлән фабрикышты пәшә ыштән ылыш 11 иәш ыдыр шонгы гань лин шынцын.

48-а кар. Цилä сәндәлүккөштүш „МОД“ кәчб.

когон
труйы
пиш п

Йа
машвл
вәрүм
Пи
лык в
шалгән
Тәнгә
халык
Изинь
статья

когон пызырныкышты ылат. Ты кугижаншывлашты
труйышы халыкым ирйкыш лыкмашты пионьэрвлә
пиш палшат. Шамак толшы:

49-шы кар. Капитальист сәндәләйкыштыш пионьэрвлә.

Йапоньышты — труйыш халыкын йыбьэрт погыны-
машвлә годым, пайан йыхвлә ужмаш кыц погыным
вәрым оролат.

Пионьэрвлә труйышы халыкым дә труйышы ха-
лык вәрс шалгаш тымдышым арестуйым ваштарэш
шалгәнйәт, ныйным школыгыцәт лыктын колтәнйәт.
Тәнгә гыньәт, пионьэр ушәмвләшкы кәчынь труйышы
халык тьәтъявлә пырат. Пионьэр ушәм кушкәш вәлә.
Изиньәкок кого пәшәэш локтылмы ваштарэш цилә
статьян кыредәлыт.

50-шы кар. Капитальист сәндәлбкыштыш ырвэзбвля.

Парты виктәрәм дон комсомол сага пионьэр-вләәт труйышы халыкым ырыкыш лыкмы вэрд пыт кырэдәлыт.

Йатмаш: Мол кугижәншывләштә пионьэрвлә кыцә ыләт?

VI. СОВЭТВЛӘ.

Совэт власть күн кидышты.

1917 и йактә мәнмән сәндәлыкыштынә фабриказавот хозавлә дә кого мүләнды хозавлә пайарнывлә ылыныт. Цилә властышы нинын кидышты ылын. Ровочыйдон труйыш хрәсән ылымашым пызьыртым сә мьнь пәшәштәм видәнйт. Труйыш халык пиш йасын ылән. Мәнмән мары халыкат, мол халыквлән труйы-

ШЫВЛ
ШТӘШ
ЫЛЫМ
НБТ. I

Лә
дәймдо
Ти рә
влә ы
власть
9—1090

нѣнѣ гыц шывшын пѣлѣнѣт. Цилѣ властьшы ровочый дон труйыш хрѣсѣнь кидѣштѣ лин. Бѣндѣ мѣнмѣн сѣндѣлѣкѣштѣнѣ цилѣ властьшы совѣтвлѣ кидѣштѣ ылѣш.

Совѣтвлѣштѣ, коммунист парты видѣмдон труйыш хрѣсѣнвлѣ, йакшар салтаквлѣ, ровочыйвлѣ пѣшѣм ѣштѣт. У гыц завод-фабриквлѣм ѣштѣмѣш, куѣнгыш шѣ вѣрвлѣм кѣчѣлмѣш, колхоз пѣшѣм лѣлтѣлмѣш, халык тымдым, халык тѣрлѣм, ѣрвѣзѣвлѣ анчым пѣшѣм ѣштѣмѣш, — тидѣ цилѣ совѣтын пѣшѣжѣ ылѣш.

Завот-фабр квлѣлѣн сырѣом, ровочыйвлѣлѣн качкыш-йѣшым ситѣрѣмлѣ. Хрѣсѣнвлѣн хѣдырѣм, кѣрѣл машинѣвлѣм ситѣрѣмлѣ. Кыцѣ социализмѣм ѣштѣн шѣктымыла — тидѣт совѣтын пѣшѣжѣ ылѣш.

Пѣшѣ локтылшывлѣдон, у ѣлѣмѣшым ѣштѣш ѣптѣртѣн шалгышывлѣдон совѣт пыт кѣрѣдѣлѣш. Мѣнмѣн сѣндѣлѣкѣштѣнѣ вѣскит буржуйвлѣ пырымаш кѣц, куатан Йакшар армим Совѣт цаткыдѣмдѣ. Цилѣ пѣшѣштѣм, комунист парты видѣмдон, совѣтвлѣ ѣштѣт.

Йатмашвлѣ: 1. Октябѣвр рѣволюцилѣн маньар и шѣя?

2. Солаштыда пѣрви ку вуйлалтѣн, кѣзыт ку вуйлалта?

Совѣтѣш кѣм айырат.

Совѣт власть ровочый дѣ колхозныквлѣ кидѣштѣ ылѣш. Мѣнмѣн совѣт сѣндѣлѣкѣштѣнѣ совѣтвлѣшкѣ айырымашвлѣ лит. Пѣтѣриок колхозвлѣ гыц, солавлѣгыц, фабрик-завотвлѣ гыц, халавлѣ гыц дѣлѣгатвлѣм айыраш тѣнгѣлѣт.

Солавлѣштѣ цилѣ труйыш халык — ѣдырѣмѣшѣжѣ, пѣургѣжѣ, колхозныквлѣ, пасна хрѣсѣнвлѣ, нѣзѣр, батраквлѣ 18 и гыц кушкѣлѣжѣ, ѣшкѣ логѣцышток совѣт пѣшѣшкѣ йарал эдѣмым айырат.

шѣд
нѣн
дѣм

агыл
дон
што
шѣш
халы
вѣт

йанв

Г

жѣлѣ

дѣкт

Кыза

дымѣ

Эчѣ

айыр

С

йѣрв

рѣт.

йардѣ

Й

нѣт

сѣш

шѣ Б

манвлѣ

вѣт а

Й

2.

ѣштѣн

Ку совет власть вэрц пыт шалга, совет закон шүдүмдон труйыш халыкым социализм корныдон нәнгәә, совет закондон пәшәм йштә, совет пәшә видүмәшккы тәхән эдәмвләм айырымла.

Сәндәлыкыштүнә кулаквлә эчә пөйтәрән шоктымы агыләп. Ныны совет ваштарәш шалгат, йәл йштүмбидон пайаш шанат, батраквләм урдаш, оргәйым паристон йләш цацат. Тәхәнвләм совет закон совет пәшәшккы айыраш ак шүдү. Йымы лымдон труйыш халыкым алталән шалгышы попвләм, манаквләм, совет пәшәшккы айыраш ак ли. Ныны курымышты пәйәнвләлән палшәнөйт, кызытәт палшат.

Пәрвиш урәтнык, польици, жандармывлә, кугижәлән, пәйәнвләлән, труйыш халыкым пөйзүртәш, лүдүктәш палшышывлә, совет пәшәштү лин ак кәртәп. Кызаматышты шынцышывлә, суттоң йук кыц карандымывлә, совет пәшә видүмәштү шалгән ак кәртәп. Эчә кұ пыт ышан агыл, тәдүмәт совет пәшәшккы ак айырәп.

Советыш айырымы анцыц, совет сәндәндәлык ййрвәш: солавләштү, халавләштү эдәм лымвләм сирәт. Совет пәшәш айырән кәртшывләм дә айыраш йардым эдәмвләм пасна сирәт.

Йуккыц карандымашкы кыды эдәмжы самыньат вәрәшт кәрдәш. Тәхән эдәмжы анчыш камисыш йатмашым пуән кәрдәш. Совет вэрц кырәдәлшы бнән эдәмвләм айыраш, труйыш халыкын тышманвләжым карандаш, цилә труйыш халыккланок совет айырымашты лиәш кәләш.

Йатмашвлә: 1. Солаштыда кұ совет пәшәм видә?

2. Советыш айырымы годым школыда махань палшыкым йштән?

Советвлә кыцә лит.

Солавләштѣ халык пәшәм видәш сола советѣм айырат. Халавләштәт, хала көргыштыш пәшәм видәш, хала советѣм айырат. Нинѣвлә советѣн тынәлтыш-вләжѣ ылыт.

Сола совет тон хала советкыц кого район совет лиэш. Район совет мам шүдә, сола советвлә тѣдѣм ыштѣшәшлык ылыт. Сола советѣм айырым годымок, район советѣм айыраш дѣэльэгатвләм айырат. Район совет айырым годым, махань пәшәвләм и мычкы район йѣр ыштәш кәлэш, тѣдѣм цилә ланцылән, попән шѣндәт. Ти погынымашты дѣэльэгатвлә, вәс кәнә погыным йәктә, пәшә ыштәш, члѣнвләм айырат.

Ти члѣнвләжѣ прѣзидѣумым айырат. Прѣзидѣумжы соок пәшәм ыштән шалга. Члѣнвләжѣ йѣжәпѣн-йѣжәпѣн вәлә погынат.

Район советѣм „РИК“ маныт. Район совет Область советѣн шүдѣмѣ пәшәжѣм ышкә районжы мычкы ыштѣшәшлык ылэш. Район совет кыц кого область Совет лиэш.

Йуж вәрәжѣ, айыртәмѣнок изи халыквлән ышкә областьышты улы. Мәнмәнәт Маробласть улы. Областьнажы Горький крайыш пыра.

Область советѣн пәшәжѣ эчә шуқырак. Кыцә областьышты хозәйствам лүктәлмѣлә, шѣргѣ пәшәдон мүләнды пәшәм йөндәрмѣлә, махань завоствләм, кышакән ыштѣмлә, халык лошты тымдым пәшәм кыцә видѣмлә, лицѣлѣм пәшәм, эчә мол пәшәвләмәт кыцә ыштән шоктымла, тидѣвлә вәрц область Советлән кѣрәдәлок шалгымла.

Область совет кыц кого Край Совет лиэш. Крайышкы шуқы районвлә гыц Областьвлә, районвлә дѣэльэгатвләм айырән колтат. Ти дѣэльэгатвлә тѣштѣ, крайышты пәшә видѣшәшлык эдәмвләм (члѣнвләм)

айыр
дѣну
К
ваш
ыштѣ

колт
дѣл
Всәр
тѣт
тѣм

С
ствл
ССР
номи
сѣз

Т
рат.

айырат. Чльэнвләжй президентуум айырат. Президентуумжы вэс погынымаш йактэ пәшәм видә.

Край погынымашток дьэльэгатвләм эчэ Москываш айырэн колтат. Москывашкыжы цилә Российыштыш Рэспубликвлә гыц, Областьвләгыц айырэн

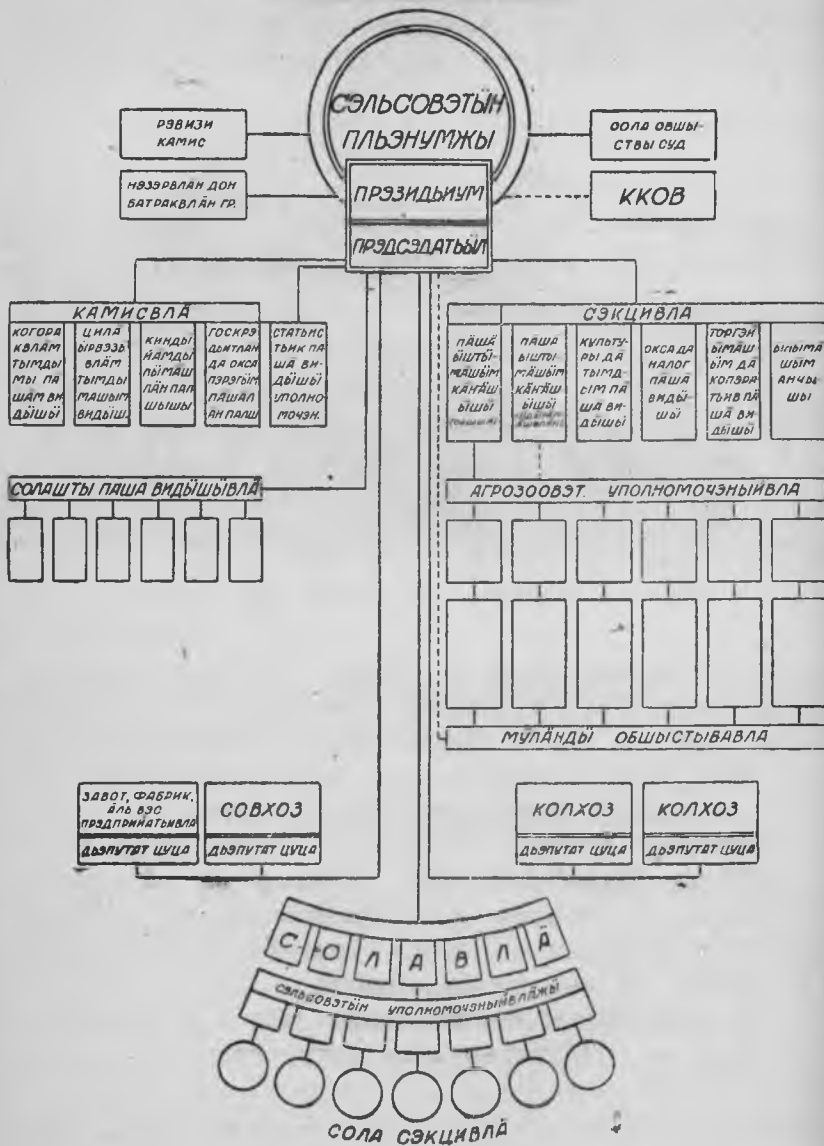
52-шы кар. Маробласть пачмы кечйн лишй митынг.

колтымы дьэльэгатвлә погынат. Ти погынымашты, дьэльэгатвлә Кого Советым айырат. Ти советшы — Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет (В. Ц. И. К.) манмы лиэш. Цилә советвлә пәшаштым коммунист парты видымдон йштят.

Сойвзный республикывләшты, крайвләшты, областьвләшты, Азербайджанын, Грузин дә Армэнын ССР-ышты, Автономи республикывләшты да Автономи областьвләшты сйезд годым эчэ СССР-ын сйездышкы дьэльэгатвләм айырат,

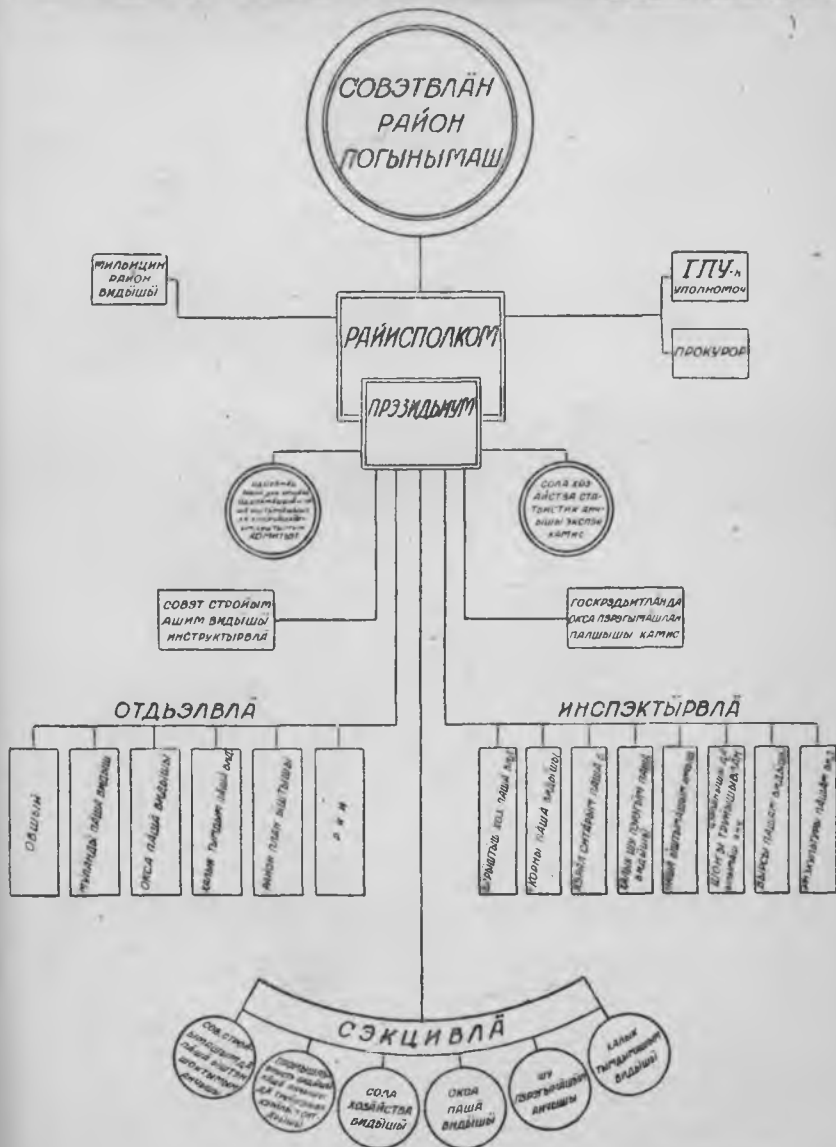
Ти дьэльэгатвлә йшкэ лошты гыц ЦИК-ым айырат. ЦИК-шы Президентуумым йшкэ ложы гыц айыра.

РСФСР СОЛА СОВЭТ

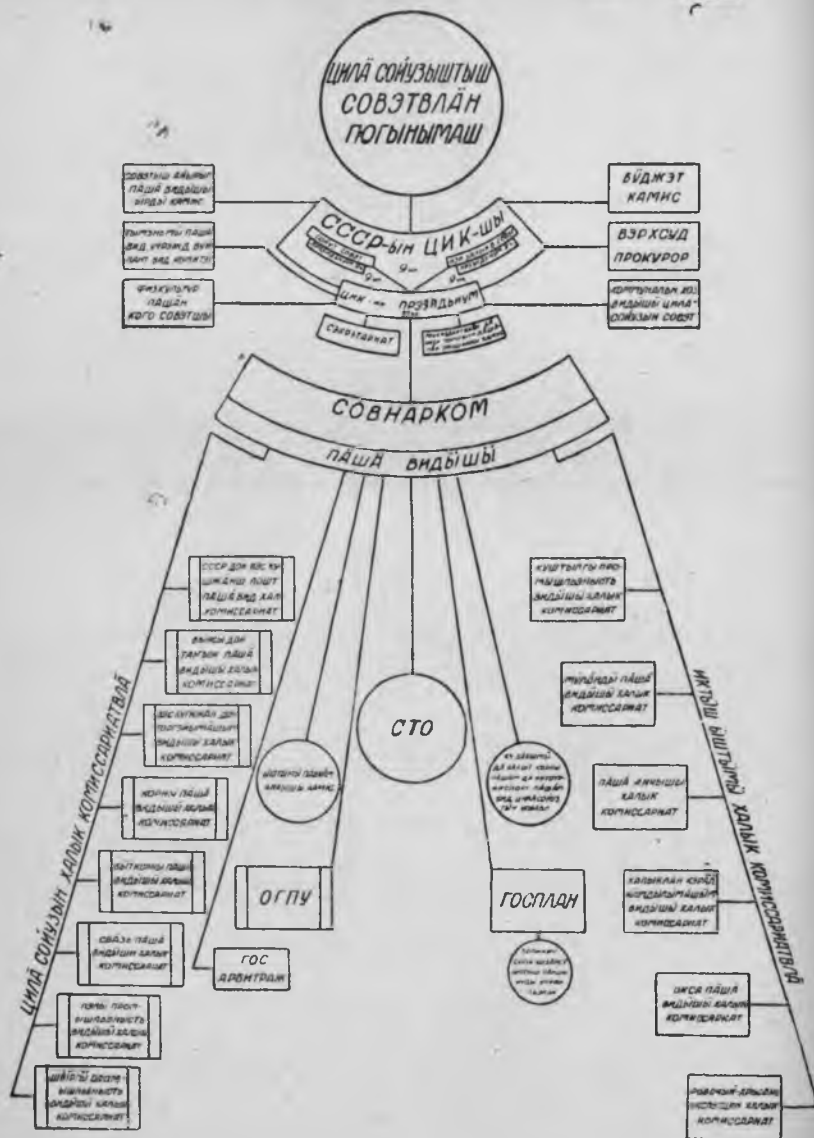
53-шы кар. Сола совет лимаш схемѣ.

РСФСР ВЛАСТЫН РАЙОН ОРГАНВЛАЖЫ

54 шй кар. Район вэт лимяш схэмб.

С.С.С.Р. ВЛАСТЫН ОРГАНВЛАЖЫ

55-ші кар. РҰФСР совет лимәш схемә.

Сельсовет, Райсовет, Область (край) исполком, ВЦИК, ЦИК СССР.

Советын пашажы шуку йиш ылэш: а) халык тымдым паша, б) халык лицым паша, в) муланды паша, эчэ молат улы.

Ти пашавлам бшташ Советын Президиумжы йыр сакой кэрал айыртэмвләм (Отдъэлвләм) бштат.

1. Сельсовет.

- а) Президиум (чльэнвлажы 15 кыц чыды агылэп кынь).
- б) Прэдсэдагыл (вуйлалтышы).
- в) Уполномоченныйвлә (солашты пашам видат).

2. Райсовет.

- а) Райисполком.
- б) Президиум.
- в) Прэдсэдагыл.
- г) Отдъэлвлә: 1) Обший, 2) Муланды паша видышы, 3) Окса паша видышы, 4) Тымдым паша видышы, 5) Планвләм бштышы камис, 6) Ровочый-хресаь инспэкти.

Область (край) Советвлән сйезд.

- а) Область (край) исполком.
- б) Президиум.
- в) Прэдсэдагыл.
- г) Отдъэлвлә: 1) Админьстратывный, 2) Муланды паша видышы, 3) Окса паша видышы, 4) Тымдым паша видышы, 5) Халык хозайства совет, 6) Халыкын паша бштымашыжым анчышы, 7) Халыклан кэрал хадырвлә пумы пашам видышы, 8) Ровочый — Хресаь Инспэкти, 9) Суд, 10) Халыкын шу анчышы, 11) Шоңывлән дә цэрланышвлән блымашыштым анчышы.

4. Цилä Российыштыш Советвлан погынымаш (сйезд)

а) Цилä Российыштыш Советвлан Ырды Исполнительный Комитетты.

б) Президиум.

в) Прэдсэдатель.

г) Халык Комиссарвлан Советышты.

д) Халык Комиссариатвлä:

1. Сут паша видышы (Наркомйуст).

2. Тымдым паша видышы (Наркомпрос).

3. Халыкын шу пашам видышы (Наркомздрав).

4. Шонгывлä дон цэрланышвлälän оксадон, молыдонат палшышы (Наркомсобез)

• Ти Комиссариатвлä СССР-ын тэхень Комиссариатвлä дон икварэш ылыт:

1. Куштылгы промышленыстым видышы (Наркомльэгкпром)

2. Мүланды паша видышы (Наркомзэм).

3. Ровочый дә служышывлän пашам анчышы (Наркомтруд).

4. Халыклан кэрал нумы пашам видышы (Наркомснаб).

5. Окса паша видышы (Наркомфин).

6. Равочый — Хрэсань Инспекцин (НаркомРКИ).

7. Коммунальный хозайствам видышы (Наркомхоз).

5. СССР-ыштыш Советвлан погынымаш.

а) СССР-ыштыш Советвлан паша видышы (Исполнительный) Комитет.

б) Союзвлан совет.

в) Изи халыквлан Совет.

г) Президиум.

д) Халык Комиссарвлан Совет (Совнарком).

Халык Комиссариатвлä:

1. Вэс кугижаншывлә дон пәшә видышы (Наркоминдзәл).
2. Вырсы дә тангыж пәшә видышы (Наркомвойэнмор).
3. Вэс кугижаншывлә дон торгәйым пәшә видышы. (Наркомвнъэшторг).

57-шы кар. СССР ЦИК-ын прәдседатәй М. И. Кальинин.

58-шы кар. Совнарком вуйлал тышы В. М. Молотов (Скрабин).

4. Корны пәшә видышы (Наркомпуть)
5. Вьт корнәй пәшә видышы (Наркомвод).
6. Кылдәм пәшә видышы (Наркомсвәз).
7. Ләләй промышльәнысть видышы (Наркомтяжпром).
8. Шыргы промышльәнысть видышы (Наркомльэспром).

Ти Народный Комиссариатвлә РСФСР-ын тәхәнъ Комиссариатвлә дон иквәрэш ылыт:

1. Куштылгы промышльәнысть видышы (Наркомльэгкпром).
2. Мүләндәй пәшә видышы (Наркомзәм).

3.
4.
снаб)
5.
6.
7.
КОМХ
Э
1.
гышы
2.
Райсо
кишә
Нәны
Обла
С
Т
ВИКТ
кыц
кыла
шал
А
И
миә.
2
пал
дә и
3
чаш
рат
пыт
йла
хрә

3. Паша ыштымашым анчышы (Наркомтруд).
4. Халыклан кэрал хадырым ситарышы (Нарком-снаб)
5. Окса паша видышы (Наркомфин).
6. Ровочый — Хресань Инспекци.
7. Коммунальный хозайствым видышы (Нарком-комхоз).

Эчэ улы:

1. Совет властым тышманвлә гыц пэрэгән шалгышы (ОГПУ).

2. Государствын план паша видышы (Госплан).

Тымдышылан: Ти урокым эртэрымь годым, Сельсовет, Райсовет, Область (Край) Исполком, ВЦИК та СССР ЦИК кишән тымэньшывлән пиш йажон ынгылдарэи пуаш кэлэш. Нынн палыштэ, махань паша Сельсоветын, Райисполкомын, Область (Край) Исполкомын, ВЦИК-ын да ЦИК-ын.

Сола Советын пашажы.

Сола советын пашажы—кого, кэрал паша ылэш.

Тиды совет властын шудымжым сола йал лошты виктара. Кыце солайал хозайствам пингидемдымля, кыце у корным ташкен, цила труйышывлән анцыкыла кэмбля,—цила ти пашам сола совет виктарэн шалга.

Айыртэмьнжок сола совет тэвэ мам анча:

1. Совет кычыкын законвләм ылымашкы пыртэн мий.

2. Ныр пашам кыце у сэмдон ыштымля, тымдэн— палшен шалга; колхозвләшкы, артьэвләшкы нээр да икпоратка хресаньвләм цымыраш палша.

3. Паша ыштыш ушэмвләм, кооперативвләм пачаш, паша видаш ажэт шалга. Йал киттон ылаш йаратыш эдемвләдон да тупыньэш ыштышы эдемвләдон пыт кыредал шалга, труйыш хресаньвләм кылаш нын- ылән вольам ак пу. Айыртэмьнжок батраквлә дон нээр хресаньвләм пайын йых пызыртымашкыц ытарэн шалга.

4. Сола хозайства налогы шйндйм годым, закон шудымбйла, кэртмй сэмынь тўлымашым йштә, пыт нэзэрвләм налогы тўлымаш кыц каранда. Кулаквләлән пасна йшкәтйштылән налогым шйндән пуа.

Тәнгәләок эксйк лимаш кыц пәрәгәлтмй оксам, улы сэмынь шотлән анча, оксавләжйм пога.

5. Государствы коргышты кәрәләш йәмдйлышашлык киндй шотым шотлән миә, уты киндйм погыктән шагалта, Государствылан пуа.

6. Нэзэрвләлән цилә сэмынь совет палшән шалга, колхозвләш ушнаш нйнйлән палша.

7. Цилә молы пашаштәт: тымдымашты, шулык пәрәгймашты, вольык төрлймашты, пожар гыц ытлым пашашты, цилә эчә мол пашә вктәрймаштәт — сола совет аңцылтән, видән шалга. Сәк когонжок кызыт Советвлә колхозвләм пингидәмдәт. Колхозвлән пашаштым йөндәрәт: бригадывләм йштәш сдъельшинйм пырташ палшат, цилә пашаш тәнгәштәрән — ударный сәмдон йштәш тымдат.

Йатмашвлә: 1. Школыланда сола совет кыцә палша?

2. Сола совет йәлыштыдә кынар хозайствам сола хоз. налог тўлымашкыц карандымы? Малың?

П а ш ә: С-совет йәлыштыдә колхоз шәрлымым анжыкташ дьяграмым йштыдә, цифырвләжйм с-советышты йатта.

Сола Советвләштыш сәкцивлә.

Советвләшты шуку труйыш халык пашәм йштә гынь вәлә, советын пашә йажон кәә. Кызыт цилә сэмынь труйыш халыкым советын пыт пашәшкй шывшын шалгымыла. Закон сэмынь гынь, Советвлә сага шуку йиш пашә йштышй сәкцивлә лишәшлык ылыт. Сәкцишкй пасна пашәвләм советлән рәшәш йәмдйлән мимйла.

Сәкцивләжй цилә советышток шуку лин кәрдыт. Махань пашәм совет вктәрә, тйнар сәкци лишәшлык:

1) Халык пашә пашә сәкцивлә.

Ти влә пы мастары тбйл, д лашты шашлы.

Тбй жон йә лиэш.

Ци советлә.

Йа улы? К 2. Х шәдә.

ССС

Ку Кого Нинйм тьэльс Из

брик-ләжым тошты кәрәл налы.

Ш ак ты нок т

1) Халык хозайствам йондарымаш, 2) Халык тымдым паша йондарымаш, 3) Ылышвләм дә корны торлым паша анчымаш, 4) окса паша анчымаш та молы сәкцивләәт лишәшлык ылыт.

Ти сәкцивләш пйтәриок советыш айырымы чльәнвлә пырышашлык ылыт. Нйны гйц пасна эчә паша мастарвлә (спэциальиствлә): агроном, тьэхньик, учитьыл, доктырвлә дә молат пырышашлык ылыт. Эчә солашты апцылтән пашәм бштышвлә (актив) пырышашлык ыләш.

Тынәм вәлә цилә пашәм совет рәшымәшәш йа-жон йәмдйлән кәрдйт. Тынәм советләнжәт куштылгы лиәш.

Цилә сәмбынь сәкци пашәм лүлтәш цацымыла, советлән палшымыла.

Йатмашвлә: 1. Сола советтә сага махань сәкцивлә улы? Кыцә нинй пашаштым бштәт?

2. Халык тымдым пашәм видышы сәкцилән та кыцә палшәдә.

СССР-ышты цилә халыкынок иктөр права.

Кугижә годым цилә труйышвләләнок йасы ылын. Кого ләлйжок изи халыквлән труйышылан тйкнән. Нинйым кок вәцәт пйзйртәнйт — кугижән правитьәльствйжәт тәмдән, бшкә буржуазижәт вйрым йүн.

Изирәк халыквлән йлым вәрйшты нымахань фабрик-завот укә ылын. Кугижән власть тйшәц циләжымок лыктәш вәлә ылын. Ныр паша моло пиш тошты сәмдон бштәлтйн. Йөнәтәш анчыктән пуаш кәрәл годым палшалташ моло кугижән власть шаналтыдәәт.

Школывлә пишок чйды ылыныт, бшкә ййлмйдон ак тымдәп ылын. Изи халыквлә кугижә годым циләнок тымәнтьймй ылыныт. Ылым сәмжәт сәдйндок-

нок йажо ылтэ. Пиш нээрэн, лаввйрэн, цэрлэнэн ылэнйт. Доктырвләм колтыдэлйт, халык-халык халә цэрлэнэн: сынцә цэр, ти гыц ләкшы „сыпной тиф“, чахоткы, эчэ молы цэрвләат, пиш шукуы эдәмйым йамдат ылын. Кугижән, помешыквлән, буржуазин власть тидым нымат шаныдә. Изи халыквлә лошты, цилә йасывләжы труйыш эдәмвләлән тйкнәнйт. Буржуй кэрәк махань халыккыц ләкшы гыньят, пәрви йонгатан йләлтән, йрвэывләжым руш школышты тымдән. Кугижән правитьелствы годым йшләнжы йаралым буржуази кычәл моэш ылын. „Курмыж курмыж сьинзәм чынал ак лык“ манмы сәмьнь, нынәт ик цуцашты ылыныт, труйыш халыквлә вәлән цилән иквәрәш кәчәлтын, вйрйым йун ыләнйт.

Кугижән правитьелствы изи халыквләм лоштышты йори ытыртән шалгән. Пыцкәмыш пәлыдымы рушвләм йэврэйвлә вйлкы пилә ытыртән колта ылын, Армән дон тадар лоштат тәнгәләок шыдым лыктәш ылын. Вара халык лоштыш тымәнтьым эдәмвлә, икты — вәсыштым шит, шышкылыт, кызыр-мазыр пурлыкыштым крават, йылатат ылын.

Кугижән польици тәхәнь погромвләм цәрәш цацыдә, ййрән, сусун вәлә анча ылын. Вйрйушы кугижән власть изи халыквләм эдәм шотәшәт пиштыдә. Сәдындон пыцкәмыш халык лошты кұшыц анчымаш лин. Пәлыдым рушвләат буржуйвләшты аздарымдон пәрви марым, суасламарым, молывләмәт худаэш шотлат ылын, нынйым мыскыләнйт, йшкымыштым когәэш, йажәэш ужныт. Тиды бндә йамын. Тйрйнь анчышы тәхәнь шовиньист эдәмйым мә кызыт пиш когон йәтләнә.

Эчэ вәс вәкыләат ликәлә: изирәк халык лошты кыды эдәмжы пәлыдә руш эдәмлән тәнгә манэш: „Тә пәрви мәнмәм мыскыләндә, бндә мә кұсыжым пөрыктәнә“. Тидәт пиш кого акйары ыләш. Тәхәнь „национальствләмәт“ пиш когон вырсәнә. Труйыш

эдәмв
Бшкк
дымы
А
манм
ыләш
С
пәшә
зайст
дон
М
суасл
нән,
котш
шук
готш
кий
хозә
дәш
шы
ньис
тәно

Изи

С
мәш
жат,
Руш
халь
тәнә
ййд
нйт
кот

санд

эдэмвлә цилән ик сәмнәштѣш шүмбәлвлә гань ылыт. Ышкымым когөш ужмаш кок вәцәт пиш кого йардымы ыләш.

Айыртәмйнжок „великодъержавный шовинизм“ манмы кызытшы Ыжәпшты сәк кого әптүртшы ыләш.

Совет власть лимыкы цилә халыквләок культур пәшәштѣм пиш когон лүлтәт, цилән тымәнѣйт, хозайствым шәрәт, пингидәмдәт, социализм пәшәм пландон пыт кычән ыштәт.

Мары халыкат Ышкә пашкудывләжыдон — удмурт, суасламарывләдон иквәрәш Горький крайыш ушнән, анцыц кәшы халыквләм поктән шоәш. Пәрви котшы изи халыклан Горький крайыштыш прольәтар шуку палша. Маробласть Горький крайыш пырымы готшән социализм пәшәштѣ шуку анцылтән. Горький крайыштыш прольәтар культурнам лүлтәш, сола хозайствам, промышльәнөстѣм шәрәш — цаткыдәмдәш пыт палшән шалга. Тәгәлә пәрви шайылан котшы изи халыкат прольәтар вуйлалтымыдон, коммунист партѣы видымдон социализм пәшәштѣ анцылтәнок миә.

Изи халыквләәт анцыц кәшы халыкым поктән шот.

Октявѣр рөволюци йактә изи халыквлән Ылы-мәшшты пишок йасы, пѣзырнык ылын. Руш пайанжәт, Ышкә пайанжәт ниным кит лѣвәлншты урдәнйт. Руш кугижә дә капитальствлә вуйлалтымдон, изи халыквлә чотәш вацтәлыт. Цилә варә пайанвлә вуйлалтәнйт, изи халыквлә цорашты ылыныт. Сәрнәл шомы йыдә нѣнѣм пайан эдәмвлә мыскыләнйт, орландарәнйт. Изи халыквлә цилә сәмѣнѣок пиш когон пачәш котшы ылыныт.

Ләнѣн тымдымдон, коммунист партѣы видымдон, сәндәлѣкыштынә 1917 ин Кого Октявѣр рөволюци

ли. Цилә халык йишвләләнок ик йиш, икань права пумы ли.

Ындә нинәт Ышкә йылмыштыдон руш тә молы труйыш халыктон иквәрәш социализм хозайствам Ыштәт, вьрйушы пайанвләм, кулаквләм пьцок йамдат.

Кызыт цилә вәрә изи халык Ышкә йылмыжыдон пашәм Ыштә.

Пәрви тымәнтьимы, пәлөдымы изи халык, йәл ганьок тымәншы, пәлөшы лян миә.

Ньигынам тымәнтьим халыквләән Совет власть школым, клубым, лытмы пөртөм пачын, Ышкә йылмыштыдон нөны тымәнбөт, газет-кныгә-журналвләм сирәт.

Кызыт ик йрвзәт школышты тымәнтьимө укә. Цилә вәрә циләән 7 и тымәнмө школывләм пачыныт. Пәрви ньигынам тымәнтьим когораквлә 50 йәш йактә пүэргөгә, йдрәмәшкә кызыт иктө коттөок тымәнбөт. Цилә шанышыжы труйыш халыккөц кого школывләштө — доктырәш, инжәньэрәш, тьэхникәш, тымдышәш тымән кәрдыт.

Тымәншывлә и гыц-ишкө шукэмок миәт. Шамак толшы: мәнмән Кырык Мары районгыц кого школывләштө тымәншывлә 1930/31 ин 86 эдәм ылын, 1931/32 ин — 200 эдәм. Эчә тьэхникумвләштө шуку тымәншы улы. Пәрвижө кугижә годым когон тымәншы мары укә ылын.

Цилә пәшәшток: советышты, судышты, школышты, халык ло пәшәштө, мол вәрәәт, труйыш халык Ышкә йылмыдон пашәм видә, пәшәлә.

Тәнгә изи халык коммунист парты видөмдон анцыц кәшө халыквләм поктән шон иквәрәш социализм хозайствам Ыштә, Совет властым цаткыдөмдә.

Мәнмән совет сәндәлыкыштынә цилә йиш труйыш халыквлә ик төр лынөт, ик шөмбәлвлә ылыт. Соци-

льиз
рөмь
төр,
совет
Ц
йиш
блат.
алтал
сәндә
мунь
влас
М
пәшә
Ирә
тьы
Пай
чын
тө
сәм
шук
мән.
мол
влә
лиә
мун
сән,
тәри

лизм Ыштѣм паша вэрц. коммунист парты вктя-
рѣмѣ сэмѣнь пыт кѣрэдэл шалгат. Изи халыклан ик
төр, ирѣкѣн Ылымашѣжым коммунист парты да
советвлә вэлә пуэн кәрдѣнѣт.

Цилә мол капиталыст куғижәншѣвләштѣ шуку
йиш халык кѣзѣг пайан кит лѣвәлнѣ йасыланән
ѣләт. Пайанвләжѣ цилә статѣан, цәркѣ дон моло,
алталән тәмдән, пѣзѣртән ѣләт. Тәнгә гѣнѣат мол
сәндәлѣкѣштѣш труйыш халык, мәнмәм анчән, ком-
мунист парты, видѣмдон, пайанвлә ваштарәш, совет
власть Ыштѣм вэрц кѣрэдэл шалгат.

Мәнмән ирѣкѣн Ылымашнә, социализм Ыштѣм
пашәнә, нѣнѣлән кѣрэдәләшѣштѣ кого куатым пуа.
Ирѣкѣн Ылым вэрц кѣрэдәләш, большевик пар-
тын ажәтмѣ корныжым шукужок ынгылән шонѣт.
Пайан йых ваштарәш кѣрэдәләш тәрвәнѣмәшвлә кә-
чѣнѣок шәрлән миәт. Тәвәш, Китәйѣм нәлшәш: тиш-
тѣ цилә труйышы халык, коммунист парты видѣмѣ
сэмѣнь, Ышкә капиталыст пайарнывлә ваштарәш,
шукәршәнок пыт кѣрәдәл шалга. Вәрѣн-вәрѣн мән-
мәнләок советвләм Ыштәнѣт. Китәйѣштѣ вэлә агыл,
мол сәндәлѣквләштәт (Мароккошты моло) ровочѣй-
влән рәволюциәнмәшѣштѣ шәрлән миә.

Шукәш агыл, цила сәндәлѣк вѣлнѣ совет власть
лиәш. Цилә сәндәлѣкѣштѣшѣ труйышы халык Ком-
мунист парты видѣмѣ сэмѣпѣ, иктѣш ушна, цилә
сәндәлѣкәш, йѣрѣм-йѣрвәш коммунизмѣм Ыштәш
тәрвәнәт. Цилә мир вѣлән коммунизм Ылымәш лиәш.

VII. ПРОФСОЙУЗВЛА.

Профсойузвләм ровочыйвлә малын ыштәт.

Профессиональный сойузвлә—ик пәшәштѣ шалгыш ровочыйвлән ушәмвлә ылыт (шыргѣ ровочыйвлән ушәм, тымдышывлән ушәм моло).

Пәшәштѣ ышкә ылымашым куштылташ, ылымаш вэрц шалгаш, ровочыйвлә ушәмвләш ушнат.

Шүдѣ и пәрви Англиштѣ тәхәнѣ ушәмвлә ләктәш тѣнгәлыныт. Молы сәндәлыквләштѣшкыц ирѣ тѣштѣ шалдыра промышльәннѣшть шәрләш тѣнгәлын. Тѣнәмок ровочыйвлә капитальствлә ваштарәш кѣрәдәләш тәрвәнәнѣт. Промышльәннѣшть шәрлым сәмьнѣ молы сәндәлыкыштәт профсойузвлә лин миәнѣт.

Российыштѣ профсойузвлә XIX курым пѣтѣмәшәш ижѣ ләктәш тѣнгәлыныт: тѣшкәвәкшѣ завод-фабрикшѣ чѣдѣ ылын, ровочыйжат шуккок ылтә.

Капиталист сәндәлыквләштѣ профсойузвлә цымырын, ик ышын, иквәрәш пәшә йөн вэрц хозавләштѣдон кѣрәдәлыт, пәшәдәрѣм шукәмдәш, пәшә кәчѣм кѣтѣкәмдәш, йасы лимѣк, шушыргымык палшык лижѣ манын кѣрәдәлыт.

Ти сәмьнѣ кѣрәдәлмәш-ышкымын улы-укә (экономикѣ) вэрц кѣрәдәлмәш ыләш. Забастовкы, стачкывлә ыштән ти сәмьнѣ профсойузвлә кѣрәдәлыныт.

Ровочый класс кушмы сәмьнѣ профсойузвләәт силам нәлын миәнѣт. Тѣнәм закон видѣм (польитѣикѣ) ваштарәш нинѣ большевик парты видѣмдон кѣрәдәлмәшым тәрвәтәнѣт. Буржуйвләдон власть вэрц ровочыйвлә кѣрәдәләш тѣнгәлыныт.

Российыштѣ 1905 ин пѣтәриш рәволюци ли. Тѣнәмәш профсойузвлә кушкыныт. Когорак видѣшѣвләәшѣжѣ большевиквлә линѣт. Нинѣ профсойузвләм ирѣк вэрц, прольэтар власть вэрц кѣрәдәлмәшкѣ тәрвәтәш тѣнгәлыныт.

Пѣ
вләмәт
191
лән пә
Ок
ыштән
кидѣш
Пр
мѣн.
проль
Пролл
вәт в
комму
комму

И
тон л
Та

М
сәнд
дым
ныт.
жән
Росс
и го
иктѣ
П
фабр
мәш
вләж
жок
сыж
ыль

Пытәриш рэволюцим пйсләндәрымык, профсойузувләмәт шәвйктәнйт.

1917 ин рэволюци лимй готшән профсойузувлән пәшә йштәш кого корны пачылтын.

Октябрь рэволюци ровочый халыкым хозаеш йштән. Кугижәншйштйнә цилә йндә труйыш халык кидйштй ыләш.

Профсойузувләнәт пәрвишй дорц пәшәштй шукәмйн. Профсойузувлә йндә молы пәшәштй гыц пасна, прольэтар хозәйства цаткыдәмдймәш вэрц кйрәдәлйт. Прольэтар кугижәншй йштймәштй профсойузувлә совет властын палшышыжы ылыт, йшкә пәшәштймм коммунист партйи видймдон йштәт. Профсойузукоммунизмйн школыжы ыләш.

Й а т м а ш: Малын профсойузувлә пасна-пасна пәшә йиштон лин миәнйт?

Тәмдән районыштыда махань сойузын чльәнвлә улы?

Профсойузувлән ирйк укә ылын.

Мәнмән профсойузувлә гань профсойузувләм вәс сәндәлйквләштәт ужна. Профсойузувлә партйи тымдымдон йшләнйштй йшкә ирйкймм кйрәдәл лыктын. Ровочый халыклан профсойузувләш ушнаш кугижән правитьэльствы шанашат ирйкймм путә. Мәнмән Россййштй ровочыйвлә профсойузувләш ушнаш 1905 и готшән вәлә тйнгәлйнйт. Гышкәвәкшй икйжәк — иктйлән палшыш кассывләмәт шоән вәлә пачыныт.

Профсойузувлә пишок кәрәл ылыныт. Мйньәр комы фабриквләштй ровочыйвләлән ләлй, пйзйрньйк йлймәшйжок ылын: хозагыц шагалтым вуйлалтышывләжй мам шанәнйт, тйдймм йштәнйт. Айыртәмйнжок йдйрәмәш тон сәмйрйк йрвәзйвләлән кого йасыжы тйкнән. Ровочыйвлә лошты нйнй пәлжәт утла ылыныт. Вуйлалтышывлә нинймм пиш когон мыскы-

лэнийт, виков ородэш ужыныт. Ти пйзйрнйк, мыскылым ваштарэш сойүздэ кйрэдэлэш акли ылын.

Мынэр комы фабрикышты нйгариш профсойүвлэ Москывашты дэ Лэньинградышты линйт.

Паша ёшташ нинйлэн пиш лэлы ылын. Стачкивлэштй палшаш, икварэш погынаш, ёшкэ газэт лыкташ нинйлэн виков царымй ылын. Пашадэ котшы ёшкэ члээнвлэштйлэн, тылык котшы ёрвэзёвлэлэн профсойүвлэ палшэн кэрдйт ылын.

Профсойүвлэм польици дэ капитальиствлэ пйзйртёмынйт. Видэмвлэм (пасна члээнвлэмат) кызаматвлэш питйрэнйт, ссилкыш колтэнйт, паша гйц карагдэнйт. Цилэ ти йасывлэ тйкнэнйт кынйат, профсойүвлэ пашаштём пырахэн шагалтэлыт. Пашаштём йёвйрт тэ ёштэнйт, стачкивлэштй вуйлалтэнйт, фабриквлэштй хозавладон кйрэдэлынйт. Москыва дон Лэньинградышты профсойүвлэ ёшкэ журналыштым вэк лыктыныт.

Йатмашвлэ: 1. Профсойүвлэм кувлэ, малын ёштат?
2. Профсойүжы ма ылэш?

Профсойүвлэн пашаштй.

Манман сандэлыкышты профсойүвлэн кйзёйт сэкого пашаштй — ровочый класстон икварэш, коммунист партйи видымдон, социализмём ёшташ тынгалмаш тэ тидым ёшташ аптыртёлыш тышманвладон пйтарёмэш кйрэдэлымаш ылэш.

Завот-фабрикышты цилэ вэрэ, молы социализм хозайства пашавлэштат, паша планым ситарышашлэнэн, профсойүвлэ ровочйвлэ лошты тангаштартёшвлэм ёштат, ударный сэмдон пашавлэм ёшташ ужйт, пашам ашындараш, йонэн хадёрвлэм ёштэн миаш, локтызывлэдон, пашам кодышывлэдон, ёркэнёшёвлэдон, арака йушывлэдон кйрэдэлокт шалгат.

Кап
шавёк
пырын
Ни
сойүзв
Пр
шалгат
ёштат
шокть
рэйм
такэш
палшь
Пр
влэжб
ылэш.
мы п
Со
шымд
нёнй
влэм
халы
М
влэ п
С
ВЦС
С
влэ
штй
П
Й
макт
Т
кэрд

Капитальиствлә арыш пиләок СССР-ым кышкәт шавыктынәштә, йыдын — кәчынъ ваштарәшнә пум пырынок шалгат.

Нинылән ваштарәш цаткыды тйкым пуаш проф-сойузвлә труйыш халыкым цымырат.

Профсойузвлә пәшәштә шалгышывлә вәрц пыт шалгат, пәшәдәрәм төрләт, йарыктат, договорвләм йштәт, пәшәдәрәм йжәпйштә тұлымым, пәшә йштән шоктымым тәргәт, анчат. Пәшәлышылән иктәмам кә-рәлым йштән пуән ак шоктәп кынъ, әль пәшәгыц такәшок караңдат кынъ, тынәм тйдылән профсойуз палшыкым пуа.

Профсойузын вәс кого пәшәжы — йшкә чльән-вләжым тымдымаш, пәлымәшйштәим шукәмдймәш ыләш. Тидыләнән школы, клуб, музей, курсы, лыт-мы пөртвләм пачәш.

Совет власть страхкасывләм пачын. Нынй пал-шымдон профсойузвлә йасыланыш ровочыйвләлән дә нынын йрвзәйвләштйлән кәнәш, лицәлтәш санатори-вләм пачыт. Цилә сәмыньок профсойузвлә ровочый халыкын йлымәшым куштылтат.

МОПР, ОДН, ОДД, СВБ ушәмвләштй профсойуз-влә пәшәм йштәт.

Совет сәндәлыкыштйнә профсойузвлә ик ушәмйш ВЦСПС-йш ушнат.

Совет профсойузвлә вәс сәндәльквләштйш ровочый-влә вәрц шалгышы профсойузвләдон ик ушәмй-штй — „Профинтьэрнйштй“ ылыт.

Профсойузвлән пәшәм коммунист партыи видә.

Й а т м а ш: Мопр-жы, ОДн-жй. ОДД-жй дә СВБ-жы ша-мактон кәләсэн кыцә манмыла?

Ти ушәмвләлән профсойузвлә махань палшыкым пуән кәрдйт?

СССР-тѣ профсоюзвлӓ кушкыт.

Социальизм хозайства Совет Ушэмбштѣнӓ кушкын, шӓрлэннок миӓ, цилӓ халык хозанлыкым вуйлалтэн социальизмбш нӓнгӓ.

Социальизм хозанлык кушмы сэмбнь ровочый класс кушкэш. Тѣ мычыц профсоюзвлӓат кушкыт.

Кѣзѣт профсоюзвлӓштѣ цилӓжѣ 16 $\frac{1}{2}$ млн. члѣн ылыт. 1929 и дӓ 1932 и лошты (3-иштѣ) 5 $\frac{1}{2}$ млн. угбц профсоюзвлӓн члѣнбш труйыш халык ло гѣц пѣрӓнѣт.

Профсоюзвлӓн тӓнгӓ кушмы цилӓ мирбштѣш прольӓтарвлӓлӓн социальизм шӓрлѣмбм анчыкта.

Капитальист сӓндӓлѣквлӓштѣш жолтый профсоюзвлӓ хозаштылан (капитальиствлӓлӓн) йарал лиӓш цацат, Хозаштым тѣкӓлтӓок ылѣмӓшѣм куштылтынӓштѣ. Буржуази вӓрц шалгыш профсоюзвлӓ тӓнгӓ пӓшӓштѣм бштӓт. „Ровочый классым ирѣкбш лыкташ палшӓнӓ“ манмышты — алталымаш вӓлӓ ылӓш. Капиталист сӓндӓлѣквлӓштѣш жолтый профсоюз тӓхӓн ылӓш.

Ти профсоюз кѣзѣт капитальиствлӓдон иквӓрӓш мытыкыш (кризис) пырӓн шынцѣн. Ньигынам, ньигышак уштымла СССР-тѣ социальизм хозанлык кушкэш. Капитальист сӓндӓлѣквлӓштѣ промышльӓнныстьшат, сола хозайстважат 3 и готшӓн когонжок шынбнӓлӓ кӓӓт.

Мӓнмӓн сӓндӓлѣкбштѣнӓ пӓшӓдӓ кашшы, кѣцѣзѣлӓ ылѣшѣ укӓ. Капитальист сӓндӓлѣкбштѣ пӓшӓдӓ кашшы ровочыйвлӓ лу мѣльиондон ылыт, кӓчѣнш шу-кӓмок миӓт. Шужӓн ылѣшѣвлӓ бшкѣмбштѣм пуштыт.

Совет ушэмбштѣ пӓшӓ тӓр куза, ровочыйын ылѣмӓш куштылга, вӓскитвлӓштѣ ровочыйын ылѣмӓш лӓлӓмӓш вӓлӓ.

Мӓнмӓн шуку ровочыйжок кӓчӓш 7 цӓш вӓлӓ пӓшӓлӓ, капитальиствлӓ пӓшӓ кӓчѣм кужӓмдӓш вӓлӓ цацат.

Ти
капит
нӓт: м
М
кушм
шӓшт
шӓрӓ
проф
льизм
Ка
сойуз
палш
Т
халы
ргӓн
цилӓ

Й
жѣ
рак
Б
дон
Т

ССС

Р
кок
хоз

тѣж

Тидьвлә сэмьнь, капитальист сәндәлыквләштӱ капиталыствлә вэрц шалгыш профсойузовләжәт шәпнәт: мѣльиондон члән гыц ләктӱн миәт.

Мәнмән сәндәлыкыштӱнә социализм хозәйства кушмы сэмьнь профсойузовләәт кушкыт, нӱнын пәшәштәт шукәмок миә. Социализм хозәйствам эчәәт шәрәш цаткыдәмдәш коммунист парты видымдон профсойуовлә цилә пәшәшток вуйлалтән миәт, социализм сэмьнь пәшәм колтат.

Капитальист сәндәлыквләштӱ буржуазин профсойуовлә, Совет ушәм ваштарәш вырсәш йәмдӱләш палшат.

Тӱштӱ вәс ровочый ушәм (йакшар) профсойуз, халыкым капитальыствлә ваштарәш кырэдаләш цымыргән шалгышы ушәм улы. Мәнмән профсойуовлаок цилә мирәш социализмым ыштәшти сойуз палша.

Й а т м а ш: Профсойуовлә государствын кого пәшәштӱжӱ кыцә-кыцә палшән кәрдыт? Окса әрым пәшәштӱ маньярак профсойуовлә палшат?

Ышкә чләнвлә лоштышты профсойуовлә махань закондон виктәрәт?

Тӱ законжын лымжӱ кыцә?

VIII. ПАРТЫ ДӘ СОЦИАЛИЗМ БӱШТӱМӘШ.

СССР-тӱш халык хозәйства план сэмьнь ыштәлтәш.

Кәрәк махань сәндәлыкыштәт, халык хозәйствы коктәш пайылалтәш: 1) промышльәныствәш, 2) сола хозәйстваәш.

Ти хозәйстван айыртәмвләжӱ кыды сәндәлыкыштыжӱ айыртәмьнок когон шәрләнӱт. Шамак толшы:

Англишты 100 эдемэш хрэсәнь 6 эдем вэлэ вазэш, Мәнмән сәндәлыкыштәinä 100 эдемэш хрэсәнь 84 эдем вазын (1926 ин шотлым дон).

Тыдһндонок Англи гань кугижәншывләм—кого промышьэныстьян пайан государствы—маныт. Мәнмән пәрви Российжым — сола хозайстваан нэзэр кугижәншы—маныныт.

Империализм дә граждан вырсы паштэк котшы сәндәлыкһнән халык хозайствы пйтымэшкок пыжлән ылыы. Шукуы завод-фабрикшок шагалыныт, хрэсәнь хозайстваат когон көтйргән кән ылыы.

Партии дон совет власть анцылны пиш ләлы пәшә ылын: пыжлән кәшы халык хозайствым мһнэшок лүктән шокташ кәлэш ылын. Тыдһм ыштәдә социализмһм ыштәш ак ли ылын. Социализм сәмһнь ылымәшкы пыраш манын тошты хозайствывләм у сәмһшкы сәрәш кәлэш ылын. Цилә промышьэныстьян дә сола хозайства пәшән тьэхһныкһм когон лүктәләш кәлэш ылын. Сәдһндон граждан вырсы пйтымһкы молы пәшә гыц анцыц халык хозайстванам төрләш вәрәштһн.

Ти пәшәшкы В. И. Ләнһин дә коммуһнист партия цилә ровочыһым, нэзэрһм дә кыдәләш хрэсәньһм пыт шагалаш үжһнйт.

1921-шы и гыц тишкылә коммуһнист партия видһмдон ти пәшәм пыт ыштәш шагалынна. 5 ишток сәндәлыкыштыш халык хозайстванам шукуы анцыкуы лыктынна. 1926 ин цилә сола хозайствы вырсы йактә ылымы дон тәһгәштәрән 90% угларакыш кушкын. Кого вольык урдымашышты кугижә готшым эртәрәннә. Промышьэнысть, 1913 и дон тәһгәштәрән, 95%-ыш шон.

Тәһгә лимһдон пәшә ыш пйты. Пәрвиш, тоштәмшы изи завод-фабриквләм төрлымһдон социализмһш ванчаш ак ли. Сола хозайства пәрвишы йактә кузән

гынъят, Ышкэ тошты паша Ыштым сэмжыдон социализмэш йарал лин кэртэ.

Сола хозайствамат социализм сэмьнь сараш пыт тынгалынна.

Йатмаш: Буржуази государствлашты хозайствам пландон видат?

Халык хозайстванам социализм сэмьш сарэнә.

Манман Совет сандалыкыштынә промышленностьна важшы гыцок вэс статьян ылэш.

Капитализм сандалыквлашты фабрик-завотышты ровочый мам Ыштә, тыды цилә капиталистлән лиэш. Фабрик-завотшым капиталист пайашыжы урда. Совет сандалыкыштынә капиталист хоза укә.

Манман халык хозайстван хозажы ровочый дә нэзэр дон кыдалаш хрәсань ылэш. Совет сандалыкышты ровочый халык кидышты цилә фабриклә, заводвлә ылыт. Тыдындонок манман сандалыкышты промышленность тә сола хозанлык шарлымы цилә труйыш халыкын сэк кого кэралжок ылыт. Промышленность кушмы сэмьнь, сандалыкнә нэзэрын ылымашкыц ләктынок миә, социализмьш лишәмэш.

Партын 15-шы погынымаш халык хозайства пашам анчэн пөитарышат, анцыкылаэш корным анчыктэн пуш. Социализмьш ванчаш манын — цилә халык хозайства пашам, Ыштым сэмьм, социализм сэмьш сарал колташ кэлэш—маньы. Ти пашам у тьэхныкы дон, машинәдон вэлә Ыштэн шокташ лиэш. Хрәсань хозайствалан кушкаш, социализмьшкыла шарләш промышленность, цаткыды ынъән корны ылэш.

Социализмьш видышы промышленностьна вианшомы сэмьнь, мә Ышкэок кэрал машинәвләм Ыштәнә, вэс кугижаншын машинәвләм кандымгыц ытләнә.

Халык хозайстванам Ышкэок виангдэнә, вэс куги-
жәншывләм шон, ныйым эртэн кэнә.

Угыц Ыштым пашә ләлы ыләш. Тидым Ыштәш
шуку окса, шуку куат кәләш. Тынгә гынәт, комму-
нист партыи видымдон пайан йыхвлә ваштарәш, вур-
гымлаш лывшалтшывлә ваштарәш (кызытшы Ыжә-
пйн кого лудыш ылмы ваштарәш) тә „шалахай“ вәк
айышывлә ваштарәш пыт кырәдәл шалгымыдон шуку
Ыштән шоктымы, социализм промышльэнысть шә-
рәймә.

Капитальиствлән хозайствашты шәрлән ак кәрт,
шайыкыла вәлә лин миә, кризисвлә ныйын когоэмйт.

И а т м а ш: Капитальиствлән социализм холайства ма-
лын ак йары?

Социализм пашәшты.

Вырсы пыйтымкы халык хозайствам төрләш, лук-
тәләш цилә труйыш халык СССР-Ыштәш шагалын. Ти
пашә план сәмынь Ыштәлтмәш кайынок вашталт миә.
Сола хозайстваштат, промышльэныстыштат социа-
лизм сәмынь Ыштым пашә пырәнок миән. Шуку у
завотвләм Ыштәннә, тоштывләм вэс пачаш Ыштән у
тәхныкы сәмынь төрләннә.

Социализм пашәм план сәмынь Ыштәш 1928 ин
тәнгәлыбннә. Планнажым 5 иәш Ыжәплән лыктынна.
Махань завод-фабриквләм, кышак, махань пашәлән
Ыштәмылә, кыцә сола хозайствым йөндәрән колты-
мыла, ти планышты раскыдын анчыктән пумы.

Ти план сәмынь цилә сәндәлыкыштыш труйыш
халык, коммунист партыи видымдон, пыток пашәш
шагалын.

Цилә пашәжымок выц иштәш Ыштәшәшлыкым 4
ишток пәтәрәннә. Кыды промышльәнность кылдәм-
вләштәжы 5 иәш пашәм кок иәк-пәләкышты—кым

ишток пѣтэрэннэ. Планнам Ыштэн шоктымнадон шүдѣдон у завод-фабриквлэм Ыштэннэ, цилэ нэээр, дэ икпоратка Ышкэт хрэсэньвлэм 1932 иэш кохозывлэш пыртен шоктэннэ. Ыйрым-йыр колхозвлэм Ыштымнэдон кулак йыхым йашток пѣтэрэннэ. Шүдѣдон у совхозвлэм Ыштэннэ. Цилэ сола хозайства пашам у сэмбнь, машинэвлэдон, науки сэмбнь Ыштэш тынгалыннэ. Шуку тѣжэм уштышэш у кѣртньи корнывлэм Ыштэннэ.

Шамак толшы: 1934 ин у кѣртньи корным 1.400 киломэтырэш, Туркэстан дон Сибир лошты, Ыштымѣ. Ти корным — Турксиб — маныт.

Тилэц пасна ти вѣц иэш планым пѣтэрымнэдон пэрви тымэньтымѣ халыкым, иктѣ дэнгьнь тымдэн шоктэннэ.

Тэхэнь пашэвлэм Ыштэн, пачэш котшы Россий Совет ушэм лимыкѣ ирсэ сола хозайстваан сандэлыккѣц, кого виан, промышленыстыан социализм сандэлыкышкѣ сэрналты. Вэс кугижаншывлэм цилэ пашашток эртэрэн миэнэ. И гыц ишкѣ тэгэ пландон пашэ Ыштэн, ма со цаткыдэмбнэ. Буржуй кугижаншывлэлэн Ышкымнам ташкэн йамдаш ирыкым ана пу.

Ти вѣц иэш план коммунист партыи видымдон Ыштэн шоктымы. Цилэ совхозышты коммунист партыин 17-шѣ конфэрэнци шүдѣм сэмбнь вэс вѣц иэш планым Ыштэш шүдѣмѣ. Вэс вѣц ишты социализмѣм Ыштым планышты эчэ когон сандэлыккнэ социализмѣш пыра. Классвлэм цилэ йамдаш Ыштымѣ. Классвлэ лимѣ виржымат пѣтэрэн Ыштымѣ.

Йатмаш: Вэс вѣц ин мам Ыштэшашлык ылына?

Хозайствы видѣшѣ индустри.

СССР-н ик хозайствы ылэш. Мирѣшты кут пайышты ик пайжок СССР-ын хозайствы ылэш. Ти хо-

зайствы коммунист парты видымдон социализм сэмьш сэрналтын. СССР-н гань кого хозайствашты нымахань пашаат плантэ ыштәлт ак кэрт.

Капиталист кугижаншывлә СССР-лә ик пландон пашәм ыштән ак кэртәп. Ниньин завод-фабриквлә хозавлә кидышты ылыт, хәдырвләлән-пазар хоза ыләш. СССР-ты тәнгә агыл. Завот-фабриквлә, кыртньи корнывлә, шыргы, окса банкывлә да молат прольэтар государствы кидышты ылыт. Хозажы икты ыләш кынь, халык хозайства планжымат иктым ыштәнә.

Пытәриш вьц ияш план мам шанән ыштымь? Тэвэ мам: Совет Ушэмьштыш нэзэр, икпоратка хрәсәнбым лүлтәләш, капитализмьин котшым важгыцок лыктын шуаш, мүләнды пашәм социализм сэмьш сәрәл колташ, хрәсәнбым социализм ылымәшыш пырташ, сола дон хала ло айыртәмьим пытәрәш, классэш пайылалтым, классым пытәрәш, социализм ылымәшым ыштәш ыштымь.

Социализм ыштәш хәдыр кәләш. Хәдыржы — сәндәлык индустриәндәмәш ыләш.

Сәндәлык индустриәндәш пытәриок ләлы промышлэнысть кәләш, машинәвләм, станвләм, хәдыр ыштыш хәдырвләм шукәмдәш кәләш. Тидывләм ыштәш пытәриок чугун, вурсы, кыртньи, выргәнбь, күәнгшы шү, ньэфты, эльэктричэствы, эчә шуку молат кәрәл ылыт.

Цәрә киттон социализмьим ат ышты. Пачэш котшы тьэхныкыдон, пашаш эльэктричэствым пыртыдә, кого силан машинә, трактырвлә ыштыш заводвләдә, тымәнбымь халыктон социализмьыш миән ана шо.

Лачок, йылә социализмьим ыштән шокташ, акситывләэш йылә ситәрән шоктышашлык ылына. Хозайсгвашты, промышлэныстьышты, мүләнды пашашты молы анцыц кешы сәндәлыквләшты ма тымән, пәдән шоктымы улы, — мälәннә цилә ылымәшым пыр-

тэн шокташ тә анцыц кәшй сәндәлйквләм анцылташ кәлэш.

Ләнһин манын: „Закон видймәштй мә цилә мирйым эртәрәннә — совет властьюм йштәннә“. Тәнгә гыньят, тишәк латнагаш ак ли. Анцыц кәшй сәндәлйквләм халык хозайства видймәштәт поктән шон эртән кәаш мälәннә кәлэш. СССР, молы, анцыц кәшй сәндәлйквләгыц тьэхныкйдон пачәш котшы ыләш. Анцыкылаат ольән кәнә гынь, йälын тьэхныкйм поктән ана шо. Социальизмйм йштәш хозайстванам у тьэхныкй дон шәрәш кәлэш. Йасывлә гыц лүдйин вургымлаш лывшалтшывлә социальизм пәшәм ольән, тырхал миән йштәш шүдәт. Тидй социальизм ваштарәш кәмәш ыләш. Сәдйндон коммунист партынинй ваштарәш пыт кйрәдәлэш.

Тыгыды хрәсән хозайства донат социальизмйм йштәш акли. Шалдыра хозайствашты вәлә машинәвләдон пәшälәш, киндй шачышым шукәмдәш, пәшә йштйшй йлымәшйм куштылташ лиәш.

Тыгыды хозайства кулаклан нәзәрйм пйзйртәш, йшләнжй пайаш палша.

Кйзйт колхозвләнәм артьел уставыдон пингйдәмдән шалгәнә, пәшәштйм йөндәрән миәнә. Цилә труйыш халыкым колхозвләш сәрән шоктән йшкәдурәш йлышй хозайства видймәшйм пйтәрәнә. Ти пәшәм артьелвләдон йштән мимйлә. Йужвәрәжй артьелвлә гач төрок коммунвләш тйргәштәш цацат. Тидй „льэвий загиб“ — манмы ыләш. Тидй ваштарәш парты кйрәдәлэш.

Тыгыды хозайствавләм шалдыра хозайстваш ушән, сәндәлйкнәм ййлә индустриянгдән шоктән капитальизмйм важ гәок пйтәрәнә.

Цилә капитальиствлә йыдын — кәчйн вырсы тәрвәтәш йәмдйләт. Айыртәмйнжок мәнмән, Совет Ушәм ваштарәш пүм пырыт. Совет сәндәлйкйм пәрәгәш

цаткыды тйкым пуаш — сәндәлыкнәм йыләрәк индустриәндән шокташ кәләш.

Сола хозайстваан сәндәлыкнә — анцылтыш, промышльэный сәндәлык лишәшлык.

Тракторвләм, машинәвләм моло ситәрән колхозвләм эчә цаткыдәмдәнә. Тидывләжым промышльэнысть ситәрйшәшлык. Сәдйндон вьц иәш планышты пйтәриок ләлй промышльэныстыым шәрйм вәрц коммунист партыи видымдон труйыш халык кйрәдәләш.

Сәндәлыкым индустриәндән, сәндәлык кымдыкәш колхозвләм йштән капитализмым важгәок пйтәрәнә, социализмым йштәнә.

Маробластын пайдажы.

Мары сәндәлыкыштйш шйргй пурлыкым иктөр кәрәллә и ййдәок мйльион кубомәтйр нәрйкым лыкташ лиәш. Тинәрйм лыкмашәш шйргйнә ак кәтйргй. Ромы вәрәшйжй угйц вәлә шйргй кушкаш тйнгәләш. Шйргй пурлыкым и ййдәок лыкташ тйнгәлйнә гйньәт, кйзйт поспәйән шагалшы ләсйжок шуку и мычкы роаш ситә.

7 мйльион кубомәтйргйц 3 мйл. куб. м. нәрйк йажо ләсйжй йшләннә кәә дә экспортлан йәмдйләлтәш. 2 мйл. куб. м. стройкалык хәдйрвләшкй (фибролит, мезонит) кәә, 1 мйл. куб. м. область көргәшөк слташ кәрәл лиәш. 1 мйльион куб. м. шйргйдым вәрвләшкй нәнгәмй лиәш.

Тинәр ләсйм пәрвишйлә киттон йәмдйлән шокташ акли. Анзыкылажы машинә силам пырташ вәрәштәш. Машинә силадон пушәнгй роашат, пилашат, шывштән лыкташат лиәш. Машинәвләдон шалвләм крузаш, пыжаш лиәш. Тагатамат важвләмәт машинәдонок лыктына. Шйргй хәдйрвләм йөнәтймәштй

дә лъэсохими завогвләштѣ пәшәм когонок мэхань-изируйымаш кэлэш.

Лъэс пәшәвләгыц пасна эчә шукуы йиш молы промышльэнысть улы. Эчә угыцәт ләктыт.

Анзыкыла йаралырак вәрвләштѣ шыргы лошты роколмам когон шындәш тынғалына. Роколмагыц „этыловый спиртым“ шолташ хими завогвлә строймы лит.

Пакула колхозвләләнәт, совхозвләләнәт мэханькы (машина) сила шукуы кәрәл лиэш. Тәнгәләок промышльэнысть Суасламары рәспубликышты, Санзара дон Йәрән лишны шәрлән миә, когоэмәш. Тышкәт машина сила шукуы кәрәл лиэш.

Пиш йажо энъэргижок эльэктричэствы сила ыләш. Эльэктричэствы силам ыштәш йори станци кэләш.

Мары сәндәлыкышты эльэктричэствы станцим ол-таш торф улы. Энъэрги лимыкы, пәшәвлә ышкәок ләктәш тынғалыт.

Сәдындон РСФСР-ын ВЦИК 1932 ин 30 апрельын Мары сәндәлыкәш кого стройымашвләм ыштәш востановльэныым лыктын.

Лопатынәш стройымашәш кәрәл хәдйр ыштышы комбинат стройалтәш, пумага дон цәльулозы комбинат лиэш.

Мә тишты Маргрәс кишән эчә кәләсэнә.

Маргрәс ыжы кышак, махань лишәшлык? Тиды Кырык Мары районәшнә лиэш. Пытәриш 5 ишток станцим стройаш тынғаләш шудымы ылы. Ти станцим вәс 5 ишты стройән пытәрән шоктат.

Маргрәс ын вәржы эчә йарыктәнок шоктымы агыл. Кок вәрә стройаш шанымаш улы. Ик сәмынь кого Кәкшән тырәш шындәш шанат. Вәс сәмыньжы Ардә ағыр тырәш ыштәш шанат.

Тумәр гыц Йакшар хала йактә кыртны корны лимыкы, эльэктростанцим стройышашлык вәрышкы пасна кыртны корным ыштәш вәрәштәш.

Мары сәндәлбиким ти эльэктростанци когон вашталтән колта. Хозайствыжымат шәрән колта. Станци сага, йыржы пәшә тынгаләш: угыц стройым завотвлә, фабриқвлә лит. Культур пәшәат когон шәрлән кәә. Угыц ләкшы промышьэныстылан, хозәствалан спэциальиствлә, пәлыш кадырвлә кәлыт. Сәдындон тымдым пәшәштәт, когон хозайствам видымәштәт, культур сәмдон ылымәштәт Маргрәс социализм строймашым когон цаткыдәмдә.

Йатмаш: Маргрәс сәжы ма ыләш? Тидә мам ыштәш палша?

Кого Йыл.

Кәнгыж вадын пырохот нәр гыц әдәм йук мөндәркы шакта:

Ше-е-есть с поло-о-вино-ой!

Ше-е-сть!..

Пырохот нәргыц кужы ыравыдон әдәм Йылын кәлгыцбжым висән кәә.

Ты йук мычыц пырохот вicktәрышывлә машинәм йужнам цәрән шындәт, йужнам чыньырәкәт колтат.

Йыл тамахань цәрдон цәрләнә: пәрәкатвлә шукәмәйт, йогы вашталтәш, сир тәйрвлә урын-урын валат, йогыш вәйт ик тәйргыц вәс тәйрышкы лывшалтәш. Сиргыц сирышкы лывшалтмыжыдон, Саратов тон Сизрән халавләм коаш тәйрәш шуэн кодән. Хазангыцәт со шыләш вәлә. Йыл шукәршәнок тәнгә айбіныләш.

Тишкәвә йактә Йыл тәйрләш шанымашат укә ылын. Ошмам когоракынок шындәймә годым, пырохот кашмы корным машинәвләдон кәлгәмдәлыт, бакынвләм вәргыц вәрыш тәрвәтәйл шындәт.

Йылын локтылатмыжы шукәршәнок пәлы. Совет власть лимә готшән, когонжок граждән ырысы әртәймәкы, 5-лъткы тынгалмәкы, шуку организацивлә

Иыл
ти п
тәйлә
Йыл
Й
вәйдә

Ша
Кам
кәрә

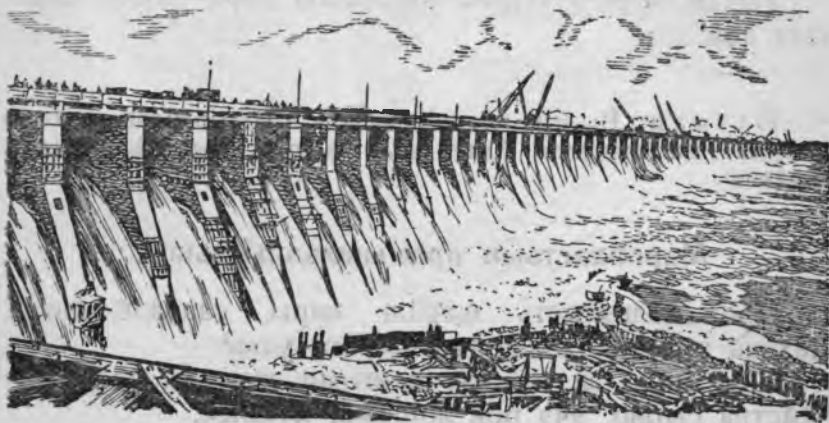
шы
влә
хот
таш
рәк

Бал
дон

лит

Иылым турэшан — турэш анчаш тынгалыныт. Кызыт ти пашам цилэ вэцён анчэн лыкташ манын, ийуны тылзын 1931 ин Госпланышты йори камис, „Кого Иыл камис“ бштымы.

Иыл корным йонгатаэмдэн, төрлэн қолташ манын вьдым лүкталаш кэлэш. Ставрополь, Йарославль да

60-шы кар. Дньэпрогэсйн пүэжй.

Шавашар хала дурэ кого пүэвләм бштәш вәрәштәш. Камы дон Ока рэкәвләшәт тәнгәләок пүэвләм бштәш кәрәл лиәш.

Тәнгә бштымыкы, пүэ дон пүэ лошты вьт тәмьин шьинзәш. Вара кәрәк махань пырохотвләлән, баржывләлән лүттәок кашташ лиәш. Пүэвләшьжы пырохот тә баржы эртымьы шльүзывлә лит, шалвләм колташ йори капкавлә лит. Тьнәм вара ик рэкә гьц вэс рэкәшкы кәньылын кашташ лиәш.

„Кого Иыл“ бштымыкы, 4 тангыжым — Каспий, Балтый, Шимь да Ош тангыжвләм вьт корнывләдон иктыш пижыктән шьиндәш лиәш.

Иыл пүэвләштй цилә вәрә кого эльэктростанцивлә лит. Циләжы 7 станци лишәшлык.

„Кого Йылын“ ик пүэжым Шавашар хала дурэ бштэш шанымы. Маргрэс тынәм эчэ кого силан лэш. Гидроэлектростанцидон коктын йырыштэй цилэ вэрэ эльэтричэски силам пуаш тынгалыт, шуку йиш промышльэныстыым угыц блыштэн тэрвәтә, сола хозайстыым когон шәрэн колтат.

Тынәм Маробластына кызытшэй дорц когон вашталт кәә.

Йагтамаш: Йылым когоэмдбмькы колхозвләлән махань пользы лив кәрдәш? Кыцә ныр пашәм Йыл йажоэмдән кәрдәш?

Маробластын промышльэныстышы.

Промышльэнысть шәрәш мары сәндәлыкыштэй махань пурлык (хәдбрылык сыройо) улы?

Тәвә ма улы: шбргы лоштыш пурлык, сола хозайства сыройо, эчэ рок лоштыш пурлык.

Хими промышльэныстылан имән пушангыштэйш киш тә йактэй смолы улы.

Сола хозайства сыройоат пүлә улы. 5 йаш пландон 1933 ишты тинәр хәдбрылыквләм йәмдблән лыктына: итынбм — 15.800 тонным, итын нүшбм — 11.500 тон-

62-шы кар. Горький

ным, шышэрбим — 40.000 тонным, каваштым — 150.000 штукым. Роколма вэр 1931-ин 24 тѣжэм гектар ылы. 1933 ин 40.000 гектар йактэ шоктэнэ.

61-шы кар. Автозавот вэрйшты пэрви „Монастиркы“ лѣман изи сола ылы.

Тинэр цилэ йиш лэктѣшвлэм йөнэтэн шокташ, турэшан-турэш завотвлэм стройаш вэрэштэш.

Рок лоштыш - пурлык эчэ цилэжок вашт пэлэн шоктым агыл. Пэлѣшы эдэмвлэн, геологвлэн *) анчымы вѣлэц тидѣ пэлѣмѣ, Моркы районышты доломит кѣ, мэргэль, шун дэ извоска кѣ улы; Зѣнѣгы районышты фосфорит, сланьэц кѣ улы; Кырык мары районышты кварц ошма (цолток ирэ шалдыра ошма),

*) Геолог — мѣландѣ кѣргѣ пэлѣш эдем.

Ыштыш автозавот.

охыра — муми рок (чиӕлык), шуку ийш шунвлӓ, кӕр-
тнӕи рокан шун дӓ молат улы.

Эльэктростанци лимыкы, 5 иӕшлык план ситӕры-
мӕшӕш тӕхӕн кого промышльӕнысть комбинатвлӓ
стройалт шокталтыт:

Лопатын завод.

- 1) Пушӕнгыгыц цилӓ йиш хӕдырвлӓм ыштӕшы.
- 2) Цӕлыулозы дӓ пумага комбинат;
- 3) Фибриольит завод;
- 4) Тирлык, аравалык хӕдырвлӓм ыштӕшы завод.
- 5) Кавашты чичы (экстракт) завод.

Горький ыштӕш автомобиль завод.

15 тылзы мычкы тытыштымы ровочыйвлӓ Угар-
ман лишныш автозавотым стройӕн шалгӕныт.

Кызытшы автозавот вӕрышты пӕрви кымда Ока
рӕкӕ тырышты цышкӕр вӕлӓ кушкын шалга ылын,
ӕцӕ Монастиркы сола шындӕлтӕн.

Кызыт тыштӕкӕн кӕдон, кӕрпцӕтон стройӕн
шындӕмы 40.000 ӕдӕм ылымӕн кого хала стройӕн
шындӕмы. Пӕл километыр кытанвлӓ, йажо соты, ирӕ
корпусвлӓ стройӕн шындӕмы.

390 автомобильӕм суткашты лыкташ тынӕлыӕнӕ.

Совет сӕндӕлыкыштынӕ автомобиль стройышы
завот ындӕ кокты лин: иктыжы Москываштышы
Сталин лымӕн — (ылшы „АМО“) завод, вӕсыжы Горь-
кий ыштӕшы автозавот.

Горький ыштӕшы автозавот цилӓ йиш автомобиль-
влӓм, ик и мычкы 140 тыжӕмӕм, ыштӕн лыкташ ты-
нӕлӕш.

Шукӕрдӕт агыл, автомобильвлӓм вӕскитвлӕгыц
кандӕнӕ ылы. Кызыт АМО-шты грузовиквлӓ кон-
вӕйӕр льӕндӕ гыц кырылтӕок йӕмдылӕлт валат.

ГорькийЫштЫш автозавот вэлэ автомобильЫм ак ЫштЫ. ТЫдЫлән Совет СоИузыштыш иктә 30 завод нәрЫк Ыштәш палшат. Кого цехвләштыжЫ автозавот ЫшкәжЫ тәвә мам Ыштәш тЫнгәләш: моторвләм, рам-вләм, рессорвләм, арававләм, моло.

РезинЫ шинәвләм Йарославльеш стройымы резинЫ комбинат Ыштәш тЫнгәләш. 1932 ин ти завод автомобиль араваеш резинЫн комдышвләм (ләвәшвләм) 4 мЫльионым Ыштән йәмдЫлә.

Москывашты йори стройән лыкмы завод „Шарикоподшипник“ шарикоподшипниквләм йәмдЫләш тЫнгәләш. Ти шариквләжЫм вурсыным Ыштәт, автомобиль шЫдЫр дон арава пыч лөеш пиштәт. Автомобиль арава сәдЫндон пиш куштылгын сәрнә.

Москываштыш Эльэктрозавот эльэктричәски приборвләм йәмдЫлән пуа. Уралыштыш заводвлә (Златоустыштышы дә Лисъвыштышы) кәрәл вурсым шагалтат, ГорькийЫштЫш „Красная Этна“ лЫмән завод болтывләм, заклыопкывләм Ыштән миә. Автомобиль 40%-жок молы заводвләшты йәмдЫләлт ләктәш, автотавотышты молыжым йаралын йәмдЫлән дә погән вэлэ лыктыт.

Тәнгә заводвләм лоштышты ик пәшә ЫштЫмәшЫм „кооперирование“ маныт. Тәхән „кооперирование—дон“ автозавот 390 автомобильЫм ик суткашты лыкташ тЫнгәләш.

Йат маш: Совет сәндәлЫкЫштЫнә шуку автомобиль лиәшәт, махань пәшәвләм куштылташ лиәш?

Автомобиль шукәмдЫм сәмЫнЬок мам эчә Ыштән, йәмдЫлән миәш кәләш?

Махань организацИ ти пәшәм вИктәрә?

Вѣц иштѣ агыл—нѣл иштѣ.

(XVII партконференция резолюциягъц).

СССР-тѣ социализмѣм ѣштѣнок миѣнѣ. 5 иѣш планым 4 иштѣ ситѣрѣм вѣрц кѣрѣдѣлмынѣдон пѣшѣнѣм анцѣлтѣнѣ. Сѣндѣлѣкѣшнѣ лѣлѣ индустрим шѣрѣмнѣдон тишкѣвѣк ѣштѣн шоктѣннѣ. Эртѣшѣ ѣжѣпѣштѣ лѣлѣ промышлѣнныштѣм цаткыды ѣал вѣлкѣ шагалтѣннѣ, тидѣндон социализм хозѣйствам ѣштѣш ѣшлѣннѣ тѣнгѣлтѣшѣм пиштѣннѣ. Тѣ нѣжвѣцок куштылгы промышлѣныштѣат пѣлѣнок кушкын миѣн.

Сола хозѣйствашты нѣзѣр дон кѣдѣлѣш хрѣсѣнь социализм корныш пыт ташкалыныт. Колхозвлѣ ѣштѣмдон, совхозвлѣ шѣрѣмдон, хозѣйстваш машинѣвлѣм пыртымдон Совет Ушѣмнѣ тыгыды сола хозѣйства сѣндѣлѣккѣц, мирѣштѣ сѣк кого, шалдыра хозѣйстваан ли.

Солашты капитализмѣн важшым пѣтѣмлѣок кѣрѣн лыкмы. Капитализмѣм дѣ классвлѣм викок пѣтѣрѣш ѣштѣмѣ.

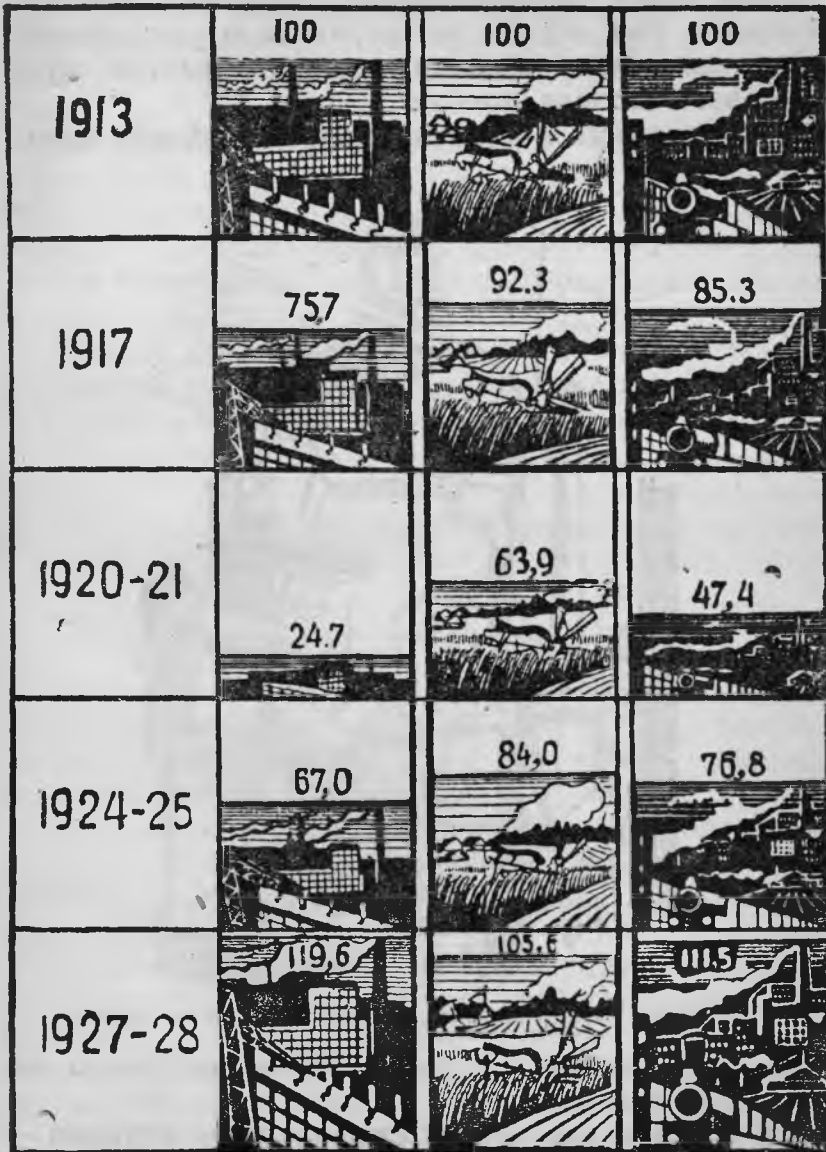
Социализм ѣштѣмдон, пѣян классвлѣ пѣтѣрѣмдон пѣтѣриш вѣц иѣш пландон пѣшѣ ѣштѣмѣшток икѣнѣ-иктѣм пѣзѣртѣмѣш ѣамѣш. Капиталист сѣндѣлѣквлѣштѣ литѣмлѣ халык дохотна кушкѣш. Сола дон хала ло айѣртѣм пѣтѣнок миѣ. И гѣц—ишкѣ труйыш халыкын ѣлѣмѣш куштылга.

Цилѣ тидѣ коммунист партѣи видѣмдон, ровочѣй класс тѣ труйыш хрѣсѣнь социализм вѣрц, пѣанвлѣ ваштарѣш кѣрѣдѣлмындон тишкѣвѣк ѣштѣн шоктымы.

Ѣакшар арми—пѣрѣгѣшѣнѣ ылѣш.

Сойузна цаткыдѣмѣш, хозѣйствана кушкѣш. Анчѣн кѣйын социализмѣм ѣштѣнѣ.

Капиталист сѣндѣлѣкѣштѣш ровочѣй дон хрѣсѣньвлѣ мѣнмѣн пѣшѣнѣм ужын, мѣнмѣм анчѣн, ирѣкѣш

63-шы кар. Тэгэ кушкын мөөннэ.

лăктăш ышкэ пайанвлăштыдон кырэдалыт. Ниньлăн йасышты гыц лăктăш ик корны вэлэ улы: мăнмăн-лăок капиталыст классым важгыцок лыктын шуаш тă совет властьюм ыштăш.

Капиталыствлă тидым шижыт, сандăлыкнăн цаткы-

64-шы кар. Йакшар арми социализм сандăлыкым пыт орола.

дэммыжым цаклат. Сэдьндон ниньин шьдышты мă вьлкына кушкынок миă.

У вырсыш йамдылăш, Совет властьюм пытăрăш — капиталыствлăн ышышты гыц тиды ак кэ. Ти пашă-эш нынби шуку оксам кызыт шават.

Ны
цаткы
талыс
лижы.

Йа
шыжы
нэнă.
вырсы
тыкым
лыкна

Йа
СССР
химий
армил

Й
Совет

К
кэчэш
кэчэш
шукы
О

ровоч
колх
дон т
19

зацим
манм
Руть
ты д
М
ыштэ
осоав

Ньигынамшы гыцят утла мälәннä йакшар арминäm цаткыдэмдäш кэлэш. Совет сändäлйк пэрэгäш, капитальиствлä ваштарэш шагалаш йыдын — кэчын йämдй лижй.

Йакшар салтак труйыш халыкын тängжй, пэрэгй-шбйжй ылэш. Социализмйм йштäш мä тырын йлбнэнä. Капитальиствлä пашänäm äптйртынэшты, нынй вырсым тäрвätäш йämдйлät. Тышманвлä ваштарэш тйкйм пуаш йämдй лinä. Эчэ пытырак Совет сändä-лыкнäm цаткыдэмдэнä.

Йакшар армилän труйыш халык эчэ когон палша. СССР-штй шуку мбйлион труйыш халык Осоавиа-химбйштй шалга, вырсы пашäm тымәнйэш, йакшар армилän палшаш тымәнйэш.

Йатмаш: Йакшар арми эчэ махань кого пользым Совет Ушэмлänнä канда?

Кырык-мары райосоавиахимын пашäжй.

Кырык мары районышты 1932 ин йанвар пйтäриш кэчэш Осоавиахимбйштй 4741 эдэм ылын. Тагачы кэчэш Осоавиахим чльэн шот эчэ когон кушкын, шуку угйц пырэнйт.

Осоавиахимбйштй шалгышвлä тängэ пайылалты: — ровочйвлä 2462 эдэм, колхозньиквлä 1882 эдэм, колхозыш пырыдым хрäsәнйвлä 881 эдэм, служышывлä дон тымәнйшбйвлä 824 эдэм.

1932 ин Осоавиахим бйшкэ пашäштйжй рэорганиза-цим бйштэн. Нйл вärэ — кустовой обйэдйиньёнй манмывлä бйштймбй. Производствэннй советвлäжй Рутйински, Волжски льэстранхозвлä сага, Марйыныш-ты дä МТС-бйштй ылыт.

Молю кого пашävлämät Кырык Мары Осоавиахим бйштэн шоктэн. Школывлä йбидэ тымәнйшбй бйрвэзйвлä осоавиахимбйш шуку пыртымы. Тымәнймбй сэмбйнок

вырсы пашамат тымдэн миэнә. Йакшар армилән палшыкым йамдыләнә. Тэнгэок цилә Союзнашток ти паша шарлән, пингыдәм миә. Капитальист кугижаншывлә мә ваштарэшнә тәрванымашэш тыйкым йамдыләнә.

Й а т м а ш: Бшкә солаштыда Осоавиахим махань пашам бштән?

Социализм хозайствы кушкәш.

Совет хозайствывлә (совхозвлә).

Совхозвлә Октявбир рэволюци готшэнок ылыт Пэрвиш пайарнывлән мүләнды 13% совхозвләлән пумы ылын. Коммунист партын XV погынымаш паштэк, 1928 и годшэн, пырцы совхозвләм угыц бштәш тынгалмы.

Совет власть ныгынам мирыштәи уштымы шалдыра пырцы хозайствавләм бштәш тынгалын.

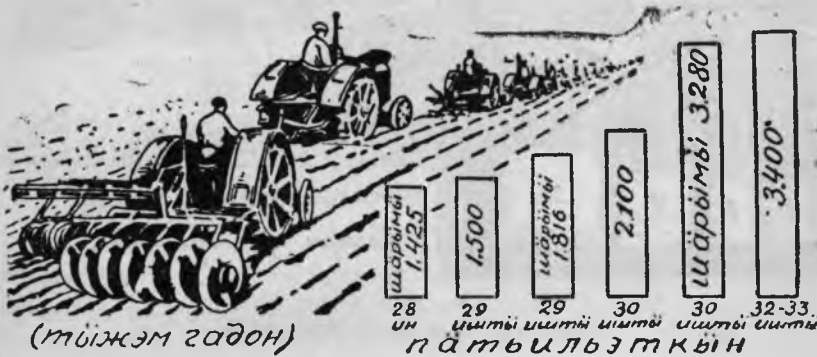
65-шы кар. Нырыштына машинәдон ровотайәнә.

Ам
Кәмпа
Йытп
жәм
лыкы
Шалд
сандә

Со
мат у
лык с
Па
Со
Бндә
машин
кы м
Бл
влә к
Сола
вләшт
Тә
вләш
тәт.
вләшк

Америкышты сэк кого хозайства пырцы фабрик — Кэмпэллэн, 40 тыжэм га кымдыкан улы. Мәнмән Йытпэл Кавказышты совхоз „Гигант № 1“ 130 тыжэм гектар кымдыкан ыләш. Тэхэнь кымдыкан хозанлыкым кызыт йактэ мирышты ик сәндәлыкәт уштә. Шалдыра хозайства ыштымашты мә мирыштыш цилә сәндәлыкым эртәрәннә.

66-шы кар. Удәм кымдәм.

Совхозвлә ыштымашты ышкымнән 5 иәш планнамат утыдон тәмәннә. Ыц ишты ыштән шоктышашлык совхозвләм — кок ишток ыштән ситәрәннә.

Пырцы фабриквлә 5 иәш планым эртәрәнйт.

Совхозвләшты пйтәри 45 комбайн пәшашты ылы. Ындә тыжэмдон ылыт. Цилә пәшәм совхозвләшты машинәвләдон ыштәт. Совхозвлә госуларствылан шуку мыльион цәнтньәр киндым пуат.

Ышкә йырыштыш хрәсәнь хозайствавләлән совхозвлә кого палшыкым пуат, социализм сәмыш сәрәт. Сола хозайства машинәвлә, трактырвлә хрәсәнь нырвләшты пәшәләт.

Тыкәлтымы муләндәш, кызыт йактэ ылыдым вәрвләш Сибирәш, Казакстанәш совхозвләм угыц ыштәт. Чакын ылым вәрвлә гыц ылышывлә ты совхозвләшкы воксәшок пәшә ыштәш сәмнягә кәәт. Тәнә

совхозвлә тор ылым вәрвләм йонгәштәрәт, у вәрвләэш ылым вәрвләм шәрәт.

Ма бижәптон тәхәнъ кого хозайствавлә лин кәр-

Выжалышашлык киндѣ
Мѣльион цэнтнѣрдон.

67-шѣ кар. Выжалышашлык киндѣ.

дѣт?— Машинәдон вэлә. Машинәвләдә ик кого хозайства пәшәм бѣштән ак кәрт.

Совхозвләм угѣц бѣштымәшәш шуку шүдѣ мѣльион тәнгә окса шәвәлтәш.

Й а т м а ш: Бѣшкә лишнѣдә маханъ хозайствышты, маханъ машинәвлә кыцә пәшәләт?

Ныр пәшә социализм сәмдон кәә.

Шукәрдәт агыл мәнмән сола хозайствана пәшә сәмжѣйдон иктѣ гѣцәт пачәш кодын ылыы. Кѣзѣйт бѣндә анцылтән колтәннә.

Йѣрым-йѣр колхозвләм бѣштән миән кулак йы-хым пѣтәрәнә.

Кулак йыхым пѣтәрән, колхозвләм пингѣдәмдән миән, тошты пәшә йѣнжѣмәт викок йамдәнә.

Ц
сәньж

(176)

Контр
СЭМБ

62
пәшә
пәшә

Цилä ушәм кымдыкәш улы нәзәр-көйдәләш хрә-
сәнъжы 62% -әт утла колхозвләшкы ушнән кән.

27-шы ин 14.833

28-шы ин 33.161

29-шы ин 58.392

30-шы үзеш контрольный
цифры 103.000
пәтвиләткын 33-34-шы ишти
93.900

68-шы кар. Колхозвлә кушмаш.

27 ин 819
28 ин 1390
(тпыжәм гадон) пәтвиләткын 29 ишти 3300
лодукумы 29 ишти шәрлән 4262
контрольный цифыр пәтвиләткын 30 ишти 6000
сэмьинь 30 ин 30.000
пәтвиләткын 32-33 ин 15.000

69-шы кар. Колхозвлән үдәм кымдык.

62% утла йнъән труйышы хрәсәнвлә колхоз
пәшәм йштәш тынғәлбнәт, социальизм сәмьим сола
пәшәшкы пыртат.

Вѣц иштѣ Ёштѣн шоктышашлыкым кок ишток уыдон Ёштѣннѣ.

Пѣтѣриш вѣц иѣш план пѣтѣмѣшѣш 94 [тѣжѣм колхозым Ёштѣш линнѣ. Лачокшы гѣнь, вѣс ишток 103 тѣжѣм колхозым Ёштѣннѣ.

Выжалышашлык киндѣм вѣц иѣш план пѣтѣмѣшѣш колхозвлѣ 49,6 млн. цѣнтнѣрѣм пушашлык ылыныт. Анчѣт кѣнь, вѣс ишток/пуѣнѣт.

(мѣльион цѣнтнѣрдон)

70-шы кѣр. Выжалышашлык киндѣ.

Ўдѣм кымдѣм вѣц иѣш план пѣтѣмѣшѣш колхозвлѣн 15 млн. гѣктар лишѣшлык ылын. Вѣс ишток 30 млн. гѣктарым ѣдѣнѣт.

1932 ин цилѣ Ушѣм кымдыкѣш колхозвлѣм Ёштѣн шоктѣннѣ.

Ти кого пѣшѣм Лѣнѣин тымдым сѣмѣнь, коммунист партѣи видѣмдон Ёштѣн шоктѣннѣ.

Вургымлаш лывшалтшывлѣн шайашты тѣхѣнѣ: а) хрѣсѣнѣвлѣ колхозыш ак пырѣп; б) колхозвлѣ шѣрлѣмдон хрѣсѣнѣвлѣм шѣдѣштѣрѣннѣ, хрѣсѣнѣ дон ровочѣй класс ушѣмѣм кѣрѣннѣ; в) социализмѣш кѣѣш кого корны колхозвлѣ агыл, копѣратѣив ылѣш; г) колхозвлѣ шѣрѣмдон кулак классым пѣзѣртѣмѣш сѣндѣлѣкѣм киндѣдѣ кода. Ти шайа цилѣ йардымѣш лѣктѣ, пыракла шѣпнѣн кѣш.

пар
кѣ
тѣт
тѣл
тѣн
тѣш
КОМ
Худ
Ёш
тру
Нѣ
кул
кав
пѣл
йаш
ык
жѣн
йаш
КОЛ
штѣ
12-

Вургымлаш лывшалтшывлә ваштарэш коммунист партиялән шуку кырэдаләш вәрәштә, кызытәт эчә кырэдаләш.

Колхоз пәшәштә шуку акситывләнә эчә кызытәт улы:

1. Колхозвләштә трактыр, машинәвлә ак ситән.
2. Колхозвләштә пәшәвлә бжәпыштә ак бш-тәлтәп.
3. Колхоз пәшәм видән мыштышывлә ак ситәп.
4. Йуж колхозвләшкә пыжаш кулаквлә пырәнйт.
5. Колхоз пәшәш Сталинның кут условижым ныр-тән шоктымы агыл.

Колхозвлә цаткыдәмдәш шуку кырэдаләш вәрәштәш.

Ти бжәптонок халавлә гыц 25 тжәм ровочыйым коммунист парти колхозвләлән палшаш колтән.

Пәшә: Йажо колхозвлән пәшәштә гишән шайыштта, Худа колхозын пәшәжә кыцә кәә — сирәдә.

Кулак ваштарэш кырэдалмәш.

Кулак-колхозын тырхән кәртгым тышманжы ыләш. Бшкә йлбмәшбжын пйтбмбм кулак шижын. Кулак труйыш хрәсәнбн шум нбгән вбрым йун блән. Нәзәр дон кыдаләш хрәсән колхозыш ушнымык, кулакым сарвалымаш пйтбш. Кулаклан бндә нәзәрбн кавашты кышкәдәш вәр укә ли. Кулаквлә тидбм пәләт. Кыцә лиәш, тбгә колхоз бштбмәшбм ныжгайаш пугайат. Шамак толшы: колхозыш пырымәш воль-ыкым шбшкыләш шудәт, — колхозыш пырымык шу-жән коләт — маныт. Эчә молымат кылдблбт, пыжгайаш цацат.

Колхозым пыдырташ акли гынә, кулаквлә кыцәт колхозыш пыраш цацат. Колхоз видәмбм кидбшкбштә вәрәштәрәт. Колхоз лбмдон государствылан кин-

ды, налог тўлымашкың йымат. Аксигәшбйжй колхоз-
жымат пыжгайт.

ВКП(б)-н Ёрдй Комитьәтшй цилә колхозан район-
вләштй кулак классым пйтәрәш постановльәнним
ёштән. Ти районвләгйц кулаквләм вәс вәрә колташ,
пәшә хәдйрйштйм колхозвләш нәләш ёштймй.

Й а т м а ш: Колхозым пыжгайән, шөрән шумыкы, кулак-
влә мам ёштйәнәштй?

Кыңә солаштыда кулаквлә йәлым колхозыш пырымгйц
шөрән каштыт?

Совет сәндәлйклән тымәнймәш кәләш.

Пәрвиш сола хозәйстваан сәндәлйкнәм анцылтыш,
промышльәннысть сәндәлйкыш мә сәрәнә. Тымәнйтымй,
пәлйдымй халыктон тидйм йаралынок ёштән шок-
таш акли.

Партйи виктәрймдон тымдым пәшә игйц ишкй
со когоэм миә. Сәндәлйкыштйнә когон индустри
пәшә ёштәлтәш. Цилә хозәйства пәшәжок науки сәм-
дон ёштәлтәш. Сәдйндон мәнәннә цилә пәшәәшок
тымәнйшй әдәмвлә кәлёт, анцыкылажы әчә шуку
кәрәл лит. 1930 ин Совет власть законым лыкты —
кушкын мишй ёрвзёйвләм иктй коттә 1-ш школы-
вләштй тымдаш лижй—манын.

1-ш школывләгйц тымәнй ләкшйвләм 7-и тымәнй-
мй школывләштй тәнгәләок иктй коттә тымдаш
ёштймй.

Тымәнйтә котшы коговләмәт иктй коттәок, пүэр-
гйгә — ёдйрәмәшкә 50 иәш йактә тымдат.

Тымәнймй пәшә шәрймәштй халыкын шу пәрәгы-
мәшәт шуку кого палшыкым пуа. Кйзйт угйц шуку
лицйм, кәнйм вәрвләм, момоцавләм, йәслыйвләм труй-
ыш халыклан ёштәт.

Сәндәлйкәшнә кого индустри пәшәм шәрйнәт
кйнь, сола хозәйствашты трактыр дә, машинәвләдон

пә
кй
со

кз

әд
10
Ко
ыл
ты
шә
Тр
ыш
ёв
кы
ци
гй

ты
рә
сир
мй
әд
ты
йй
Со
кй

ыль
12

пашам бштынэт кынь, лэлы пашагыц карангнет кынь, труйыш халыкын палымашыжым лүлтэл. Тытэ социализм бштымашна йасыракын кээ лиэш.

Й а т м а ш: Совет сандалыкклан тымэньшы эдэмвлэ малын кэлыт?

Кырык Мары районыштыш труйыш халыкын культур лүктэлт миә.

Кугижә власть кодым, мары лошты тымэньшы эдем пиш чыды ылын. Лытшы, сирэн мыштышыжы 100 эдембшты 18 эдем нэрык йактэ вэлэ ылын (18%). Когоракын тымэньшыжы попкыц пасна „иктат укэ ылын“ манаш лиэш. Бшкэ йылмьдон ньимамаат ак тымдэп, ак сирэп ылын. Блымашлан кэралжым изишят ак тымдэп ылын. Акэлвэжым утыдон тымдэнйт. Труйыш халыкым йажон алталаш, сынцаштым, вуйыштым пьцкэмьштэрэн шындаш — манын, йымылан ынянйымашым когон тымдаш цацэнйт. Труйыш халыкым йажонок лүдыктэн шындаш манын, йымы гишан цилә тымдэнйт: „йымыгыц лүттә“ маныныт. Кугижәгыц, хозагыц лүдын, шэкләнэн йләш тымдэнйт.

Октябрь рэволюци лимы готшэн, мары халыкын тымэньмы паша, когон вашталт кэн. Бнде, октябрь рэволюцилан 15-шы и шомашэш икты коттэ лыдаш, сираш тымдэн шоктэнә, шүдын-шүдын когон тымэньмы школыш (ВУЗ-ыш) колтэн миэнә. 10—20—30 эдемьн и йыде бшкэ ровотныквләм „ВУЗ“ манмы тымэньмы вэрвлэгыц лыктын миэнә. Цилә бшкэ йылмьнадон газетвләм, кныгавләм лыкташ тынәлыннә. Социализм бштәш йарал культурым тымэнь блымашкы пыртэн миэнә.

Й а т м а ш: Мары лошты кугижә гоным тымэньшы шуку ылын вара?

Вэс сәндәлӣк ровочыйвлә пәшәнәм ужыт.

Социализм бштән мимбнә, лачок бштән шоктым-на, бндә йажонок кайәш. Нымахань йасыжат, нымахань ләлыщәт мәнмән ровочый дә молы труйыш халыклан социализм пәшәнәм әптбртән, цәрән шагалтән ак кәртәп. Совет Сојузыштыш труйыш халык, ровочыйвлә анцылтән шалгымдон, коммунист партыи виктәрән шалгымдон цилә сьнгән миәт. Молы кугижәншбштыш ровочыйвлә ти кого пәшәнәм кәчбньок тбшлән, анчән миәт. Нбны сьнгән мимәшнәм цилә ужыт. Социализмбм бштән шоктымашланна нбны пыт бньәнәт.

Тидбм ужын капитальист кидбштыш ровочыйвлә хозашты ваштарәш эчә когон пұштым пырыт. Мәнмән ровочыйвлән блымәшбшты куштылгәнок миә, нбнын и йбдә, кәчбнь худаәмбнок, йасыланәнок миә. Шукәш агыл, вәскидбштыш ровочыйвлә кидбшкбшты властым нәлбт, мә ганьнаок бшкә блымәшбштым куштылташ тьнгәлбт. Мәнмән кәрдын мимбнәм, сьнгән шалгымнам нбны пиш анчат. Мә статьяна нбнәт бшкә капитальиствләштым сьнгән шуат. Цилә сәндәлӣк вблнок вара икань блымәшым, иктөр блымәшым бштәш тьнгәлбнә.

Йатмаш: Мәнмән пәшәнә вәскит кугижәншбштыш ровочыйвләм кышкыла сәрә?

ТЫНГАЛТЫШВЛА:

Анцыл шамак	3
Тымдышывлалан	4

I. 1905 и йактэ ровочый дон хрэсэньын рэволюци пашашты кырэдалмышты.

Пайарны (помэшык) кидышты хрэсэньын ёлымыжы	5
Хрэсэньвлэм пайарны ёшкэ суйэн	7
Ёдыр нэлмаш, марлан кэмаш — пайарны ирык	9
Хрэсэньвлэм нэлмаш-выжалымаш (торгэйёмаш)	9
Хрэсэньын тоныш ёлымашыжы	11
Пайарнывлэ кыцэ ёлэныт	12
Шэрэмэт пайарны	13
Труйыш Мары халык кого пёзёирныёкышты ёлэн	15
Кугижэ сэк кого пайарны	16
Хрэсэньвлэн пайарнывлэдон кырэдалмышты	16
Пугачов готшы хрэсэньвлэн тэрванёмаш	17
Цэркы кугижалэн дэ пайанвлалэн кыцэ палшэн	19
Крёпостной права вашталмаш	21
Кулэн, махань ирык лин	22
„Ирык“ пумы паштэк хрэсэнь зёмляам пайарнылан пёчкын пуэныт	24
Ровочыйвлэн ёлымаш	25
Ровочыйвлэн кырэдалмаш	27
Моисэйенко ровочыйын шайажы	29
Ровочый классын парты малын ёштымы	32
Коммуныствлэ ма вэрц шалгэныт	33
Социализм вэрц кырэдалмаш	33
Ровочыйвлэн парты кынам лин	36
Кугижэ правитьелствын рэволюци вэрц шалгышывлэдон кырэдалмышы	38

II. Россыйыштыш пётарыш рэволюци.

1905 иштыш рэволюци лимы анцыц ровочый дон хрэсэньын ёлымашышты	41
„Вёран рушарня“	43

1905 ин январь 9-шый кечын	46
Шэрэмэт пайарны ваштарэш	48
Рэволюцим пйсландарэныт кыньят, труйышы халык цакныде	49
1905 и готшы революцим буржуази малын сйнгэн	54
Льэна рэка доны ёлыммы гишан	56
Ровочыйвлан ёлашышты малын йасы ылын	57
Тарватымаш (забастовкы)	58
Кугижан офицервля ровочыйвлан тарванымашыштым сйнгэвы	59
Кугижан „пурыжым“ ныгынамат ма ана монды	62

III. Совет йактэ кыцэ шонна.

1905 и гыц империализм вырсы йактэ	64
Империализм вырсы лимын вирвлажы	67
Империализм вырсы кулан йонан ылын	68
Империализм вырсы лошты Российыштыш труйыш халыкын ёлымашыжы	70
Коммунист парты пайан йыхвлан вырсы ваштарэш пыт кйрэдалэш	72
Империализм вырсын пйтартышыжы	74
Февраль револуци	76
Совет власть вэрц	78
Октябрь револуци	79
Времённый правительствы пйтыш	82
Пайан дон труйыш халык ло вырсы	83
Йакшар арми	86
Йакшар арми малын сйнгэн кэрдын	89
Мол кугижаныштым ровочыйвлан пайан йых вашта- рэш кйрэдалмашышты	91
Совет кычыкын пйтарыш законвлажы	93
Социализм вэрц Советвлан кйрэдалмашышты	95
Цэркы социализмым ёшташ аптырта	99

IV. Коммунист парты.

Коммунист парты ровочый класс кыц лин	100
Труйыш хресаньвлэат — колхозныквлэат коммунист партыш пырат	101
Партын виктарымышыжы	102
Вэс сандалыкыштыш коммунист партывля	103
ВКП(б)-м В. И. Ленин организуйэн	104

46	Тошты большэвиквлән кырэдәлмәшһштһ	105
48	Владьимир Илһич Ләнһин колымыкы	108
	И. Сталһин коммунһист партһым виктәрә	109
	Коммунһист партһын виктәрһмәшһжһ	111

V. Комсомол дә пионһэр оргәнһизаци.

49	Комсомол — партһын вәштәлтһшыжы ыләш	112
54	Комсомол кыцә лин	113
56	Ләнһинһн кәләсһмһжһ	116
57	Комсомол социальһизм һштһмәштһ	118
58	КИМ	120
59	Пионһэр	122
62	Пионһэр шамакым пуа	123
	Пионһэр овуцавлә	124
	Мол куғижәнһштһш пионһэрвлә	124

VI. Совәтвлә.

64	Совәт власть күн кидһштһ	128
67	Совәтһш күм айырат	130
68	Совәтвлә кыцә лит	132
70	Сәльсовәт, райсовәт, область (край) исполком, ВЦИК, СССР ЦИК	138
72	Сола Совәтһн пәшәжһ	141
74	Сола совәтвләштһш сәкцивлә	142
76	СССР-һштһ цилә халыкынок ик йиш права	143
78	Изи халыквләәт молы анцыц кәшһ халыкым поктән шот	145

VII. Профсойузувлә.

79	Профсойузувләм ровочйвлә малын һштәт	148
82	Профсойузувлән ирһк укә ылын	149
83	Профсойузувлән пәшәштһ	150
86	СССР-һштһ профсойузувлә кушкыт	152

VIII. Партһи дә социальһизм һштһмәш.

89	СССР-һштһш халык хозәйства план сәмһнһ һштәлтәш	153
91	Халык хозәйстванам социальһизм сәмһш сәрәнә	155
93	Социальһизм пәшәштһ	156
95	Хозәйствы видһшһ индустри	157
99	Маробластьын пайдажы	160

Кого Йыл	162
Маробластын промышльэныстышы	164
390 автомобильым суткашты лыкташ тынгалына	166
Вьц иштэ агыл, ныл иштэ	168
Йакшар арми-пэрэгышына ылэш	168
Кырык Мары Райосоавиахимын пашажы	171
Социальизм хозайствы кушкэш	172
Ныр паша социальизм сэмдон кээ	174
Кулак ваштарэш кырэдэлмаш	177
Совет сандалыккан тыменьмаш кэлэш	178
Кырык Мары районыштыш труйыш халыкын культуру лукталт миэ	179
Вэс сандалык ровочыйвлэ пашанам ужыт	180

162
164
166
168
168
171
172
174
177
178

179
180

Акшă 85 коп.

Мар.
3-471
Цена 85 коп.

У-16-н

45363

Н Мар.Г
3-471

Васкин В. П., Сидушкин С. А., Халапина М. И.,
Эпина З. И., Ковалев З. М.

УЧЕБНИК ПО ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЮ
для III года обучения

На горно-марийском языке

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧЕБНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО

Москва, Кузнецкий мост, 16.

Н | Мар. Г.
3-471

Н | Мар. Г.
3-47

Васфин. Халыкыйал - палымаш.